قەشقەر شەھىرى تارىخ ماتېرىياللىرى

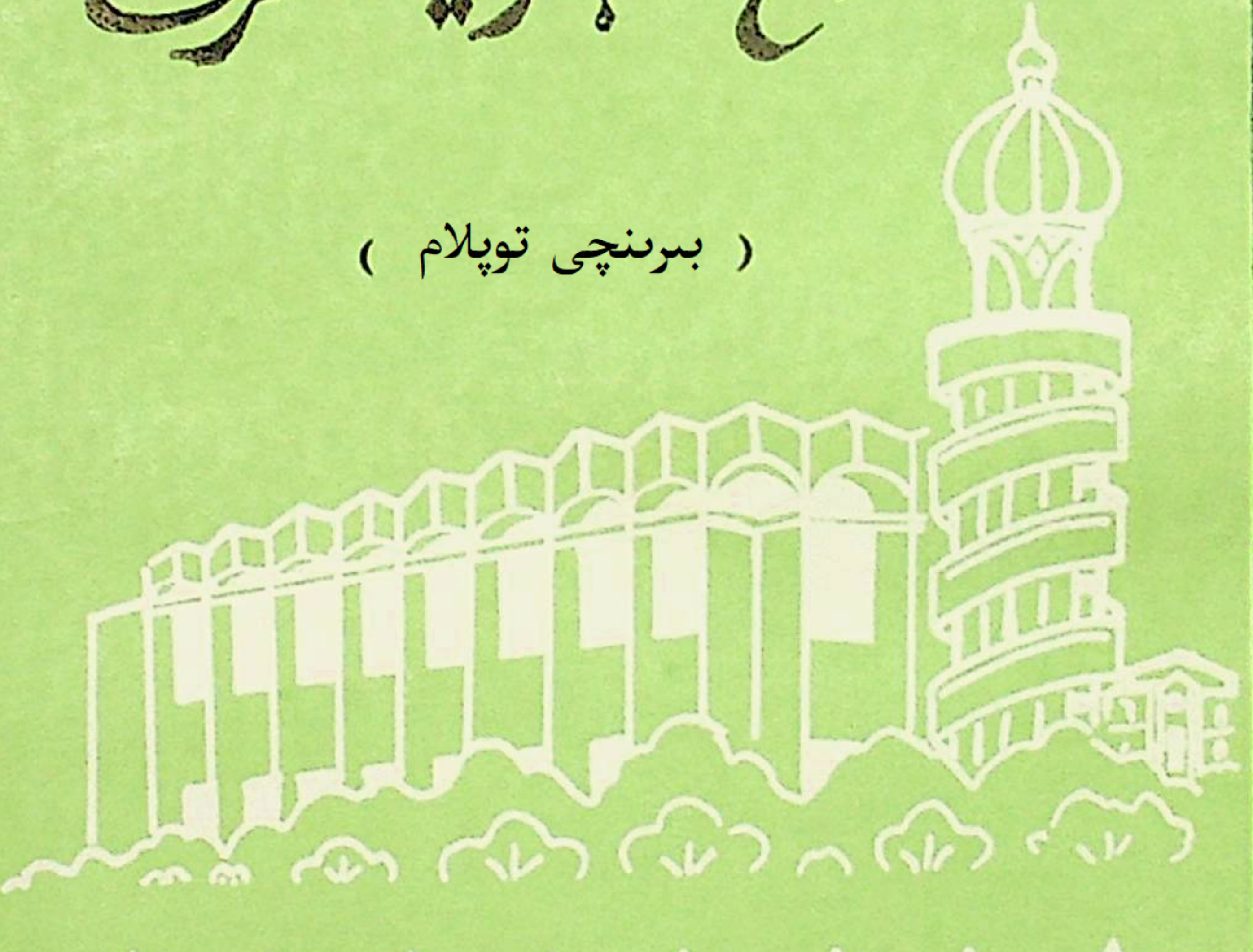

(بىرىنچى توپلام)

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭەشى قەشقەر
شەھەرلىك تارىخىي ماتېرىياللار تەتقىقات
ھەيئىتى تۈزدى

« قەشقەر شەھىرى تارىخ ماتېرىياللىرى » تەھرىر ھەيئىتى

مۇدىر : سۇ رۇڭچۈن

مۇئاۋىن مۇدىرلار: لى كەي، ۋاڭ شياڭ، ئابدۇقادىر ھېيت.

ھەيئەت ئەزالىرى : ۋاڭ يىڭ لىڭ، مەھەممەتجان ئوسمان، قەمەرجان ، مەھەممەت ئىمىن قۇربان، جاۋشىنفېن، قۇربان ئىمىن، شياۋپېيرۇڭ.

قەشقەر شەھىرى تارىخ ماتېرىياللىرى

بىرىنچى توپلام

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى قەشقەر شەھەرلىك
تارىخ ماتېرىياللىرىنى تەتقىق قىلىش ھەيئىتى
تەرىپىدىن تۈزۈلدى

1986 - يىل دېكابىر

ھېيتگاھ مەيدانى

لى خۇڭتەي فوتوسى

Yeni Doğan Man. Sok. - 1
No. 7/4 Tel : 558 40 92
Zeytinburnu - Istanbul

ۋەتەنپەرۋەرلىك بايرىقىنى ئېگىز
كۆتۈرۈپ، ماتېرىيالنى كەڭ ۋە كۆپ
توپلاپ، ياخشى تاللاپ، تۆجۆپىلەپ
ئىشلەپ، سوتسىيالىستىك ماددىي
مەدەنىيەت ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت
قۇرۇلۇشى ئۈچۈن خىزمەت قىلايلى!

جاڭجىنۇ

1986 - يىل 28 - دېكابىر

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز .... سۇرۇنچۇن 1
ئالدىنقى سۆز 7
قەشقەر شەھىرىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى .... جاۋشىنخەن 11
سۇلۇپ — قەشقەر يەرناملىرىنىڭ مەنىسى ۋە ئۇنىڭ ئۆزگىرىشى .... ۋاڭ شياڭ 16
يىپەك يولىدىكى مەرۋايىت — قەشقەر... لى كەي 29
ۋونەييەن قەشقەردە .... شياۋپېرۇڭ 36
30 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا پامىر ئېگىزلىكىدە ھەرىكەت قىلغان كوممۇنىستلار 46
گېنېرال جاۋشىڭگۇاڭ قىسمىنى باشلاپ ھەقەتكە قايتىشىنىڭ ئالدى-كەينىدە... شىخە يىشياۋ 60
يەكەن ۋەقەسىنىڭ ئۆتمۈشى .... شياۋپېرۇڭ 104
ئۈچ ئەسلىمە .... باۋدىيە نىخۇا 111
قەشقەردىكى «ئىككى ما» ۋەقەسى ......شياۋپېرۇڭ 131
ئازادلىقتىن بۇرۇنقى «قەشقەر گېزىتى».. دىلكۇڭشەن 151
قەشقەر دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىنىڭ ئۆتكەن ھەر نۆۋەتلىك مۇدىرلىرى...شياۋپېرۇڭ 156
ئەسلىسەم ئۆتكەن ئىشلارنى، دولقۇنلىنار قەلبىم ھامان .... ليۇخەنچىن 162
ئازادلىق ئارمىيە جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈش قىلىشىنىڭ ئالدى - كەينىدە .... لياڭ مىڭ 184
«ما ئائىلىسى باغچىسى» نىڭ كۆمران بولۇشى............ ۋاڭ لىڭ 194
30 - يىللاردىن تارتىپ 40 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە بولغان قەشقەر — سوۋېت سودىسى... قەمەرجان 198
خاتىمە 204

كىرىش سۆز

سۇرۇڭچۇەن

«قەشقەر شەھىرى تارىخ ماتېرىياللىرى» توپلىمىنىڭ 1 ـ سانى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتى، قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى رەھبەرلىرىنىڭ مەدەتكارلىقى، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ سەمىمىي يېتەكچىلىكى، شەھەرلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىش ۋە ھەر ساھەدىكى زاتلارنىڭ زور كۈچ بىلەن ھەمكارلىشىشى ئارقىسىدا، ھازىر نەشىردىن چىقىپ كۆپچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتى.

بۇ، قەشقەر شەھىرىدىكى ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ مەدەنىي ۋە مەنىۋى ھاياتىدىكى زور خۇشاللىق بىر ئىش. بۇ، پۈتۈن شەھىرىمىزنىڭ «ئىككى مەدەنىيەت» قۇرۇلۇشىدا ئاكتىپ ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى ئوينىغۇسى.

تارىخ ماتېرىياللىرىنى يېزىشنى قەدىردان جۇ ئېنلەي زۇڭلى 1959 ـ يىلى 4 ـ ئايدا سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ 60 ياشتىن ئاشقان ئەزالىرىنى قوبۇل قىلغاندا تەشەببۇس قىلغانىدى، شۇڭا، ئۇ دۆلىتىمىز مەدەنىيەت خىزمىتىنىڭ تەركىبىي قىسمى،

سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ بىر تەرىپى، شۇنداقلا ۋەتەنپەرۋەرلىك بىرلىكسەپ تەشكىلىنىڭ مۇھىم بىر خىزمىتى. 27 يىلدىن بۇيان، بولۇپمۇ پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان، بۇ خىزمەتتىمۇ باشقا سەپلەرگە ئوخشاشلا تەرەققىيات تېز، ئۈنۈم زور بولدى.

مەملىكىتىمىز بويىچە ھەر دەرىجىلىك سىياسىي كېڭەشلەر زور بىر تۈركۈم تارىخ ماتېرىياللىرى ۋە باشقا مەخسۇس ئەسەرلەرنى نەشر قىلىپ، مەملىكەت ئىچى - سىرتىدا ياخشى تەسىر قوزغىدى.

شەھىرىمىزنىڭ تارىخ ماتېرىياللىرى خىزمىتىنىڭ ئىشلىنىشى كېيىنرەك، سۈرئىتى ئاستىراق بولغان بولسىمۇ، ئىككى يىل تىرىشىش ئارقىلىق ئەمدى بىر قەدەمنى تۇنجى قېتىم تاشلىدۇق. مىڭ يوللۇق سەپەرمۇ تۇنجى قەدەمدىن باشلىنىدۇ. بىز بۇ بىر قەدەمنى باشلىنىش نۇقتىسى قىلىپ، پۇختا ھالدا قەدەممۇ - قەدەم ئىلگىرىلەپ، داۋاملىق «قەشقەر شەھىرى تارىخ ماتېرىياللىرى» توپلىمىنى نەشر قىلىشىمىز، ئۇنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈپ، بارغانسېرى ياخشى چىقىرىشىمىز لازىم.

قەدىمكىنى بۈگۈنكى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش لازىم. تارىخ ماتېرىياللىرىنىڭ ۋەزىپىسى، مەقسىتى ۋە ئەھمىيىتى-

نى بىر جۈملە سۆزگە يىغىنچاقلىغاندا، ئىقتىسادنى قۇرۇلۇشنى مۇھىم نۇقتا قىلغان 3 چوڭ ۋەزىپە ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت.

ئۇ، چوقۇم ۋەتەنپەرۋەرلىك بىرلىكسەپنى كۈچەيتىش ۋە زورايتىشقا پايدىلىق بولۇشى، ئىتتىپاقلاشقان سىياسىي ۋەزىيەتنى مۇستەھكەملەش ۋە راۋاجلاندۇرۇشقا پايدىلىق بولۇشى، ئومۇمىيۈزلۈك ئىسلاھات ۋە سىرتقا قارىتا ئىشىكنى ئېچىۋېتىشنى ئۈنۈملۈك ئېلىپ بېرىشقا پايدىلىق بولۇشى، مەملىكىتىمىزنى جۇڭگوچە زامانىۋىلاشقان سوتسىيالىستىك قۇدرەتلىك دۆلەت قىلىپ قۇرۇپ چىقىشقا پايدىلىق بولۇشى، «بىر دۆلەتتە ئىككى خىل تۈزۈم بولۇش» تەسەۋۋۇرىنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، ۋەتەننى تىنچ يول بىلەن بىرلىككە كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار ئىشنى ئورۇنلاشقا پايدىلىق بولۇشى لازىم.

تارىخىي ماتېرىياللار يەرلىك تەزكىرىگە ئوخشىمايدۇ. ئۇنىڭدا مۇھىمى — ھازىرقى زامان كىشىلىرى، ھازىرقى زاماندىكى ئادەم ۋە ئىشلار يېزىلىدۇ. ئۇ يەنە توقۇلىدىغان ئەدەبىيات-سەنئەت ئەسەرلىرىگىمۇ ئوخشىمايدۇ. ئۇنىڭدا بىۋاسىتە سەرگۈزەشتىلەر، بىۋاسىتە كۆرگەن، ئاڭلىغان تارىخىي ماتېرىياللار يېزىلىشى ھەمدە ئىشەنچلىكلىكى كۈچلۈك بولۇشى لازىم. ئۇنىڭ دائىرىسى خېلىلا كەڭ بولۇپ، ھەربىي، سىياسىي، مەدەنىيەتنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىنى، تارىخىي شەخسلەرنى،

يەرلىك ئالاھىدىلىك. مىللىي ـ دىنىي ئىشلار ھەققىدىكى ۋەقەلىكلەر ۋە مەشھۇر ئاسارە ـ ئەتىقىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. قەشقەر شەھرىنىڭ ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ غەربىدىكى تارىخىي ئۇزۇن، نامى مەشھۇر «يىپەك يولىدىكى مەرۋايىت» دېگەن نامى بار. «قەشقەر شەھرى تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ مۇھىم ۋەزىپىسى ـ قەشقەر شەھرىنىڭ ۋۇشۇ سىياسىي ئۆزگىرىشى①دىن تارتىپ، بولۇپمۇ ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلى. ئازادلىق ئۇرۇش دەۋرى ۋە ئازادلىقتىن كېيىنكى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى، 3 كە قارشى، 5 كە قارشى تۇرۇش، ھاكىمىيەت قۇرۇش قاتارلىق تارىخىي مەزگىللەردىكى ماتېرىياللارنى قېزىپ چىقىپ تارىخنى تەتقىق قىلىش. يەرلىك تەزكىرە يېزىش ئىشلىرىنى ئىشەنچلىك پايدىلىنىش ماتېرىياللىرى بىلەن تەمىنلەش، ئەدەبىيات ـ سەنئەت خادىملىرىنى ئىجادىيەت خام ماتېرىياللىرى بىلەن تەمىنلەش، زاۋۇت، كان، كارخانىچىلارنى ئىقتىسادىي ئىگىلىك باشقۇرۇش جەھەتتىكى قىممەتلىك ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلەش، كىشىلەرنى، بولۇپمۇ ياش ئەۋلادلارنى تەپسىلىي ۋە ھەققىي جانلىق تەربىيە ماتېرىياللىرى بىلەن تەمىنلەش، كىشىلەردە تەۋرەنمەس ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيە ۋە يۈكسەك

---

① 1838 ـ يىلى (گۇاڭشۈنىڭ 21 ـ يىلى) قوزغالغان سىياسىي ئۆزگىرىش.

كوممۇنىستىك غايە تۇرغۇزۇپ ، قەشقەر شەھىرىنى زامانىۋى شەھەر قىلىپ قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن ئاڭلىق تۆھپە قوشىدىغان قىلىپ چىقىشتىن ئىبارەت. پارتىيە 12 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 6-ئومۇمىي يىغىنى ماقۇللىغان «جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ يېتەكچى فاڭجېنى توغرىسىدىكى قارار» تارىخ ماتېرىيالىزمىنىڭ ئۈچۈن ئوچۇق نىشان كۆرسىتىپ بەردى. بىز «قارار»دا بەلگىلەنگەن «3 چوقۇم» دىن ئىبارەت سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت بەرپا قىلىشنىڭ تۈپ يېتەكچى فاڭجېنىغا قەتئىي تەۋرەنمەي ئەمەل قىلىپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇغىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزملىق نۇقتىئىنەزەرنى قوللىنىپ ، سىياسىي ئۆتكەل، تارىخىي چىنلىق ۋە يېزىق ئۆتكۈلىنى چىڭ ئىگىلەپ ، تارىخ ماتېرىياللىرىنى توپلاش ، رەتلەش ، تەكشۈرۈپ تەھرىرلەش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەپ ، ئۇنى كەڭ دائىرىدە قېزىپ - توپلاپ، ئىنچىكە تاللاپ تۈزۈپ ، راستچىللىققا كاپالەتلىك قىلىپ، مېغىزىنى تاللاپ، شاكىلىنى چىقىرىۋېتىپ ، ئەدەبىي جەھەتتىن راۋانلاشتۇرۇشىمىز لازىم . مەيلى تارىخىي ۋەقەلىك ياكى تارىخىي شەخسلەر بولسۇن ھەممىدە تارىخىي شارائىتنى ئاساس قىلىپ ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەپ، بىرنى بىر ، ئىك-

كىمنى ئىككى، ياخشىنى ياخشى، ياماننى يامان دېيىشىمىز، ئادىل قەلەم تەۋرىتىشىمىز. ئەينى بوزماي ئارتۇقچە ماختىماي، خالىغانچە سۇندۇرماي نېمە بولسا شۇنى ئەينەن يېزىشىمىز لازىم. شۇنداق قىلغاندىلا، تارىخ ماتېرىياللىرى ئۇزاق تارىخنىڭ سىنىقىغا بەرداشلىق بېرەلەيدۇ.

«قەشقەر شەھىرى تارىخ ماتېرىياللىرى» يىغىمىدىن بىخ ئۇرۇپ چىققان بىر تال يۇمران مايسا. قەشقەرنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى تارىخشۇناسلار، سەركۈزەشتىلىرى چوڭقۇر، كۆپنى كۆرگەن ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكى بىلىملىك زاتلار ۋە تارىخ ماتېرىياللىرىغا قىزىقىدىغانلاردىن بۇ يېڭى بىخ سۇرۇپ چىققان مايسىنىڭ شاخلاپ باراقسان بولۇپ مېۋە بېرىشى ئۈچۈن ئايانماستىن يوليورۇق بېرىپ ئۆز ۋاقتىدا يېتەكچىلىك قىلىپ، زور كۈچ بىلەن يار-يۆلەك بولۇشىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمىز.

ئالدىنقى سۆز

«قەشقەر شەھىرى تارىخ ماتېرىياللىرى» توپلىمىنىڭ 1-سانى كەڭ كىتابخانلار بىلەن يۈز كۆرۈشتى. بۇ كىتابنىڭ تارقىلىش مۇناسىۋىتى بىلەن بىر نەچچە ئېغىز سۆز قىلىشنى ئىنتايىن زۆرۈر تاپتۇق.

قەشقەر شەھىرى-دۆلىتىمىزنىڭ ئەڭ غەربىي تەرىپىگە جايلاشقان قەدىمكى شەھەر، تارىخىي ئۇزۇن، جۇغراپىيىلىك ئورنى مۇھىم. قەدىمكى «يىپەك يولى» مۇشۇ يەردىن ئۆتكەن. قەشقەر ئەزەلدىنلا دۆلىتىمىزنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي ئاسىيا، ھىندىستان ئىككىنچى قۇرۇقلۇقى ۋە ياۋروپا بىلەن سودا ۋە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇپ كەلگەن مۇھىم تۈگۈن بولۇپ كەلدى. بۇ شەھەردە ھەم ئۇنىڭ ئەتراپىدا نۇرغۇن تارىخىي ۋەقەلەر بولۇپ ئۆتكەن. شۇڭا بۇ شەھەرنى ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقى ۋە شىنجاڭ رايونىدىكى نۇرغۇن تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ شاھىدى دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. مۇشۇ تارىخىي ۋەقەلەرگە ئائىت ماتېرىياللارنى توپلاش، رەتلەش ۋە ئۇلارنى بىر-بىرلەپ ئېلان قىلىش ھەقىقەتەن قەشقەر شەھىرى خەلقىنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان مەسئۇلىيىتى، ئەلۋەتتە.

لېكىن، تارىخىي ماتېرىياللار نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، دەرۋەقە، بىز ھەربىر تارىخىي باسقۇچ ۋە تارىخىي ۋەقەلەر-

نىڭ ھەنىۋاسىنى توپلاش، رەتلەش ۋەزىپىسىنى ئۈستىمىزگە ئېلىپ كېتەلەيمىز. بىزنىڭ ئۈستىمىزگە ئالالايدىغانلىرىمىز پەقەت ئۆزىمىزگە ئېلىشتا تېگىشلىك بىر قىسىم ماتېرىياللاردىنلا ئىبارەت. بۇ دائىرىنىڭ سىرتىدىكى خىزمەتلەرگە كەلسەك بىز بۇنى باشقا تارماقلاردىكى يولداشلارنىڭ ئورۇنلاشىغا تەقەززامىز.

يۇقىرىقى پىكىرلەرگە ئاساسەن، بۇ كىتابىنى تۈزۈش جەريانىدا ئاساسلىقى يېقىنقى زاماندا ۋە ھازىرقى زاماندا قەشقەر شەھىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا يۈز بەرگەن ۋەقەلەر ھەققىدىكى ماتېرىياللارنىلا توپلىدۇق. بۇلار: شېڭ شىسەي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغدا قەشقەرگە كېلىپ خىزمەت قىلغان كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىش ئىزلىرى؛ قەشقەر شەھرىدىكى يەرلىك يۇقىرى قاتلام زاتلارنىڭ پائالىيەت ئەھۋالى؛ ھەقدارلارنىڭ شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇشىنىڭ ئالدى-كەينىدىكى قەشقەرنىڭ سىياسىي، ھەربىي ھالىتى توغرىسىدىكى ئەسلىمىلىرى؛ ياڭ زېڭشىن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغدا قەشقەردە يۈز بەرگەن «ئىككى ما» (ما فۇشىڭ ۋە ما شاۋۋۇ) ۋەقەسى ھەمدە قەشقەرنىڭ سودا، مائارىپ ساھەلىرىگە دائىر بەزى ماتېرىياللارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇلاردىن باشقا، بىز يەنە قەشقەرنىڭ تارىخىي ئۆزگىرىشلىرى، يەرجاي ناملىرىنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە قەشقەر شەھىرىنىڭ تارىخى، يەرلىك

ئالاھىدىلىكى، كىشىلەرنىڭ روھىي ھالىتى تونۇشتۇرۇلغان ماقالىلەردىن بىر قانچىسىنى كۆرگۈزدۇق. بۇ ماقالىنىڭ قۇرۇلمىسى ۋە مەزمۇنى تارىخىي ماتېرىياللاردىن ئىبارەت مۇئەييەن ئۇسلۇبقا ئۇيغۇن كەلمەيدىغاندەك كۆرۈنىدۇ. لېكىن بىز يەنىلا ئۇلارنى قوبۇل قىلىپ باستۇق. بۇنىڭدىن مەقسەت كىتابخانلارنى تارىخىي ماتېرىياللارنى ئوقۇشتىن ئاۋۋال قەشقەر شەھەردىن ئىبارەت بۇ قەدىمكى چېگرا شەھىرىنىڭ ئۆتمۈشى توغرىسىدا بىرەر ئۇقۇمغا ئىگە قىلىشتىن ئىبارەت. مۇنداق قىلىش بىزنىڭچە كىتابخانلار ئۈچۈن پايدىلىق بولسا كېرەك.

باشقا ماقالىلەرنى بىزنىڭچە تارىخىي ماتېرىياللار دائىرىسىگە كىرىدۇ. لېكىن، بۇ يەردە بىر ئىشنى كىتابخانلارنىڭ دىققىتىگە سۇنىمىزكى، بۇ ماقالىلەرنىڭ ھەممىسىنى ھەقدارلار ئۆزى يېزىپ چىققان ئەمەس. بەزىلىرى بىرقىسىم شەخسلەرنىڭ بىۋاستە كەچۈرمىشلىرى ئىبارەت، بەزىلىرى تەكشۈرۈش، زىيارەت ئارقىلىق بىز تەرەپتىن رەتلەنگەن خاتىرىلەر. شۇڭا، بەزى ئىللەت ۋە خاتالىقلارنىڭ بولۇشى تۇرغانلا گەپ. بەزىلىرى تارىخ دائىرىسىدىن ھالقىپ كەتكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە تەرىزلىك كۆچۈرمىچىلىك، ۋاقىت زىچ، سەۋىيىمىز تۆۋەن بولۇشتەك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، تارىخىي ماتېرىياللار دەپ ئاتالغان ماقالىلەردىمۇ ئاز بولمىغان مەسىلىلەر بولۇشى مۇمكىن. بۇنى كىتابخانلارغا ئالاھىدە، ئىزھار قىلىپ قويۇش توغرا كەلدى. شۇڭا بىز كىتابخانلارنىڭ ئەپۇ قىلىشى ۋە تەنقىد بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

بۇ كىتاب — «بىرىنچى توپلام». بۇندىن كېيىن، يەنە 2-، 3- ... توپلاملىرىنىمۇ چىقارماقچى. قىسقىسى، داۋاملاشتۇرماقچىمىز. بىز بۇ كىتابنى ئالاقىدار رەھبەرلەر، تارىخ تەتقىقات تارماقلىرى ۋە قەشقەرنىڭ ئۆتمۈشىنى بىلىشكە قىزىقىدىغان كىشىلەرنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن تەقدىم قىلدۇق. بۇ يەردە بىز كىتابخانلار، بولۇپمۇ پېشقەدەملەرنىڭ بىزگە زور كۆچ بىلەن مەدەت بېرىشى، بۇ ئىشنى ياخشى ئىشلىشىمىزگە ھەمدەم بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

— تەھرىردىن

1986 - يىل 20- نويابىر

قەشقەر شەھىرىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى

جاۋ شىنخەن

قەشقەر شەھىرى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ غەربىي جەنۇب بۇرجىكى، پامىر ئېگىزلىكىنىڭ شەرقىي شىمال ئېتىكى، تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ غەربىي گىرۋىكىگە جايلاشقان بولۇپ، ئورنى شەرقىي مېرىدىيان 75°56′ تىن 76°4′ غىچە، شىمالىي پاراللېل 39°25′ تىن 39°35′ غىچە بولغان ئارىلىققا توغرى كېلىدۇ. شەرقىي، غەربىي قىسمى كونا شەھەر ناھىيىسىگە تۇتىشىدۇ، شىمالىي قىسمى قۇمالتاغقا تۇتىشىپ، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئاتۇش ناھىيىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. جەنۇبىي قىزىل دەريا ئايرىپ تۇرغان يېڭىشەھەر ناھىيىسى بىلەن قارىشىپ تۇرىدۇ. ئازادلىق ئەرپىسىدە، قەشقەر شەھەر رايونىنىڭ كۆلىمى 2.5 كۋادرات كىلومېتىر ئىدى. ھازىر، پۈتۈن شەھەرنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 96.3 كۋادرات كىلومېتىر. شەھەر رايونىنىڭ كۆلىمى 10 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. قەشقەر شەھىرىگە شەھەر رايونىدىكى 4 كوچا باشقارمىسى، شەھەر ئەتراپى رايونىدىكى 3 يېزا ۋە 2 دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق مەيدانى قارايدۇ. ئومۇمىي نوپۇسى 190 مىڭدىن كۆپرەك. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى 73 پىرسەنتىنى، خەنزۇلارنىڭ نوپۇسى 26 پىرسەنتىنى، ئۆزبېك، خۇيزۇ قاتارلىق باشقا 15 مىللەتنىڭ نوپۇسى بىر پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ.

قەشقەر — قەدىمكى يىپەك يولىدىكى مۇھىم ئۆتكەل بولۇپ، جەنۇب بىلەن شىمالنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان تۈگۈن، ياۋروپانىڭ ئوتتۇرا يوندىكى ئەڭ بۇرۇنقى يىپەك توپلىنىدىغان ۋە تارقىتىلىدىغان جاي ۋە يۆتكەش بېكىتى بولغان. قەشقەر جۇڭگو بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ ئىقتىساد، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشىدا غايەت زور رول ئوينىغان. ھازىرمۇ يەنىلا دۆلىتىمىزنىڭ غەربىي چېگرىسىدىن سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي ئاسىياغا ئۆتىدىغان دەرۋازا بولماقتا. قەشقەر شەھىرى 1984-يىلى دۆلەت تەرىپىدىن ئىككىنچى دەرىجىلىك ئېچىۋېتىلگەن شەھەرلەر قاتارىغا كىرگۈزۈلدى.

تارىختىكى قەشقەر بۈگۈنكى قەشقەر شەھىرى ۋە يېڭىشەھەر، كونىشەھەردىن ئىبارەت ئىككى ناھىيىنىڭ دائىرىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. مەلۇم تارىخىي دەۋردە يەنە پەيزاۋات، مارالبېشى، يېڭىسار، شۇنىڭدەك قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ئاتۇش، ئاقتۇ قاتارلىق ناھىيىلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان. تارىخىي خاتىرىلەرگە ئاساسلانغاندا، قەشقەر شەھىرى بۈگۈنگە قەدەر ئىككى مىڭ بىر يۈز يىلدىن ئارتۇق تارىخقا ئىگە. مىلادىدىن بۇرۇنقى 2-ئەسىردە جاڭچيەن غەربىي دىياردىن ئۆتكەندە، بۇ جاي سۇلى دەپ ئاتالغانلىقى ھەمدە غەربىي دىياردىكى 36 دۆلەتنىڭ بىرى بولغان سۇلى دۆلىتىنىڭ پايتەختى ئىكەنلىكى خاتىرىلەنگەن. غەربىي خەن سۇلالىسى شىنجۇنىڭ 2-يىلى (مىلادىدىن بۇرۇنقى 70-يىلى) غەربىي دىياردا دەسلەپتە كۆسەن سەرتاپ مەھكىمىسى قۇرۇلغاندا، سۇلى غەربىي خەن سۇلالىسىگە تەۋە بولغان. شەرقىي خەن سۇلالىسى يۇڭپىڭنىڭ 16-يىلى (مىلادى 73-يىلى) دىن كېيىن، بەنچاۋ

سۇلىنى چوڭ بازا قىلىپ غەربىي دىيارنى 30 يىل تۇتۇپ تۇرغان، پەقەت سۇلى دۆلىتىلا 17 يىل تۇرغان. بەنچاۋ كۆسەن دۆلىتىنىڭ تارخان شەھىرىگە كۆچۈپ كەتكەندىن كېيىن، شەرقىي خەن سۇلالىسى شۇگەننى غەربىي دىيار باش ئەمەلدارى قىلىپ تەيىنلەپ، سۇلىدا تۇرغۇزغان. خەن ۋە ۋېي بەگلىكى دەۋرىدە، سۇلى دۆلىتى يەركەنتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا، ئۆزىنىڭ ئەتراپىدىكى 12 دۆلەتنى يۇتۇۋالغان، دۆلەت كامال تاپقان. تاڭ سۇلالىسى جېنگۇەننىڭ 9-يىلى (مىلادى 635-يىلى) تاڭ خاندانلىقى سۇلى خانىنىڭ تەلەپ قىلىشى ئارقىسىدا، بۇ يەردە غەربىي دىياردىكى بىرىنچى ھەربىي بازا — سۇلى باش ئەمىر مەھكىمىسىنى قۇرغان. شاڭيۈەننىڭ 2-يىلى (مىلادى 675-يىلى) ئەنشى باش ئەمىر مەھكىمىسىگە تەۋە بولۇپ، ئۆز ۋاقتىدا نام چىقارغان «ئەنشىدىكى تۆت شەھەر» نىڭ بىرى بولۇپ قالغان.

مىلادى 9- ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن 12-ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە، قەشقەر، تۈركلەر قۇرغان قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ خان ئوردىسى بولۇپ، ئوتتۇرا ئاسىيادا داڭقى چىققان. بۇ دۆلەتنىڭ پادىشاھى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان قەشقەرنى بىرىنچى مۇھىم بازا قىلىپ، بۈگۈنكى شىنجاڭنىڭ چېگرىسى ئىچىدە ئىسلام دىنىنى تارقاتقان. كېيىنكى بىر ئەسىرگە يېقىن ۋاقىتتا، قەشقەر دۆلىتىمىزنىڭ غەربىي لياۋ (قاراكىدانلار) ھاكىمىيىتىنىڭ جەنۇبىي قىسمىغا تەۋە بولغان. يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە دۆلىتىمىزنىڭ غەربىي دىيارىدىكى چاغاتاي خاندانلىقىنىڭ ھەربىي ھاكىمىيەت بازىسى بولغان. مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە، بۇ يەر يەنىلا تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى يەركەن خانلىقىنىڭ ھەربىي ئىشلار مۇھىم بازى-

سى بولغان. چىڭ سۇلالىسى چيەنلۇڭنىڭ 24-يىلى (مىلادى 1759-يىلى) «چوڭ-كىچىك خوجىلار توپىلىڭى» بېسىقتۇرۇلغاندىن كېيىن، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى قەشقەردە تۇنجى قېتىم مەسلىھەتچى ئەمەلدار تۇرغۇزۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 8 چوڭ شەھەرنىڭ ئىشلىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك باشقۇرغان ھەمدە ئىلى جاڭجۈن مەھكىمىسىنىڭ ئىدارە قىلىشىدا بولغان. ئۇنىڭدىن باشقا، 17-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر يەنىلا ئىسلام دىنى ئىچىدىكى ئىشانلار ئاق تاغلىقلار مەزھىپىنىڭ پىرى «خوجا»لار (يەنى ئۆزىنى «پەيغەمبەر ئەۋلادى» دەپ ئاتىۋالغان) ھاكىمىيىتى ھۆكۈمرانلىقىنىڭ مەركىزى بولغان. شۇ ئەسىرنىڭ 20- يىللىرىدا بۇ يەر يەنە شىمالىي شىنجاڭدىكى جۇڭغار خانلىقىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولغان. گۇاڭشۈنىڭ 10-يىلى (مىلادى 1884-يىلى) شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇ يەردە كونىشەھەر ناھىيىسى تەسىس قىلىنغان ۋە بۇ ناھىيە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سۇلى ئوبلاستىغا تەۋە بولغان (گۇاڭشۈنىڭ 28-يىلى سۇلى مەھكىمىسى قىلىپ كۆتۈرۈلگەن). مىنگونىڭ دەسلاپكى يىللىرىدا، كونىشەھەر ناھىيىسى قەشقەر ۋىلايىتىگە بىۋاستە قارىغان. 1927-يىلى شىنجاڭ-قەشقەر ھەربىي مەمۇرى مەھكىمىسىگە تەۋە بولۇپ، 3-ھەربىي- مەمۇرىي رايون مەھكىمىسىگە قارايدىغان بولدى. 1938-يىلدىن كېيىن، ئۈچىنچى (قەشقەر) تەپتىش مەھكىمىسىگە قارايدىغان بولدى. دېمەك، 1943-يىلى 7-ئايدىن تاكى ئازادلىقنىڭ دەسلەپكىچە، ۋىلايەتلىك مەھكىمە، ۋالىي مەھكىمە تۇرىدىغان جاي بولۇپ كەلدى؛ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، كونىشەھەر ناھىيىسى

شىنجاڭ قەشقەر ۋىلايىتىگە تەۋە بولدى؛ 1952-يىلى ٤-ئاينىڭ 23-كۈنى مەركەزنىڭ رەسمىي تەستىقى ئارقىلىق، كونىشەھەر ناھىيىسىدىن (ناھىيە ۋە ناھىيە ئەتراپى) قەشقەر شەھىرى بۆلۈنۈپ چىققان؛ 1952-يىلى 10-ئايدا قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى رەسمىي قۇرۇلغان ھەمدە قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى، جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە. قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سىياسىي، ئىقتىساد مەدەنىيەت مەركىزى بولغان.

قەشقەر شەھىرى ئۇزاق تارىخقا ئىگە بولۇپ، ئۇن نەچچە جايدا داڭلىق تارىخىي يادىكارلىق ئورۇنلىرى بار. ئۇنىڭ ئىچىدە ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە نۇقتىلىق مۇھاپىزەت قىلىنىدىغان مەدەنىي يادىكارلىق ئورۇنلارنىڭ بىرى—يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ مازىرى (قەبرىسى) بولۇپ، ئۇ يەردە 11-ئەسىردە ئۆتكەن ئاتاقلىق ئۇيغۇر شائىرى ۋە ئالىمى يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئەبەدى ئۇيقۇغا كەتكەن. شەھەر مەركىزىدىكى ھېيتگاھ جامەسى ئەلىمىزدىكى 500 نەچچە يىللىق تارىخقا ئىگە ئەڭ زور ئىسلام مەسچىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ھېيتگاھ جامەسى ۋە مىلادى 1640-يىلى ئەتراپىدا ياسالغان ئاپپاق خوجا مازىرىمۇ ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك نۇقتىلىق ئاسرىلىدىغان مەدەنىي يادىكارلىق ئورۇن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە سۇلى دۆلىتىنىڭ پەنتۇ شەھىرى خارابىلىرى ۋە ئىسكەندەرۋاڭ مازىرى، سەييىت ئارسلانخان مازىرى، شۇنىڭدەك جۇلاق بېشى قاتارلىق قەدىمكى يادىكارلىقلار بار.

سۇلې — قەشقەر يەرناملىرىنىڭ مەنىسى ۋە ئۇنىڭ ئۆزگىرىشى

ۋاڭ شىيالڭ

بۈگۈنكى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شىمالىدىكى كەڭ جايلار غەربىي خەن سۇلالىسىدىن تارتىپ تاكى سۇڭ سۇلالىسىغىچە دۆلىتىمىزنىڭ تارىخىدا سۇلې دۆلىتى دەپ ئاتىلىپ كەلگەن. سۇلې شەھىرى — بۈگۈنكى قەشقەر شەھىرىنىڭ بۇرۇنقى ئورنى سۇلې دۆلىتىنىڭ پايتەختى بولغان. ئىشەنچلىك تارىخىي خاتىرىلەرگە ئاساسلانغاندا، ھازىرغىچە ئۇ ئىككى مىڭ بىر يۈز يىلدىن كۆپرەك تارىخقا ئىگە. بۇ مەركىزىي شەھەرنىڭ نامىنى رايون ياكى جۇمھۇرىيەت نامى بىلەن ئاتاش — قەدىمكى زاماندا ئادەتتىكى قانۇنىيەت ئىدى. شۇڭا، ئالدى بىلەن سۇلې شەھىرى دېگەن نام بارلىققا كەلگەن. بۇنىڭدىن مۇشۇنداق ئاتىلىشقا ئاساسەن شەھەر ۋە دۆلەت نامىنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەس. سۇلې دېگەن بۇ نام دۆلىتىمىزنىڭ خېلى كۆپ قەدىمكى تارىخىي ماتېرىياللىرىدا سۇلې («ۋېيشۇ»). شالې (دانىشمەن راھىپ تەرجىمىھالى) دەپ خاتىرىلەنگەن. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئاھاڭ تەرجىمىسى. تاڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە بۇ جەھەتتە بەزى ئۆزگىرىشلەر بولغان. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى شۈەن جۇاڭ «بۈيۈك تاڭ دەۋرىدىكى غەربىي دىيار خاتىرىسى»دا مۇنداق دېگەن: «بۇرۇنقىلار بۇ يەرنى سۇلې دەپ ئاتىغان،

شەھەر دەيمىز ئاتىغان. تەلەپپۇز ھەر خىل بولغاچقا، «شىلىكمالى دودى» دەپ ئېيتىلغان». دېمەك، بۇ يەردىكى «شىلىكمالى» — دەل «سۇلې» دېگەن سۆزنىڭ مەنىداش ئاھاڭى بولۇپ، بۇ سانسكرىت تىلىغا مەنسۇپ بولۇپ، (قەدىمكى ھىندىلارنىڭ بۇددىزم كىتابلىرىدا ئىشلىتىلگەن تىل)، ئۇ «سۇلې» دېگەننىڭ بىر خىل تەرجىمە شەكلى. شۇنداقلا بۇ ئەينى زامانىدا مۇشۇ جاينىڭ ھەقىقەتەن پايتەخت «شەھىرى» دەپ ئاتالغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. ئەمدى كېيىنكى ۋاقىتلاردا سۇلې دەپ ئاتالغان. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى بازار (سۇلې بازىرى — سۇلې ئەمىر مەھكىمىسى تۇرۇشلۇق ئورۇن ئىدى)غا كەلسەك. ئەمىر مەھكىمىسى — چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى بىۋاستە قاراشلىق ئوبلاست (1884 - يىلى قۇرۇلغان)، ھۆكۈمەت (1902 - يىلى قۇرۇلغان) ھەمدە مىڭگونىڭ ئاخىرىدىن تارتىپ ھازىرغىچە بولغان ناھىيە قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى غەربىي خەن سۇلالىسىدىن كېيىنكى سۇلې بىلەن ھازىرقى قەشقەر ئىككى جايدا ۋە ئىككى نامدا بولغان بولسىمۇ، بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ كېلىش مەنبەسى بىر.

دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، مەملىكىتىمىزنىڭ باشقا جايلىرىدىمۇ سۇلې دەپ ئاتىلىدىغان يەرلەر بار. مەسىلەن، بۈگۈنكى شىمالىي شىنجاڭدىكى كۆچۈڭ ناھىيىسىنىڭ بەنجېگو ئەتراپىدا سۇلې دېگەن بىر شەھەر بار. يەرلىك كىشىلەر بۇ يەرنى تاش قەلئە دەپ ئاتىشىدۇ، ئېيتىشلارغا قارىغاندا، شەرقىي خەن دەۋرىدە سەركاۋۇل كېڭ گۇڭ مىلادى 75 - يىلى بۇ شەھەردە تۇرغان ھەمدە «تۇنۇپ سۇلېدىكى چەشمە بۇ-

لاقلارغا، چېكىندۈردۇق ھۇنلارنى» دېگەن مىسرالارنى قالدۇرۇپ كەتكەن. شۇنىڭدەك، كېيىنكى زامانلاردا بەزىلەر بۇنى ئۇزاقىچە تارقىتىپ، بۈگۈنكى قەشقەر شەھىرىگىچە ئېلىپ كەلگەن. ھازىرغىچىلىك كېلىڭ كۆچنىڭ ئىش ئىزلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئاسارە-ئەتىقىلەردىن بىرقانچە جايدا بار. ئۈچىنچىسى سۇلې شەھىرى — كەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ ئەنشى چېگرىسى ئىچىدە بولۇپ، بۇرۇنقى ۋاقىتلاردا بۇ يەر خۇالۇ شەھىرى دەپ ئاتالغان. دېمەك، بۇ يەر خېشى كارىدورىنىڭ غەربىدىكى سۇلې دەرياسى ياقىسىغا جايلاشقاچقا، شۇ نام بىلەن ئاتالغان. بۇ سۇلې دەرياسى ھېلىمۇ بار. لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈر يولىنىڭ شۇ يەردىكى بىر بېكىتىمۇ شۇ نام بىلەن ئاتالغان. يەنە بىرسى سۇلې دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقى، چىڭخەي ئۆلكىسىنىڭ شىمالىي چېكىگە جايلاشقان تاغ تىزمىلىرىمۇ سۇلې-نەنشەن تاغلىرى دەپ ئاتىلىدۇ. دېمەك، بۇ يەر ناملىرىنىڭ شەرقتىن-غەربكە قاراپ سوزۇلغان ئىزلەردىن سۇلې دېگەن جاي ناملىرىنىڭ كېلىش مەنبەسىنى بېلگىلىش تەس ئەمەس.

جاي ناملىرى ھامان مەلۇم تارىخىي دەۋردە بەلگىلىك دائىرىدە ئولتۇراقلاشقان مىللەتلەر، شۇنىڭدەك ئۇلارنىڭ تىلى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئوخشاش بولمىغان جايلارنىڭ تاغ، سۇ، شەھەر ۋە پايتەختلىرى «سۇلې» نامى بىلەن ئاتالغىنىدىن بۇنى قەدىمكى زامانىدىكى مەلۇم بىر قەبىلىنىڭ يۇقىرىدا سۆزلەنگەن لىنىيە بويىچە شەرقتىن-غەربكە قاراپ سەپەر قىلىش جەريانىدا قالدۇرۇپ كەتكەن ئىزلىرى دېيىش ھۆكۈم قىلىشقا بولىدۇ. يېرىم ئەسىرگە يې-

قىن ۋاقىتتىن بۇيان. شىمالىي شىنجاڭدىن قەشقەر شەھىرىگىچە يېڭى تاش قورال دەۋرىدىكى (ھازىرغىچە تەخمىنەن 6–7 مىڭ يىل بولدى) بىر قاتار مەدەنىي يادىكارلىقلار خارابىسى قېزىپ چىقىرىلدى ھەمدە بۇ يادىكارلىقلار سەنشى، گەنسۇ، چىڭخەي قاتارلىق بىر قانچە ئۆلكىلەر، شۇنىڭدەك ئىچكى موڭغۇل قاتارلىق جايلاردىكى ئوخشاش خاراكتېردىكى قەدىمكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى بىلەن رايون جەھەتتىن ئۆزئارا تۇتىشىپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىرغىچە شىنجاڭ دائىرىسىدە يېڭى تاش قورال دەۋر مەدەنىيىتىدىن بۇرۇنقى كونا تاش قورال دەۋرىدىكى مەدەنىيەتكە مەنسۇپ يادىكارلىقلار تېخىچە تېپىلغىنى يوق. دېمەك بۇلار يىراق قەدىمكى زاماندىكى سۇلىلىقلارنىڭ شەرقتىن كۆچۈپ كەلگەنلىكىنى كۈچلۈك ھالدا ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. سۇلې دېگەن يەر نامىنىڭ مەنبەسى توغرىسىدا ياپونىيىلىك ئالىم بەينياۋكۇجى مۇنداق دەپ ئىسپاتلىغان: «بۈگۈنكى قەشقەر — خەن سۇلالىسى ۋاقتىدا سۇلې دەپ ئاتىلاتتى. تۈرك تىلىدا «سۇ» دېگەنلىك (خەنزۇ تىلىدا «水» دېگەن مەنانى بېرىدۇ، شۇڭا بۇ يەر «有水» (سۇلۇق) دەپ ئاتالغان. (ئوقۇلۇشتا «疏鲁克» دېيىلىدۇ). قەشقەر دېگەن جاي — سۈيى مول، ئوت — چۆپلۈك، مەنزىرىسى گۈزەل بولغاچقا مۇشۇنداق دەپ ئاتالغان («ياقا يۇرتلارنىڭ تارىخىي، جۇغراپىيىلىك ئەھۋالى توغرىسىدا بايان»). دېمەك، «سۇلې» دېگەن سۆز تۈركچە «سۇلۇق» دېگەن مەنانى بېرىدۇ دەپ قارايدىغان بۇنداق كۆز قاراش 40-يىللاردا ئىلىم مەرىپەت ساھەسىدە خېلى ئەۋج ئالغان، تەكشۈرۈشكە قارىغاندا، تۈرك تىلىدىن كەلگەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى «سۇ» خەنزۇ تىلىدا يەنىلا «水» دەپ

قۇلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن يۇقىرىقى كۆز قاراشنىڭ داۋلىسى ردەك قىلىدۇ. ئەمما تۈرك مىللىتى ۋە ئۇنىڭ بىرلىككە كەل- ن تىلىنىڭ شەكىللىنىشى بىلەن تۈرك مىللىتىنىڭ موڭغۇل يالىقىدىن غەربىي دىيارغا يۆتكىلىشى بولسا. مىلادى 6- ئە- ىردىن كېيىنكى ئىشلار ئىدى. ۋاھالەنكى، سۇلى دېگەن بۇ م مىلادىيىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇنلا تارىخ سەھىپىلىرىدىن ئو- ۇن ئالغان. ئۇنداقتا، تۈرك مىللىتىنىڭ كېلىپ چىقىشىنىڭ ەنبەسى ئالدىنقى چىن سۇلالىسى دەۋرىدىكى ھونلار ھەرىكىتى- ىن تارتىپ باشلانغان دەپ ئەسلەنسە، بۇنداق ھۆكۈم كىشى- ەردە بىر مۇنچە گۇمان تۇغدۇرۇپ قويۇشى مۇمكىن، شۇنداق ىكەن، ئۇنى يەنە ئەزۋەيلەپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق.

سۇلى دېگەن جاي نامىنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرى- ىدا يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخشۇناس- لىرىنىڭ كۆپىنچىسى سوغدىلىقلاردىن كەلگەن دەپ قاراپ كەلدى.

سوغدىلىقلار—مىلادىيىدىن 5-6 ئەسىر ئىلگىرىكى ۋاقىتتىن تا- كى مىلادى 10 - ئەسىرگىچە بولغان بىر مىڭ بەش يۈز يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە خېشى كارىدورىدىن تارتىپ تاكى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئىككى دەريا ۋادىلىرى (سوۋېت ئىتتىپا- قىنىڭ شەرقىدىكى ئامۇدەرياسى بىلەن سىردەرياسى ئارىلىقى)- دا جانلانغان قەدىمكى قەبىلە. ئۇلار سودىگەرچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىش ئۈچۈن، مىلادىيىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن- كى بىر قانچە يۈز يىل ئىچىدە، ئوتتۇرا ۋە غەربىي ئاسىيانى كېسىپ ئۆتىدىغان يىپەك يولىدا ئۇزاق مۇددەت قويۇق پالا-

يەت ئېلىپ بارغان. 11 ـ ئەسىردە ئۆتكەن مەھمۇد قەشقەرى ئۆزىنىڭ («تۈركىي تىللار دىۋانى») دا قەشقەر شەھىرىنىڭ تۆت ئەتراپىدا خېلى كۆپ سوغدىلىقلار مەھەللىسى بارلىقىنى يازغان. سوغدىلىقلارنىڭ يۈكسەك دەرىجىدە تەرەققىي تاپقان تىل- يېزىقى دۆلىتىمىزنىڭ غەربىي شىمالىدىكى مىللەتلەر، بولۇپمۇ كېيىنكى تۈركلەر ۋە ئۇيغۇرلار ئۈچۈن چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن. خۇددى مىلادىيىن 2 ـ 3 ئەسىر بۇرۇن خېشى كارىدورىدا ئولتۇراقلىشىپ «يۈنرونگلۇقلار» دەپ ئاتالغان سوغدىلىقلار ۋە بۈيۈك ياۋچىلارنىڭ غەربىي جايلارغا كۆچۈپ كېتىشكە مەجبۇر بولغىنىغا ئوخشاش، ئۇنىڭدىنمۇ بۇرۇن بىر قىسىم سوغدىلىقلار قەبىلىسى خېشى كارىدورى ئەتراپىدىن بەلكى غەربكە، كېيىن يەنە جەنۇبقا قاراپ يۆتكىلىپ، ئەڭ ئاخىرىدا بۈگۈنكى قەشقەر ـ قەدىمكى سۇلېغا كېلىپ قالغان بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىن. ياكى بولمىسا سوغدا تىلىدا سۆزلىشىدىغان ئېلىمىزنىڭ غەربىي شىمال قىسمىدىكى قەدىمكى قەبىلىلەر خېشى كارىدورىدىن شەرقتىن غەربكە قاراپ يۆتكەلگەندىن كېيىن، يۇقىرىدا بايان قىلىنغان شېلىقى جايلاردا قەدىمكى سوغدىلىقلار تىلى «سۇلى» دېگەن نام قەپقالغان بولۇشى مۇمكىن.

سوغدى تىلى ھىندى ـ ياۋروپا تىل سىستېمىسىدىكى قەدىمكى ئىران تىلىغا مەنسۇپ. تەكشۈرۈپ ئىسپاتلىنىشىچە، قەدىمكى سوغدىلىقلار تىلىدا ئىككى خىل يەرلىك تىل بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدىكى «L» يەرلىك تىل، ئاساسلىقى شىنجاڭغا بولۇپمۇ قەدىمكى سۇلى دۆلىتىگە تارقالغان. «L» يەرلىك تىل سوغ-

دى (Soghd) قەبىلىسى نامىنىڭ ئاخىرقى تاۋۇشى d نى L قىلىۋەتكەن. شۇنىڭ بىلەن Soghd (سوغدى) سۆزى SoghL (سوغلى) شەكلىگە كەلگەن. جاڭ چيەن غەربىي دىيارغا كەلگەندە، شۇ يەرنىڭ نامىغا ئاساسەن بۇ سۆزنى تەقلىت قىلىپ ئوقۇپ، خەنزۇ يېزىقىدا 疏勒 (سۇلې) قىلىپ يازغان. چۈنكى، سۇلې دېگەن سۆز سوغدى قەبىلىسىنىڭ نامى SoghL دىن ئىبارەت. يىراق قەدىمكى دەۋردىكى كىشىلەرنىڭ ئۆز قەبىلىسىنىڭ نامى ئارقىلىق ئۆزلىرى ئولتۇراقلاشقان يەرگە نام بېرىشى تارىختا دائىم ئۇچراپ تۇرىدۇ. ئەمدى سوغدى (سۇلې) قەبىلىسى نامىنىڭ مەناسىنى بەزى كىشىلەر «سائادەت» دەپ تەرىپلىمىدۇ. بەزى كىشىلەر (گۆھەر ياكى قاشتېشى) دېگەن بولىدۇ دەپ قارىشىدۇ. يەنە بەزى كىشىلەر ھېلىمۇ «سۇلۇق» دېگەن سۆزدە چىڭ تۇرىدۇ. ھازىرغىچە بۇلار تېخى بېكىتىلگىنى يوق، بۇندىن كېيىن داۋاملىق دەلىللەشكە توغرا كېلىدۇ.

قەشقەر دېگەن ئىسىمنى سۇلې دېگەن ئىسىمنىڭ ئورنىغا ئىشلىتىش ئومۇمەن سۇڭ. يۈەن سۇلالىلىرىدىن كېيىن بولغان دەپ قارىلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئەمما، خەنزۇچە تارىخىي ماتېرىياللاردا قوللىنىلغان ۋاقىت ئۆلچەم قىلىنغان. ئەمەلىيەتتە، بۇ نام 6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى تۈركلەر غەربىي دىيارغا كىرگەن چاغدىلا ئىشلىتىلىشكە باشلىغان. تاڭ، سۇڭ سۇلالىلىرىنىڭ تارىخنامىلىرىدىمۇ يەنىلا سۇلې دەپ ئاتالغان. بۇ. ھۆكۈمەت تەرەپنىڭ خەن دەۋرىدىكى يەر نامىلىرىنى ئەنئەنىۋى ئادەت بويىچە قوللانغانلىقىدىنلا ئىبارەت.خالاس.

«喀什噶尔» دېگەن ئىسىمنىڭ «喀什» دەپ ئاتىلىشىدىن [illegible] ئاتالمىسى بولسا كېرەك. بۇ يەردە مۇ-

شۇنداق ئاتاق پەيدا بولغان بولسىمۇ. بىراق بۇ پەقەت تىل فونېتىكىسى جەھەتتىكى كىچىككىنە پەرقتىنلا ئىبارەت. مىلادى 644 - يىلى بۇ يەرگە كەلگەن تاڭ سۇلالىسىنىڭ راھىبى شۈەن جۇاڭ بۇ يەرنى «[illegible]» (kʰaṣa) دەپ خاتىرىلىگەن. بۇنىڭ بۇنداق خاتىرىلىنىشى غەربىي دىياردىكى يەر ناملىرىنىڭ شۈەن جۇاڭنىڭ كۆپ ھاللاردا ھىندىلارنىڭ سانسكرىت تىل تاۋۇشىغا يېقىنراق ئاھاڭ بىلەن ئاتىغانلىقىدىن بولغان. بۇلار شۇ جايدىكى يەرلىك شىۋىنىڭ توغرا تەرجىمىسى بويىچە يېزىلمىغان؛ بەلكى بۇددىزم كالامامىسى «توز پادىشاھىسى ئەپسۇنى» دا «khasa» دېگەن بىر نام خاتىرىلەنگەن. راھىپ كاپوروننىڭ تەرجىمە قىلغان كىتابىدا «جياشې» دەپ يېزىلغان. يېڭى ۋە كونا تاڭنامىلاردىمۇ جياشې (伽师) دەپ خاتىرىلەنگەن. قەشقەر شەھىرىدە ھېلىمۇ بۇ خىل تەلەپپۇزنىڭ ئىزناسىنى تاپقىلى بولىدۇ. بۈگۈنكى قەشقەر شەھىرىنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ قەدىمكى ئاھالىلەر رايونىنىڭ (ھازىرقى 4 كوچا باشقارمىلىرىنىڭ بىرسى) خېلى بۇرۇندىن تارتىپ ھازىرغىچە «چاسا» دەپ ئاتالغانلىقى بۇنى ئىسپاتلاپ بېرەلەيدۇ. قېنى، قاراپ باقايلى، جياشې — چاسا — قەشقەر دېگەن سۆزلەرنىڭ ئىچكى باغلىنىشلىرىدىنمۇ بۇنى بىر قاراپلا ئېنىق كۆرۈۋالغىلى بولمامدۇ؟

«喀什» (خاشى) دېگەن سۆزنىڭ كەينىگە «噶尔» (قەر) دېگەن سۆزنىڭ قوشۇلۇشى كېيىنكى ئىش. مىلادى 8 - ئەسىردىن كېيىن، چاۋشيەن مىللىتىدىن بولغان راھىپ خۇيچاۋ دەسلەپتە بۇ يەرنى «jiashi zhili» دەپ ئاتىغان («خۇيچاۋنىڭ ھىندىستانغا سەپەر قىلىش ئەھۋالى» غا قاراڭ). ۋاھالەنكى، تاڭ سۇلالىسىنىڭ راھىبى پېي خۇيلىنمۇ ئۇ-

زىنىڭ يۇرتىنى «jiasihjili» دەپ خاتىرىلىگەن («تارىخىي جايلار تەتقىقاتى مەجمۇئەسى» كە قارالسۇن). ئەلۋەتتە ، بۇ خاتا بولمىسا كېرەك. بۇ ئىككى يېزىقنىڭ تاۋۇشى ئوخشاش بولمىسىمۇ. ئەمما ئەمەلىيەتتە بۇلار ئوخشاشلا «قەشقەر» دېگەن سۆزنىڭ ئەڭ دەسلەپكى يېزىلىشى. چۈنكى، نۇرغۇنلىغان مىللەتلەر بۇ يەرگە كۆپلەپ كۆچۈپ كېلىپ ئارىلىشىپ تۇرغاچقا، ئوخشاش بولمىغان دەۋردە ئوخشاش يەر ناملىرىنىڭ ئوقۇلۇشىدا بەزى پەرقلەرنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئوقۇلۇشى بۈگۈنكى كۈندىكىگە ئاساسەن ئوخشىشىپ كېتىدىغىنى سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى غەربىي دىيار — قاراخانىلار خاندانلىقى پايتەختىنىڭ قەشقەر شەھىرىدە بولغان ھېلىقى دەۋرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئەمدى يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە خاتىرىلەنگەن «چىقار»، «كاشكار»، مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئاتالغان «قاشقار»، «قاشقا» لارنىڭ ھەممىسى چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە رەسمىي بېكىتىلىپ يېزىلغان «قەشقەر» دېگەن بىر تاۋۇشنىڭ نەچچە خىل تەلەپپۇز قىلىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

«喀什» (كاشى) دېگەن سۆز تۈركچە «قاشتېشى» دېگەن مەنىدە. بۈگۈنكى خوتەن ۋىلايىتىدىكى «قاراقاش» دەرياسىنىڭ «قاراقاش تېشى» دەپ تەرجىمە قىلىنغانلىقى بۇنىڭ ئىسپاتىدۇر. ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بالقاش كۆلى دېگەن سۆزنىڭ «قاش» دېگەن بوغۇمى يەنىلا «قاشتېشى» دېگەن مەنانى ئىپادىلەپ بېرىدۇ. «قەر» دېگەن سۆز قەدىمكى سوغدى تىلىدا «رايون»، «دۆلەت» دېگەن مەنانى بىلدۈرىدۇ. بۇنىڭدىن ئۈچ مىڭ يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن ئىلگىرى، ئەسلىدىن دۆلىتىمىزنىڭ غەربىي شىمالىدىن تاكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ شىمالىغى-

چە بولغان جايلاردا تۇرمۇش كۆچۈرگەن سوغدى قەبىلىسى تېرەك تاغ ئېغىزىدىن ئۆتۈپ تۈركۈم - تۈركۈملەپ قەدىمكى سۇلې بوستانلىقىغا كۆچۈپ كېلىپ، سۇلې تۇپرىقىدىكى يەرلىك ئاھالىلەرنىڭ ئەڭ مۇھىم قىسمى بولۇپ قالغان. بۇلار «خەتنامە»دا: «سۇلېنىڭ غەربىي شىمالىدىن ...... غىچە سۇغدىلىقلار بار ئىدى» دەپ ئېنىق خاتىرىلىگەن. يېقىنقى يېرىم ئەسىردىن بۇيان، بۈگۈنكى قەشقەر ۋىلايىتىدىن كۆپلىگەن سوغدى تىلىغا مەنسۇپ يازمىلار قېزىپ چىقىلدى. تۈركلەر مىلادى 6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىگە كەلگەندە، ئۆزلىرىنىڭ كۈچلۈك ھەربىي كۈچى، سىياسىي كۈچىنى قالقان قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ تىل، مەدەنىيىتىنىمۇ بۇ جايلارغا تامامەن سىڭدۈرۈۋەتكەن. شۇڭا ئۇلارنىڭ تۈركچە «قاش» دېگەن سۆزنى سۇلې دېگەن سۆزنىڭ ئورنىغا ئىشلىتىشىمۇ قەررەر ئىدى. ئەمما بۇنىڭ قەدىمدىن تارتىپ بۇ يەردە ياشىغان ۋە سوغدى تىلىنى ئىشلىتىدىغان يەرلىك ئاھالىلەرنىڭ رايىغا تازا ياقمىغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ سۆزنىڭ ئايىقىغا ئۆزىدىكى ئەسلى بار بولغان مەدەنىيەت ئەنئەنىسىنى ئىپادىلەيدىغان تۈرلىگۈچى قوشۇمچىلارنى قوشۇپ قويۇشىمۇ تۇرغانلا گەپ. شۇنداق قىلىپ، ئىككى خىل تىلنىڭ بىرىكمىسىدىن ھاسىل بولغان يەر نامى — قەشقەر دېگەن سۆز كېلىپ چىققان. بۇلار دەل شۇ جايدىكى مىللەتلەرنىڭ تۈرك مىللىتىنى ئاساس قىلغان ھالدا پەيدىنپەي تۈركلىشىشكە باشلىغانلىقىدىن ئىبارەت بۇ بىر پاكىتنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ.

بىراق، بۈگۈنكى قەشقەر شەھىرى ۋە قەشقەرگە يېقىن بولغان جايلاردا ئەزەلدىن قاش تېشى چىقمىغانلىقى خاتىرە-

لەنگەن تۇرۇقلۇق، قەشقەر دېگەن سۆزنى «قاشتېشى دۆلىتى» ياكى «قاشتېشى توپلاشقان جاي» ۋاھاكازا دەپ چۈشەندۈرۈش ئانچە مۇۋاپىق كەلمەيدۇ. شۇڭا بۇ سۆزنى شۇ جاينىڭ ئىسمىنى گۈزەللەشتۈرگەنلىك نۇقتىئىنەزەرى ئارقىلىق چۈشىنىش لازىم. قەدىمكى زاماندا ھەممە مىللەتلەر دېگۈدەك قاشتېشىنى گۈزەللىك ۋە بەخت - سائادەتنىڭ سىمۋولى دەپ قاراپ، ئۇنى ئىلاھقا چوقۇنۇشنىڭ قورالى قىلىۋالغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە قەشقەر بۇرۇندىن تارتىپ گۈزەل- باياشات بولۇپ، تارىختا بىر قانچە قېتىم پايتەخت قىلىنغان. شۇڭا بۇ جاينى «قاشتېشىدەك جاي» ياكى «مۇقەددەس جاي» دەپ شەرھىيلەش تېخىمۇ مۇۋاپىق.

چەت ئەللەرنىڭ غەربىي دىيار توغرىسىدىكى كۆپلىگەن ئەسەرلىرىدە قەشقەر دېگەن بۇ سۆز ناھايىتى كۆپ ئۇچرايدۇ. ئەمما. دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، بۇ تارىخ، جۇغراپىيىلىك ئەسەرلەردە ئوتتۇرىغا قويۇلغان قەشقەرنىڭ دائىرىسى كۆپىنچىسى بۈگۈنكى قەشقەر شەھىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان پۈتكۈل تيانشاننىڭ جەنۇبىدىكى رايونلار قوشۇۋېتىلگەن. بەزىدە ھەتتا، بۈگۈنكى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىككى دەريا ۋادىسىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئېلىپ كەتكەن. يەر-جاي نامىلىرى ئۇقۇمىنىڭ بۇنداق قالايمىقانلىشىپ كېتىشى 15 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا. قەشقەر شەھىرىنى مەركەز قىلىپ قۇرۇلغان قەشقەر خانلىقىدىن باشلانغان. ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى چېگرىسى يۇقىرىدا

ئېيتىلغىنىدەك كەڭ بولغان، رايونلارغا ئايرىشقا ئوڭاي بولسۇن ئۈچۈن، 19 - ئەسىردىن كېيىن، چەت ئەللىك تارىخ - جۇغراپىيە ئالىملىرى قەشقەر شەھىرى ۋە يېقىن ئەتراپتىكى جايلارنى قەشقەر دەپ ئېنىق ئەسلىگە كەلتۈردى ھەمدە قەدىمكى قەشقەر خانلىقىنىڭ زېمىنىنى كۆرسەتكەن چاغدا، قەشقەر دېگەن سۆزنى قەشقەرىيە دەپ ئۆزگەرتىپ ئىشلەتتى.

ئەڭ ئاخىردا شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، سۇلى دېگەن سۆزنىڭ ئورنىغا قەشقەر دېگەن سۆز ئىشلىتىلگەندىن كېيىن، «سۇلى» دېگەن بۇ نام تامامەن يوقىلىپ كەتمىگەن. داۋگۇاڭنىڭ 8 - يىلى (1828 - يىلى) چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئۆزىنىڭ قەشقەردىكى ھۆكۈمرانلىقىغا پايدىلىق بولسۇن ئۈچۈن، كونىشەھەر (بۈگۈنكى قەشقەر شەھىرى) كە 20 چاقىرىم كېلىدىغان شەرقىي جەنۇبىي تەرەپكە يېڭى بىر شەھەر قۇرۇپ، ئۇنى ئەمەلدارلار مەھكىمىسى ۋە مانجۇ - خەنزۇ ئەمەلدارلىرى ھەم ئەسكەرلىرى ئۈچۈن تۇرالغۇ جاي قىلغان. ئايرىشقا ئوڭاي بولسۇن ئۈچۈن، قەشقەر كونىشەھەر (ئۇيغۇرلار كۆپ بولغاچقا، ئۇيغۇر شەھىرى دەپ ئاتالغان) قەشقەر يېڭىشەھەر دەپ ئاتىلغان (بۇ، خەنزۇ شەھىرى دەپ ئاتالغان). 1884 - يىلى شىنجاڭ رەسمىي ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايەت

دەپ ئاتالغان (ئەينى ۋاقىتتا مەھكىمە دەپ ئاتالغان)، يېڭىشەھەر خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى «سۇلې» دېگەن نام بىلەن ئاتالغان ھەمدە سۇلې مەھكىمىسىگە بىۋاستە قارايدىغانلىقى بېكىتىلگەن: مەمۇرىي رايون ئورنى جەھەتتىن ئۇنىڭغا قارايدىغان «قەشقەر كونىشەھەر» بولسا، كونىشەھەر ناھىيىسى دەپ ئاتالغان ھەم بۇ يەر قەشقەر ۋىلايىتى سۇلې مەھكىمىسى تەۋەلىكىدە بولغان. مىنگودىن كېيىن، سۇلې ناھىيىسىگە ئۆزگەرتىلىپ، كونىشەھەر ناھىيىسى بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويۇلغان. 1952 ـ يىلى كونىشەھەر ناھىيە بازىرى ۋە شەھەر ئەتراپى ئاساس قىلىنىپ، قەشقەر شەھىرى تەسىس قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن يېڭىشەھەر بىلەن قەشقەر رەسمىي ئىككى جاي ۋە ئىككى نام بىلەن ئاتىلىدىغان بولدى.

يىپەك يولىدىكى مەرۋايىت — قەشقەر

لى كەي

قەدىمكى «يىپەك يولى» نىڭ شىمال تەرىپىنى بويلاپ غەربكە ماڭغاندا، مۇنبەت ئاقسۇ بوستانلىقى ۋە بىپايان قۇملۇق باياۋانلاردىن ئۆتۈپ، پامىر ئېگىزلىكى ئېتىكىگە يېقىنلاشقاندا، كىشىلەر قارىلىق تاغ ۋە دەشت - باياۋان ئوتتۇرىسىدا قەشقەرنىڭ گويا يېشىل مەرۋايىتتەك يوشۇرۇنۇپ ياتقانلىقىنى چېلىقتۇرىدۇ. بۇ يەرنىڭ ھاۋاسى يېقىملىق، ئۆرۈپ - ئادەتلىرى باشقىچە، بازارلىرى ئاۋات، تۈزلەڭلىكلىرى كەڭچىرى كەتكەن بولۇپ، چەكسىز باياۋاننىڭ بىر چېتىدە مۇشۇنداق بىر گۈزەل جاينىڭ بارلىقىنى ھېچكىم خىيالىغا كەلتۈرمەيدۇ.

I

قەشقەر — ئۇزۇن تارىخقا ئىگە قەدىمكى شەھەر. «خەن سۇلالىسى تارىخى غەربىي دىيار تەزكىرىسى» دە: ئۇ، «سۇلې» (疏勒) دەپ ئاتالغان. مىلادىدىن 2100 يىل بۇرۇن جاڭچيەن غەربىي دىيارغا ئەلچى بولۇپ بۇ يەردىن ئۆتكەندە، غەربىي خەن ھۆكۈمىتىگە بۇ يەردىكى ئەھۋالنى تۇنجى قېتىم دوكلات قىلغان، پارس يېزىقىدا يېزىلغان بەزى ھۆججەتلەرگە ئاساسلانغاندا، بۇ شەھەر غەربىي خەن دەۋرىدىن بۇرۇنلا شەكىللەنگەن بولۇپ، «تۇران» دېگەن قەبىلىنىڭ ئىتتىپاقچىلىرىدىن بىرى ئىكەن. مىلادىدىن ئىككى ئەسىر ئىلگىرى تۆپچۆرد-

سىدە. ئۇ تەرەققىي قىلىپ غەربىي دىياردىكى 36 خانلىق ئىچىدە چوڭ خانلىقنىڭ بىرسى بولۇپ قالغان. «سۇلې شەھىرىنى ۋاڭ ئىدارە قىلىدۇ»، «بىر مىڭ 510 ئائىلە، 18647 نوپۇسى بار» ① «سۇلې» نىڭ مەنىسى نېمە ئىكەنلىكى تېخى نامەلۇم، ھەتتا «سۇلې» قايسى مىللەتنىڭ تىلى ئىكەنلىكىمۇ ئېنىق ئەمەس. بەزى ئىلىم ئەھلىلىرى بۇ ئىسىمنى ئېھتىمال «تۇلۇق ياۋچى» لارنىڭ تىلى بولۇشى مۇمكىن دەپ پەرەز قىلىشقان. بۇنىڭدىكى ئاساس «تۇلۇق ياۋچى» لار ئولتۇراقلاشقانلىكى جايلار ھەممىشە «سۇلې» دەپ ئاتىلىدىكەن.

سۇي، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە «سۇلې» نىڭ ئورنىنى ئاستا - ئاستا تۈرك تىلىدىكى «قەشقەر» ئىگىلىگەن. ئىچكىرىدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان تاڭ دەۋرىدىكى «سۇلې» لىق راھىپ خۇيلىڭ ئۆز يۇرتىنىڭ ئىسمىنى «جياسىجىلى» دەپ تەرجىمە قىلغان. شۈەنجۇاڭ: بۇجاينى «شىچىلىدۇدى» دەپ ئاتىغان. كېيىنكى تەرجىمانلارنىڭ يېزىلىشى بارغانسېرى ھازىرقى تاۋۇشقا يېقىنلاشقان. يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدىكىلەر «خېشخار» دەپ تەرجىمە قىلغان. مىن سۇلالىسىغا كەلگەندە، «خاشخائېر» دەپ تەرجىمە قىلغان. چىڭ سۇلالىسى جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن، ئاخىرى ھازىرقى مۇشۇ بىر قانچە خەت بويىچە تەرجىمە قىلىنغان.

بەزىلەر: «قەشقەر» نىڭ مەنىسى «كاھىشلىق ماكان» دېگەن بولىدۇ، دەيدۇ. چىڭ سۇلالىسىنىڭ نۇرغۇن ھۆججەتلىرىدە «تۇنجى كەشپىيات» دېگەنلىك بولىدۇ، دەپ قەيت قىلىنغان. ئۇيغۇر تىلىدا «قاش» — قاشتېشى دېگەن مەنىدە، «قەر» توپلانغان دې-

گەن مەنىگە ئىگە. دېمەك بۇ ئىسىم «قاشتېشى شەھىرى» دېگەن مەنىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. (喀什) — 喀什噶尔 قەشقەرنىڭ قىسقارتىلىپ ئاتىلىشى.

II

كىشىلەر ھەمىشە «شىنجاڭنى ساياھەت قىلمىغاندا، جەنۇبنى ساياھەت قىلماي بولمايدۇ. جەنۇبقا بارغاندىن كېيىن چوقۇم قەشقەرگە بېرىش كېرەك، قەشقەرگە بارمىغىچە شىنجاڭغا بارغان ھېساب ئەمەس» دەيدۇ. بۇ گەپ جايىدا ئېيتىلغان.

قەشقەر — شىنجاڭنىڭ ئىخچام ئوبرازى. باشقا جايلار ئۇنىڭدەك كەۋدىلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە ئەمەس.

قەشقەر — ئېسىل بوستانلىق شەھەر، جەنۇبتا قىزىل دەريا بىلەن ئايرىلىدۇ. غەرب تەرىپى پامىر ئېگىزلىكى بىلەن تۇتىشىدۇ. ئەزەلدىن «يىپەك يولى ئۈستىدىكى جۇلالىق مەرۋايىت»② دەپ نامى بار. شال، بۇغداي، پاختا، مېۋە-قوغۇننىڭ كانى. «يىپەك يولى» مۇشۇ يەر ئارقىلىق پامىردىن ھالقىپ ئۆتۈپ، پەرغانە (大宛) كانجۈت (康居)، ئارلانچىن (奄蔡) لەرگە تۇتىشىدۇ③ بۇ شىنجاڭدا ئۇيغۇرلار ئىنتايىن مەركەزلەشكەن جاي.

قەشقەر شەھىرىنىڭ ئورنى شەرق بىلەن غەربنىڭ قاتناش تۈگۈنىگە جايلاشقان بولغاچقا، تارىختا نۇرغۇن مىللەتلەر قەشقەردە تۇرمۇش كۆچۈرگەن ۋە ئولتۇراقلاشقان. تارىخچىلارنىڭ تەتقىقاتىغا ئاساسلانغاندا، دەسلەپكى قەشقەرلىقلار، مۇھىمى ئارىيانلىقلار (雅里安) جەمەتىدىكى شەرقىي كىدان (东依兰人) لار بولغان. كېيىنچە (大月氏人) تۇلۇغ ياۋچى، خەنزۇلار، كىدانلار (契丹人)، سېكوتانلار (塞人)، تۈركلەر، قەدىمكى ئۇيغۇرلار

([illegible])، موڭغۇللارمۇ كېلىپ ئولتۇراقلاشقان. ھازىر، قەشقەر رايونىدىكى ئۇيغۇرلار ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 90 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ. قەشقەر شەھىرىدە ھەر 100 ئادەمنىڭ 80 نەچچىسى ئۇيغۇرلاردۇر. بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرى، مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكلىرى باشقا مىللەتلەرنىڭكىگە ئوخشىمايلا قالماستىن، بەلكى باشقا رايونلاردىكى ئۇيغۇرلارغا سېلىشتۇرغاندىمۇ خېلىلا پەرقلىق. شۇڭا ئۇيغۇرلارنى بىلىش ئۈچۈن قەشقەرگە بېرىش لازىم. مۇشۇ يەرلا ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ بۆشۈكىدۇر.

III

قەشقەر — «يىپەك يولى» ئۈستىدىكى مۇھىم ئورۇندا تۇرغاچقا، ئۇ جۇڭگو ۋە چەت ئەل مەدەنىيىتىنىڭ جەم بولىدىغان جايى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى دۆلىتىمىزنىڭ غەربىي دەرۋازىسى ۋە ئەزەلدىن يەرلىك ھاكىمىيەت پايتەختى قىلىپ تۇرغان جاي. چىن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى خەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپدە، بۇ جاي ھونلارنىڭ «تۇڭپۇدۇۋېي (僮仆都尉)» ياساق ئەمەلدارىغا قاراشلىق ئىدى. پادىشاھ خەن ۋۇدى جاڭچيەننى غەربىي دىيارغا ئەلچىلىككە ئەۋەتكەندىن كېيىن، بارا-بارا غەربىي خەن ھاكىمىيىتىگە تەۋە بولغان. شەرقىي خەن دەۋرىنىڭ باشلىرىدا بەنچاۋ قايتىدىن غەربىي دىيارغا ئەلچى بولغاندا، ئۇنىڭ بارگاھى بولغان. گەن يىڭ (甘英) شەرقىي رىمغا ئەلچى بولۇپ ئوتتۇرا دېڭىز قىرغىقىغا بارغاندا، مۇشۇ جايدىن يولغا چىققان بولۇشى مۇمكىن. بەنچاۋنىڭ ئاز سانلىق مىللەتتىن بولغان خانىشى «بۇلى» (ھازىرقى قەشقەر)لىق ئىكەنلىكى شۈبھىسىز. ئۇنىڭ 3- ئوغلى بەنيۇڭ مۇشۇ يەردە

بولغان. «[illegible]»، «[illegible]»، «[illegible]» (بەنچاۋ، كەنيىڭنىڭ تەزلىرى) ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىن غەربىي دىيارغا يول ئاچقانلار بۇ يەر بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىدى.

شەرقىي خەن دەۋرىدىن كېيىن، قەشقەر يەنىلا دۆلىتىمىزنىڭ غەربىي دىياردىكى مۇھىم بازار ئىدى. تاڭ دەۋرىدىكى «ئەنشى تۆت بازىرى» (安西四镇) نىڭ بىرسى سۇلې (قەشقەر) ئىدى. «سۇلې تۇتۇق مەھكىمىسى» (都督府) مۇشۇ يەردە بولغان. تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا قەدىمكى ئۇيغۇرلار موڭغۇل يايلاقلىرىدىن غەربكە قاراپ، تيانشان ئەتراپىغا كۆچۈپ بارغان. ياغما (样磨) لىقلار بىلەن يېڭىدىن بارغان قەبىلىلەر «قاراخانىلار» پادىشاھلىقىنى بەرپا قىلغان. ئۇنىڭ ئىككىنچى پايتەختى (ياكى قىشلاق ئوردىسى) مۇشۇ يەرگە قۇرۇلغانىدى. تۈركىي تىللار لۇغىتى («دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك») نى يازغۇچى تىلشۇناس مەھمۇد قەشقىرى شۇ دەۋردە قەشقەرنىڭ ئوپال دېگەن يېزىسىدا تۇغۇلۇپ شۇ يەرگە دەپنە قىلىنغان. بالاساغۇنلۇق يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ مەشھۇر داستانى «قۇتادغۇبىلىك» مۇشۇ يەردە يېزىلغان.

كىدانلار (契丹) نى ئاساسىي گەۋدە قىلىپ، غەربىي لياۋ دۆلىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر يەنىلا غەربىي لياۋنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى سىياسىي، ھەربىي، مەدەنىيەت مەركىزى ۋە پايتەختى بولغان (پايتەخت خۇسكەنشەر بىلەن تەڭ) ئىدى، چىڭگىزخان غەربنى ئىستىلاھ قىلىشتا، ئەسكەر بېشى جېبە (哲别) بۇ يەرگە ئاتلىنىپ كېلىپ، غەربىي لياۋلارنىڭ قالدۇق كۈچىنى تارمار قىلغان. ئۇنىڭ ئاخىرقى كىنەزىنى تاشقورغانغىچە قوغلاپ بېرىپ ئۆلتۈرگەن.

شۇندىن باشلاپ بۇ يەرلەرگە موڭغۇللار ھۆكۈمران بولغان. تاكى مىن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى چىن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكىچە بۇ يەرنىڭ ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى موڭغۇللارنىڭ قولىدا ئىدى. چىن سۇلالىسى ھۆكۈمىتى چوڭ - كىچىك خوجىلار ھاكىمىيىتىنى بېسىقتۇرغاندىن كېيىن بۇ يەردە «مەسلىھەتچى ۋەزىر» (参赞大臣) مەھكىمىسى تەسىس قىلىنىپ، «جەنۇبتىكى سەككىز شەھەرنىڭ ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشقا مەسئۇل بولغان»④ موڭغۇللارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشقان.

IV

قەشقەر «يىپەك يولى» نىڭ مۇھىم تۈگۈنىگە جايلاشقانلىقى، قەدىم زاماندىكى دۆلەتلەر، مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتى مۇشۇ يەرگە جەم بولۇپ، ئالماشتۇرۇلىدىغان بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ يەر ئەزەلدىن ئىنتايىن تەرەققىي قىلغان مەدەنىيەتكە ئىگە جاي بولۇپ، مۇزىكا، ئۇسسۇل، نەققاشچىلىق، قول ھۈنەرۋەنچىلىك جەھەتلەردە داڭ چىقارغان.

قەدىمكى قەشقەردە كۆپخىل دىنلار كەڭ تارقالغان. بۇددا دىنى شەرققە تارقىلغاندا، كەلگۈلۈك ھەممىدىن ئەۋۋەل بۇ يەرگە كەلگەن. دۆلىتىمىز بويىچە بۇددا دىنىغا ئەڭ بۇرۇن ئېتىقاد قىلىدىغان جايلارنىڭ بىرى. شۈەنجۇاڭ (玄奘) نىڭ ئېيتىشىچە، بۇ يەردىكى پۇقرالار «بۇددىزىمدىكى ئەمىرمەرۇپچىلار ئېقىمى-كىچىك ھارۋىلىقلار مەزھىپى» گە ئېتىقاد قىلىدىكەن.

ئىسلام دىنى تەرەققىي قىلغاندا، قەشقەر يەنە بۇ دىننىڭ پامىرنىڭ شەرقىدىكى بازىسىغا ئايلانغان. ئېيتىلىشىچە، «قاراخانىلار» نىڭ سۇلتانى — سۇلتان سۇتۇق بوغراخان تۇنجى بولۇپ، ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغان. ھازىرقى شەھەر ئىچىدىكى ھېيتگاھ مەسچىتى، شەھەر ئەتراپى-

دىكى «ئاپپاق خوجا مازىرى» مەشھۇر ئىبادەت مەركەزلىرى ئىدى. بۇ ئىمارەتلەرنىڭ قۇرۇلۇش نۇسخىسى كۆركەم، ھەيۋەتلىك، ئالاھىيىتى يۇقىرى، سەنئەت قىممىتىگە ئىگە.

قەشقەرنىڭ ناخشا - ئۇسسۇل ماكانى دېگەن نامى بار. 1000 يىلدىن بۇرۇنلا ئۇنىڭ ناخشا - ئۇسسۇللىرى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە تارقالغان. سۈي، تاڭ سۇلالىرى دەۋرىدە سۇلې (قەشقەر) نىڭ مۇزىكا ۋە ئۇسسۇللىرى چاڭئەندە داڭ چىقارغان. ھازىرمۇ كەڭ تارقىلىپ يۈرگەن «12 مۇقام» قاتارلىق مۇزىكا، «سەنەم» ئۇسسۇلى قاتارلىقلار ۋەتىنىمىز سەنئەت بېغىدىكى ئېچىلىپ تۇرغان گۈللەردۇر.

چىن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدىكى ئىلىم ئەھلى شاۋشۇنىڭ شېئىرىدا:

«چەت چېگرىدا تۇرار سۇلې ھەيۋەت بىلەن،
يەر سۇلىرى ئەلۋەك، ئۇنىڭ تاغلىرى بايلىق كانى.
ئەۋلىيالار قەبرىگاھى مىڭ يىللاپ تۇرغان،
راۋان قاتنار ھەر تەرەپكە سودا كارۋانى»

دەپ يازغان.

قەشقەرگە كەلمەي تۇرۇپ، ئۇنىڭ پەيزىلىكىنى ھېس قىلغىلى بولمايدۇ. چېگرىدىكى بۇ قەدىمكى شەھەرگە كەلگەندىن كېيىنلا ئۇنىڭ تەسۋىرىنىڭ چوڭقۇر ۋە يېقىملىق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغىلى بولىدۇ. قەشقەر ھەقىقەتەن ساياھەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان بىر جاي.

---

① «خەن كىتابلىرى. غەربىي دىيار تەزكىرىسى» گە قارالسۇن

② «غەربىي دىيار سۇ يوللىرى خاتىرىسى» كە قارالا.

③ «خەن كىتابلىرى - غەربىي دىيار تەزكىرىسى» نىڭ مۇقەددىمىسىگە قارالا.

④ «چىن سۇلالىسى يا ما ماقالىسى»دىن ئىمتىھان (與地十七)دىن.

ۋونەيىمن قەشقەردە

تەھرىردىن: يولداش ۋونەيىمن 1938 - يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى تەرىپىدىن شىنجاڭدا ئىشلەشكە ئەۋەتىلگەن كوممۇنىست. ئۇ، شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە ئىشلەشكە تەقسىملىنىپ، ئۇ يەردە ئىلگىرى-ئاخىرى بولۇپ ئۈچ يىل خىزمەت ئىشلىگەن. كېيىن يەنە مارالبېشىغا يۆتكىلىپ ئايالлар بىرلەشمىسىدە ئىشلىگەن. شىڭ شىسەينىڭ ئاسىيلىق قىلغاندىن كېيىن، ئۇ، جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئايرىلىپ، ئۈرۈمچىگە قايتىش سەپىرىدە قولغا ئېلىنغان. يولداش ۋونەيىمن يېڭىشەھەردە خىزمەت ئىشلىگەن چاغلىرىدا. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى ئەستايىدىل ئىجرا قىلىپ، قىيىنچىلىقتىن قورقماي، ئاكتىپ خىزمەت قىلىپ، چېگرا رايوندىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن بىر مۇنچە ياخشى ئىشلارنى قىلغان. چېگرا رايون خەلقى ئۇنى تاھازىرغىچە سېغىنىدۇ. تۆۋەندە بىز يولداش ۋونەيىمننىڭ ئەينى چاغلاردىكى ئوقۇغۇچىسى ۋە ئاسىراندى قىزى، خىزمەتداشلىرىدىن تەكشۈرۈپ ئىگىلىگەن بىر قىسىم ماتېرىياللارنى كېيىنكىلەرنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن ئېلان قىلدۇق. ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن بولمىغان جايلىرى بولسا، يولداش ۋونەيىمننىڭ ۋە باشقا ئالاقىدار يولداشلارنىڭ كۆرسىتىپ تۈزىتىش بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

مائارىپ باشقۇرۇش ئارقىلىق ئىنقىلاب ئۇرۇقىنى چېچىش

ئازادلىقتىن بۇرۇن، قەشقەر يىراق چېگرىدا ۋە فېئوداللىق بۆلۈنمە ھالىتىدە تۇرغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئىقتىسادى بىر

ئىزىدا توختاپ قېلىپ تەرەققىي قىلمىغان. مەدەنىيەت - مائارىپ ئىشلىرىمۇ ئىنتايىن ئارقىدا قالغانىدى. يولداش ۋۇنەيىن كېلىشتىن ئىلگىرى، يېڭىشەھەردە پەقەت ھۆكۈمەت باشقۇرغان بىرلا قىزلار مەكتىپى، كونىشەھەر ناھىيە بازىرىدا (ھازىرقى قەشقەر شەھىرىدە) بىرلا دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپى بولۇپ مائارىپ ئەسلىھەلىرى ئىنتايىن كەمچىل ئىدى. يېڭىشەھەردىكى ھۆكۈمەت باشقۇرغان قىزلار مەكتىپىدە ئەينى چاغلاردا ئارانلا 200 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى، ئالتە نەپەر ئوقۇتقۇچى بار ئىدى. مەكتەپ مۇدىرى ۋاڭ خۇامىن ئىدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ يېشى چوڭ-كىچىك، بويىمۇ تەكشى ئەمەس. ئالتە سىنىپقا ئايرىلغانىدى. مىللىي تەركىبىتىن ئالغاندا، خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار كۆپ سانىنى ئىگىلەيتتى. خۇيزۇ ۋە ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار ئازراق ئىدى. ۋاڭ خۇامىن قولىدىن ئىش كېلەلەيدىغان ئېتىقادسىز ئادەم بولۇپ، تۇرمۇش ئىستىلى ئىنتايىن چىرىك ئىدى. يېشى چوڭراق ئوقۇغۇچىلار بىلەن دائىم قالايمىقان ئىش قىلاتتى، ئۇنىڭ ئىستىلى ياخشى بولمىغانلىقتىن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرى ۋە جەمئىيەتتىكى جامائەتچىلىك نارازى ئىدى. ئۇلارنىڭ ۋاڭ خۇامىننى خىزمىتىدىن ئالماشتۇرۇۋېتىش توغرىسىدىكى سادالىرى ئىنتايىن كۈچلۈك ئىدى. كوممۇنىست يولداش لى جۇڭلياڭ قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مائارىپ خىزمىتىگە رىياسەتچىلىك قىلغاندىن كېيىن، ۋاڭ خۇامىن ئاندىن خىزمىتىدىن ئالماشتۇرۇۋېتىلدى.

يولداش ۋۇنەيىن 1939 - يىلى 7 - ئايدا، يېڭىشەھەردىكى ھۆكۈمەت باشقۇرغان قىزلار مەكتىپىگە مۇدىر بولغان، شۇ چاغدا مەكتەپنىڭ ئەسلىھەلىرى ئاددىي ۋە كەمچىل بولۇپلا قالماستىن، بەلكى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىنتىزامى چېچىلاڭغۇ، ئو-

قۇتقۇچىلارنىڭ ئىدىيىۋى ھالىتىمۇ مۇرەككەپ ئىدى. بولۇپمۇ يېڭى چوڭراق قىز ئوقۇغۇچىلار ئوقۇشتا قىزىقماي، چۈشكۈنلىشىپ يېيىش، ئىچىش، كىيىم-كېچەك بىلەنلا بولۇپ كېتىپ، دۆلەتنىڭ ئىستىقبالى ۋە مەملىكەتنىڭ ھايات - ماماتى بىلەن كارى يوق ئىدى. بۇ خىل ۋەزىيەتكە قارىتا، يولداش ۋونە يىيەن ئىشنى ئالدى بىلەن مەكتەپنى ياخشى باشقۇرۇشتىن باشلاپ جەمئىيەتنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئاندىن باشقا خىزمەتلەرنى پەيدىن-پەي قانات يايدۇردى. ئۇ، ئالدى بىلەن ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە ئىدىيىۋى تەربىيىنى قانات يايدۇرۇپ، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار بىلەن كۆپ قېتىم سۆھبەت يىغىنى ئېچىپ، كۆپچىلىككە ياپونغا قارشى تۇرۇشنىڭ ۋەزىيىتىنى چۈشەندۈرۈپ، ئۇلارنى فېئوداللىق ئىدىيە بىلەن كۈرەش قىلىشقا جۈرئەتلىك بولۇشقا قوزغاتتى. مۇشۇ ئاساستا، يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنى ئۆزىنىڭ ياپونغا قارشى تۇرۇش-ۋەتەننى قۇتقۇزۇش ھەرىكىتىدىكى بۇرچىنى تونۇپ يېتىشكە يېتەكلەپ، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك قىزغىنلىقىنى قوزغىتىپ، ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلاردىن ياپونغا قارشى تۇرۇشقا تۆھپە قوشۇشنى تەلەپ قىلدى.

يولداش ۋونە يىيەننىڭ سەۋرچانلىق بىلەن قوزغىتىشى، تەربىيىسى بىلەن مەكتەپنىڭ كەيپىياتىدا ناھايىتى تېز ئۆزگىرىشلەر بولدى. دۆلەتنىڭ تەقدىرىگە، ياپونغا قارشى تۇرۇشنىڭ ئىستىقبالىغا كۆڭۈل بۆلىدىغان ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار بارغانسېرى كۆپەيدى. كېيىن، ۋونە يىيەن يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنى تەشكىللەپ، مەكتەپ سىرتىدا تەشۋىق قىلىش گۇرۇپپىسى، تام گېزىت گۇرۇپپىسى، ناخشا ئېيتىش گۇ-

رۇپپىسى، بالىلار ئەترىتى قاتارلىقلارنى كۆرۈپ كوچىلارغا چىقىپ ئويۇن قويدى، تەشۋىق قىلدى. يازلىق لاگېر پائالىيىتىنى ئېلىپ باردى. بۇنىڭ بىلەن بىر تەرەپتىن ئوقۇتقۇچى- ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىجتىمائىي پائالىيەت قابىلىيىتىنى چېنىقتۇردى، يەنە بىر تەرەپتىن جەمئىيەتكە تەشۋىق قىلىپ، جەمئىيەتنىڭ مەكتەپكە كۆڭۈل بۆلۈشىنى، دۆلەتكە كۆڭۈل بۆلۈشىنى، ياپونغا قارشى ئۇرۇشقا ياردەم بېرىشنى قولغا كەلتۈردى. ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئەسلىشىگە قارىغاندا، يولداش ۋەن يىمىڭنىڭ ئەينى چاغلاردا ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارغا ئۆزى ئۆگەتكەن، مەشق قىلدۇرغان ناخشا - مۇزىكا ۋە كىچىك ئويۇنلاردىن «يۇرتنى سېغىنىش مۇزىكىسى»، «تەيخاڭشەندە»، «ياپونغا قارشى ئۇرۇشتىكى جەڭچىلەر ئۈچۈن پاختىلىق كىيىم تىكىش»، «دۈشمەن ئارقا سېپىگە بارايلى!»، «جەڭچىنىڭ ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلىشى» قاتارلىقلار بار. بۇنىڭ بىلەن ئۇ، ئۇزۇن مۇددەت مىللىتارىستلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا تۇرغان يېڭىشەھەر ۋە قەشقەر خەلقىنى روھلاندۇرۇپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قەلبىدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى.

يولداش ۋەن يىمىڭنىڭ ئىنقىلابىي قىزغىنلىقى بىر پارچە ئوت بولۇپ، يېڭىشەھەر ۋە قەشقەر جەمئىيىتىدە ناھايىتى تېزلا لاۋۇلداپ يانغان. ئۇ، مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلارنى قوزغىغاندىن كېيىن، يەنە ئۇلارنىڭ كوچىلارغا چىقىپ شوئار چاپلاپ، ئەينى ۋاقىتتىكى ئالتە بۈيۈك سىياسەت (جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش، دېموكراتىيە، پاك - دىيانەتلىك بولۇش، تىنچ قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىش» نى تەشۋىق قىلىشقا

رەھبەرلىك قىلىپ، ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا سىياسىي - نەزەرىيە ئۆگىنىش، ماركسىزم - لېنىنىزملىق سىياسىي ئىقتىساد ۋە ئىلمىي سوتسىيالىزم ئۆگىنىشنى قانات يايدۇرغان. يولداش ۋۇنەيىمىن شەخسەن ئۆزى دەرس ئۆتكەن. بۇ دەرسلىكلەرنى ئۆگىنىش ئارقىلىق ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنىڭ سىياسىي ئېڭى زور دەرىجىدە ئۆسۈپ مەسئۇلىيەتچانلىقى كۈچەيگەن. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىشى ئىلگىرى سۈرۈلگەن. كوللېكتىپقا كۆڭۈل بۆلىدىغان ۋە ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرگە ئاكتىپ قاتنىشىدىغانلار بارغانسېرى كۆپەيگەن. ئۇ، مىللىتارىستلارنىڭ كونتروللۇقىدىكى بىر قالاق مەكتەپنى ياپونغا قارشى تۇرىدىغان يېڭى تىپتىكى دېموكراتىك مەكتەپ قىلىپ ئۆزگەرتكەن.

چېكرا شەھىرى خەلقىنىڭ ياخشى ئۇستازى، سەمىمىي دوستى

ئاشۇ چاغلاردا، چېكرا شەھىرى قەشقەر ۋە يېڭىشەھەر خەلقىنىڭ تۇرمۇشى ئىنتايىن جاپالىق ئىدى. ئۇلار يىلبويى ئاچ-يالىڭاچلىقتا ئۆتەتتى، شۇڭا ئۇلار ياپونغا قارشى تۇرۇش، جەمئىيەت تەرەققىياتى دېگەنلەردىن بىخەۋەر ئىدى. ۋۇنەيىمىن يېڭىشەھەردىكى ھۆكۈمەت باشقۇرغان مەكتەپكە ئورۇنلىشىپ بولغاندىن كېيىن، دىققەت-ئېتىبارىنى دەرھال ھەر مىللەت ئاممىسىغا قاراتتى. ئۇ، ئالدى بىلەن ئاياللارنى ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، ئورنىنى ئۆزگەرتىپ، دۆلەت ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلۈپ، دەۋرنىڭ خوجايىنى بولۇشقا قوزغىدى. ئۇ، قىزلار مەكتىپىنى تۈرلۈك بىلىم ۋە ماركسىزم - لېنىنىزمنى تارقىتىشتىكى بازا قىلىپ قۇرۇپ چىقىشقا ۋە شاۋقۇن كۆتۈرۈپ،

داغدۇغا پەيدا قىلدى. ئايال قېرىنداشلار بىلەن ئىتتىپاق قىلىشىپ، ئۇلارنى ئورنىدىن دەس تۇرۇشقا چاقىردى. ئۇنىڭ ۋە باشقا ئايال زاتلارنىڭ تىرىشىشى ئارقىلىق قەشقەر رايونىدىكى تۇنجى ئاياللار تەشكىلاتى — قەشقەر ئاياللىرىنىڭ ۋەتەننى قۇتقۇزۇش جەمئىيىتى تېزلا دۇنياغا كەلدى. بۇ تەشكىلاتنىڭ قۇرۇلۇشى چېگرا شەھىرىدىكى ئاياللارنىڭ ئويغانغانلىقىنىڭ سىمۋولى بولۇپ، چېگرا شەھىرىدىكى ھەر مىللەت ئاياللىرىنىڭ ياپونغا قارشى تۇرۇشنى قوللايدىغان، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرىدىغان ئىرادىسىنى ئىپادىلىدى. بەزى يولداشلارنىڭ ئەسلىشىگە قارىغاندا، يولداش ۋونە يىمىن ئاياللارنىڭ ۋەتەن قۇتقۇزۇش جەمئىيىتىنىڭ يىغىنىدا دائىم ياپونغا قارشى تۇرۇشنى تەشۋىق قىلغان، ئىنقىلاب داۋلىرىنى تەشۋىق قىلغان. ئۇ ئۇلۇغ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنى مىسال كەلتۈرۈش ئارقىلىق، ئاياللارنىڭ ئېڭىنى ئۆستۈرگەن. ئۇ مۇنداق دېگەن: «لېنىننىڭ رەھبەرلىكىدە، سوۋېت ئىتتىپاقى خەلقى غايە، ئۈمىد ۋە ئىستىقبالىنى ئىنقىلابىي ئادالەتلىك ئۇرۇشقا باغلىغان. بىزمۇ ئۆزىمىزنىڭ بارلىقىمىزنى، دۆلىتىمىزنىڭ گۈللىنىشى، مىللەتنىڭ مۇستەقىللىقى ئۈچۈن ئوخشاشلا تەقدىم قىلىشىمىز لازىم. بىز چېگرا رايون ئاياللىرى جاھانگىرلىكنى يوقىتىش، ياپونغا قارشى تۇرۇشنى ئاداققىچە ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن ھاياتىمىزنى تەقدىم قىلىشىمىز لازىم، مانا بۇ ئەڭ قىممەتلىك روھ». بۇ ئەينى چاغلاردا چېگرىدىكى كەڭ زېمىندا تېخى ئاڭلىنىپ باقمىغان سۆزلەر بولۇپ، ھەر مىللەت ئاياللىرىنىڭ قەلبىدە ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر قوزغىغان. بۇ سۆز-

لەر ئاياللارنىڭ ئېڭىنى ئۆستۈرۈش، ياپونغا قارشى ئۇرۇشقا ياردەم بېرىشتە ناھايىتى زور رول ئوينىغان.

يېڭىشەھەر ناھىيىسى بىر مۇنبەت يېزا ئىگىلىك رايونى بولۇپ، ناھىيە بازىرى ئەتراپىدا نۇرغۇن خەنزۇ دېھقانلار بار ئىدى. يولداش ۋۇنە يىمىن شەھەر بازىرىدا تەشۋىق قىلىپ ئاممىنى تەشكىللەپ، ئىنقىلاب ئۇرۇقىنى چاچقاندىن تاشقىرى، يەنە دېھقانلار ئارىسىدىمۇ خىزمەتنى قانات يايدۇرۇپ، دېھقانلارنىڭ دەرد - ئەھۋالىغا كۆڭۈل بۆلۈپ، دېھقانلارنىڭ ئېڭىنى يۇقىرى كۆتۈرگەن. بەزى يولداشلارنىڭ ئەسلىمىسىگە ئاساسلانغاندا، ۋۇنە يىمىن دەسلەپتە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاتا-ئانىلىرىنى زىيارەت قىلىش شەكلى بىلەن دېھقانلارغا يېقىنلاشقان. كېيىن ئۇ دائىم دەم ئېلىش كۈنلىرىدىن پايدىلىنىپ، ئوقۇغۇچىلارنى باشلاپ دېھقانلارغا خالىسانە ئەمگەك قىلىپ بېرىپ، دېھقانلارنىڭ ئۇرۇق تېرىش، ئورام - يىغىم ئىشلىرىغا ياردەملىشىش ئارقىلىق ئەتراپتىكى دېھقانلار بىلەن قويۇق مۇناسۋەت ئورناتقان. ئۇ، دېھقانلارنىڭ ئەھۋالىنى چوڭقۇر تەكشۈرۈپ، ھال - ئەھۋال سوراپ ئۇلارنىڭ سىرداش دوستىغا ئايلانغان. دېھقانلارمۇ ئۇنى خۇددى يېقىن تۇغقىنىدەك بىلىپ ھەممە كېپىنى ئۇنىڭغا دەيدىغان بولغان. ئۇ، دېھقانلار ئاممىسىنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە بولغاندىن كېيىن، خەنزۇ دېھقانلىرى ئارىسىدا كەچ كۇرس ئېچىپ يېزىلاردىكى ئاياللارنى ۋە ئوقۇشسىز قالغان بالىلارنى مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئۆگىنىشكە تەشكىللىگەن. بەزى يولداشلار ئەسلەپ: «شۇ يەردىكى دېھقانلارنىڭ ۋۇ مۇئەللىمگە بولغان مۇھەببىتى ناھايىتىمۇ چوڭقۇر ئىدى» دەيدۇ. ۋۇ مۇئەللىم ھەرقېتىم دەرس ئۆتۈپ بولۇپ شەھەرگە قايتقاندا، ئايال-

لار ۋە بالىلار ناھايىتى كۆپ مېۋە - چېۋە، ئۈزۈم، تۇخۇم قاتارلىق نەرسىلەرنى سوۋغا قىلاتتى. يولداش ۋونە يېمىن ئۇلارغا دائىم سىلىق تەكەللۇپلەر بىلەن بۇ سوۋغىلارنى رەت قىلاتتى. بىر قېتىم، بىر توپ يېزا بالىلىرى ئۆيلىرىدىكى ياخشى يېمەكلىكلەرنى ئېلىپ ۋونە يېمىننىڭ ئاسراندى قىزى خواڭشۇشىيەنى تېپىپ، ئۇنىڭدىن بۇ نەرسىلەرنى ۋو مۇئەللىمگە ئاپىرىپ بېرىشنى ئۆتۈنىدۇ. خواڭ شۇشىيەن ۋونە يېمىننىڭ سوۋغا قوبۇل قىلمايدىغانلىقىنى بىلگەچكە، بۇ بالىلارنىڭ تەلىپىگە كۆنمەيدۇ. كېيىن بۇ بالىلار ئۆزلىرىدىن تەشكىللىنىپ، كوللېكتىپ ھالدا شەھەرگە كىرىپ ئۇ نەرسىلەرنى ئۆز قولى بىلەن ئاپىرىپ بېرىدۇ. ۋونە يېمىن بۇ يەردىكى دېھقانلار تۇرمۇشىنىڭ ناھايىتى قىيىن ئىكەنلىكىنى بىلىپ تەڭلىكتە قالىدۇ. بىراق، ئۇ بالىلارنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتماسلىقى ئۈچۈن، ئۇ نەرسىلەرنى قوبۇل قىلىپ باھاسى بويىچە پۇل ھېسابلاپ بالىلارغا كىتاب ۋە جىددىي ئېھتىياجلىق نەرسىلەرنى ئېلىپ بېرىدۇ.

باشقىلارنىڭ بالىسىغا ئۆز بالىسىدەك كۆيۈنۈش

يولداش ۋونە يېمىن جەسۇر ئىنقىلابىي جەڭچى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇ يەنە ياش- ئۆسمۈرلەرنى ئاسرايدىغان مېھرىۋان ئانا. ئۇ، ئوقۇغۇچىلارغا ھەر تەرەپلىمە غەمخورلۇق قىلىپ، ئۇلارغا خۇددى ئۆزىنىڭ پەرزەنتىدەك مۇئامىلە قىلاتتى. ئۇنىڭ خارلانغان قىز خواڭ شۇشىيەننى ئاسرىۋالغانلىقى ئوبدان مىسال بولالايدۇ.

يولداش ۋونە يېمىن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىش ۋە تۇرمۇش ئەھۋالىنى ئەستايىدىل كۆزىتەتتى. بىر كۈنى چۈشتە، بالىلارنى مەكتەپتىن قويۇپ بەرگەندىن كېيىن، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئارقىمۇ - ئارقا ئۆيلىرىگە قايتىشتى. ئۇ 12-13 ياشلاردىكى بىر قىز ئوقۇغۇچىنىڭ پارتا ئالدىدا قورۇق نان غاجاپ كىتاب كۆرۈۋاتقانلىقىنى كۆردى. بۇ ئوقۇغۇچىنىڭ ئىسمى خۇاڭ شۇشيەن. ئەسلى خۇنەندىن. ئۆز ئانىسى كېسەل بىلەن ئالەمدىن ئۆتكەن. ئائىلىسى يېزىدا بولۇپ ناھايىتى غورىبەتچىلىكتە قالغان. ئۆگەي ئانىسى ئۇنى ياخشى كۆرمەيدىكەن. ئۇ بىلىم ئېلىش ئۈچۈن ھەر كۈنى قۇرۇق نان ئېلىپ، نەچچە چاقىرىم يول يېڭىپ مەكتەپكە كېلىپ ئوقۇيدىكەن. ۋونە يېمىن خۇاڭ شۇشيەننىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى چۈشەنگەندىن كېيىن ئۇنى ئاسرىۋېلىپ، يېمەك - ئىچمەك، يېتىپ-قوپۇشتا بىللە بولغان. دەم ئېلىش كۈنلىرى، ۋونە يېمىن خۇاڭ شۇشيەننىڭ ئۆگەي ئانىسى ۋە دادىسىغا ئىدىيىۋى خىزمەت ئىشلەپ، قىز بالىنىڭ مەكتەپتە ئوقۇشىنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشەندۈرگەن.

ئۇنىڭ نۇرغۇن قېتىملىق تەربىيىسى ئارقىسىدا خۇاڭ شۇشيەننىڭ دادىسى ۋە ئۆگەي ئانىسىدا بۇرۇلۇش بولۇپ خۇاڭ شۇشيەننىڭ مەكتەپتە ئوقۇشىنى قوللىغان. دېھقانچىلىق ئالدىراش چاغلاردا ۋونە يېمىن ئوقۇغۇچىلارنى ۋە خۇاڭ شۇشيەننى باشلاپ بېرىپ ئۇنىڭ ئائىلىسىنىڭ تېرىقچىلىق ۋە ئوتاق

ئۇناش، ئورام ـ يىغىم ئىشلىرىغا ياردەملىشىپ بۇ ئائىلىدىكىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئىنتايىن تەسىرلەندۈرگەن.

1943 ـ يىلى شىڭ شىسەي 6 بۈيۈك سىياسەتتىن يۈز ئۆرۈپ، گومىنداڭنىڭ قويىنىغا ئۆزىنى ئېتىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى، كوممۇنىستىك پارتىيىگە قارشى، خەلققە قارشى تۇرۇپ، شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتىنى تېزدىنلا يامانلاشتۇرۇۋەتتى. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن سەممىي ساداقەتلىك بىلەن ئىشلىگەن زور بىر تۈركۈم كوممۇنىستلار ۋە ئاقىل زاتلار شىڭ شىسەي تەرىپىدىن تۈرمىگە تاشلاندى. ۋۇنەيىڭنىڭ تەلىيى ئوڭدىن كېلىپ ئامان قالدى. ئۇ قايتىش ئالدىدا بىر پارچە سۈرەتنى خۇاڭ شۇ شيەنگە تاپشۇرۇپ بېرىپ: «قايغۇرما قىزىم، مەن چوقۇم قايتىپ كېلىمەن، زۇلمەت تۈنلىرى ئۆتۈپ كېتىدۇ. تاڭ نۇرى ئالدىمىزدا......» دەيدۇ.

30-يىللارنىڭ ئاخىرىدا پامىر ئېگىزلىكىدە ھەرىكەت قىلغان كوممۇنىستلار

تەھرىردىن : مۇشۇ ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىنىڭ ئاخىرىدا، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ شىسەيىنىڭ ئىلغارلىققا قاراپ يۈزلىنىشىدىن پايدىلىنىپ، ياپونغا قارشى تۇرۇشنىڭ ئارقا سېپىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن شىنجاڭدا ئىشلەشكە يەنئەندىن بىر تۈركۈم كوممۇنىستلارنى ئەۋەتكەن ئىدى. كوممۇنىست خۇرۇڭ، شۇلياڭ، جۇچۇنلىڭ، زىڭخەيشەنلەر شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، جەنۇبىي شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ھەربىي قىسىملارغا ۋە تاشقورغان ناھىيىسىگە تەقسىملەنگەن. خۇرۇڭ تاشقورغان چېگرا ئېغىزىنى قوغداش چوڭ ئەترىتىنىڭ باشلىقلىقىغا، شۇلياڭ تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا، جۇچۇنلىڭ، زىڭخەيشەن يولداشلار 48- ئاتلىق تۇەننىڭ لىيەنجاڭلىقىغا تەيىنلەنگەن. بۇ تۆت يولداش ئۆزلىرىنىڭ خىزمەت ئورۇنلىرىدا، پارتىيىمىزنىڭ ئەينى چاغلاردىكى فاڭجېن-سىياسەتلىرى بويىچە تىرىشىپ خىزمەت قىلىپ، ئاكتىپلىق بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەپ، ياپونغا قارشى مىللىي ئازادلىق ئۇرۇشى ۋە ۋەتەننىڭ چوڭ ئارقا سېپى ئۈچۈن پائال تۆھپە قوشقان. بۇ بىر قانچە كوممۇنىستنىڭ پامىر ئېگىزلىكىدە ئىشلىگەن ۋە ھەرىكەت ئېلىپ بارغان ئەھۋالى توغرىسىدىكى تەكشۈرۈش دوكلاتىدا، ئاساسلىقى خۇرۇڭ ۋە باشقا بىر قانچە نەپەر يولداشنىڭ ئۆز ئارا ماسلىشىپ ئەنگلىيە جاھانگىرلىك كۈچلىرىگە زەربە بەرگەنلىكى، تاش-

قورغان چېگرا ئېغىزىنى توغداش چوڭ ئەترىتىنى رەتكە سالغانلىقى، پامىر ئېگىزلىكىدىكى چېگرا قاراۋۇلخانىسىنى بىنا قىلغانلىقى قاتارلىق ئىش ئىزلىرى خاتىرىلەنگەن. بۇ دوكلات خېلى زور تارىخىي قىممەتكە ئىگە. بىز پەقەت ئايرىم جۈملىلەرنىلا ئۆزگەرتتۇق، كۆپ قەلەم تەككۈزمىدۇق. كۆپچىلىكنىڭ ئوقۇپ چىقىشى ۋە تەتقىق قىلىشى ئۈچۈن بۇنى تۆۋەندە ئېلان قىلدۇق.

ئەنگلىيە سودىگەرلىرىنىڭ ئەتكەسچىلىكىگە زەربە بېرىش

شېڭ شىسەي ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان دەسلەپكى چاغلاردا، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش سىياسىتىنى ئىجرا قىلىپ، ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىگە قارىتا قاتتىق قوللۇق دىپلوماتىيە فاڭجېنىنى قوللاندى. 1938- يىلى 1- ئايدا، شېڭ شىسەينىڭ خۇرۇڭنى تاشقورغان چېگرا ئېغىزىنى قوغداش چوڭ ئەترىتىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلىگەنلىكى مۇشۇ فاڭجېننى يولغا قويغانلىقىنىڭ ئىپادىسى بولالايدۇ.

خۇرۇڭ چېگرىغا بارغاندىن كېيىن، ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ قىلچە ئەيمەنمەستىن تاجاۋۇزچىلىق ئىبلىس چاڭگىلىنى تاشقورغانغىچە سوزغانلىقىنى، ھەتتا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ بەزى شەھەر - بازارلىرىنى سىياسىي جەھەتتە كونترول قىلىۋالغانلىقىنى كۆردى. ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ قوللىشى بىلەن، ئەنگلىيە ۋە ھىندىستاننىڭ بەزى سودا كارۋانلىرى بەزى قارام تەۋەككۈلچىلار چېگرىغا ئەپيۇن يۆتكەپ كېلىپ دۆلىتىمىزدىن ئالتۇن، كۈمۈش ۋە ئەتىۋارلىق كان مەھسۇلاتلىرىنى ئېلىپ چىقىپ كەتكەن. ئۇلار چېگرىمىزدىن بىمالال كىرىپ - چىقىپ يۈرسىمۇ ھېچكىمنىڭ كارى بولمىغان. بۇلارنى كۆرگەندىن

كېيىن. خورۇك ھازىرقى جىددىي ئىمىش ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ تاشقورغاندىكى بارلىق ئىمتىيازلىرىنى بىكار قىلىپ، ئۇلارنىڭ قانۇنسىز ھەرىكەتلىرىنى چەكلەش ھەمدە مۇشۇ ئارقىلىق ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ دۆلىتىمىز زېمىنىدىكى زوراۋانلىقلىرىغا زەربە بېرىش كېرەك دەپ قارىدى.

تاشقورغان ناھىيە بازىرى ئىچىدىن مىڭ تېكە چېگرا قاراۋۇلخانىسىغىچە بولغان ئارىلىقتا ھىندىستان بىلەن كەشمىرگە ئۆتىدىغان بىر مۇھىم يول بولۇپ، بۇ، ئەنگلىيە - ھىندىستان سودا كارۋانلىرىنىڭ ئەتكەسچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان مۇھىم يول ئىدى. ئەنگلىيە - ھىندىستان سودا كارۋانلىرىنىڭ ئەتكەسچىلىك ھەرىكەتلىرىگە زەربە بېرىش ئۈچۈن، چېگرا ئېغىزىنى قوغداش چوڭ ئەترىتى دائىم كىچىك ئەترەت چىقىرىپ ناھىيىلىك باج ئىدارىسىنىڭ دۆلەت چېگرىسىدىن كىرىپ-چىققۇچىلارنىڭ مال - مۈلكىنى قاتتىق تەكشۈرۈش ۋە ئۇنى كونترول قىلىشىغا ھەمكارلىشىشتىن تاشقىرى مىڭ تېكىدىن تاشقورغانغىچە بولغان ئارىلىقتىكى سودا يولىدا يۈك - تاقلارنى تەكشۈرۈشنى كۈچەيتىپ، چەكلەنگەن نەرسە-كېرەكلەرنى ۋە ئالتۇن - كۈمۈش قاتارلىقلارنىڭ بارلىقىنى سەزگەن ھامان مۇسادىرە قىلدى. 1939 - يىلى 8 - ئاينىڭ 29 - كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت كاتىبات ئىشخانىسى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك دۇبەن مەھكىمىسى باشقارمىسى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى، شىنجاڭ مالىيە نازارىتى، [illegible] كومىتېتى، شىنجاڭ سودا بانكىسى قا-
[illegible]

غان چېگرا ئىشەنزى ۋە نا يىمانلىك ھۆكۈمەت ئەنگلىيە سودىگەرلىرى دۆلەت چېگرىسىدىن ئېلىپ ماڭغان ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى مۇسادىرە قىلىپ بېگد تاپشۇردى. كۆزدىن كەچۈرۈشلىرىنى سورايمىز. قوشۇمچە: بىر يىشىمك ئالتۇن - كۈمۈش چۆكىچىك 15 بولاق... ئالىي دەرىجىلىك ئالتۇن، زىبۇ - زىننەت قاتارلىقلارنىڭ ئومۇمىي ئېغىرلىقى 13 سەر 8 مىسقال 4 پۇڭ. يامبۇ ۋە كويزا ئالتۇنىنىڭ ئومۇمىي ئېغىرلىقى 463 سەر 5 مىسقال...» دېگەن مەزمۇندا خەت يازغان. 1941 - يىلى 2 - ئاينىڭ 1 - كۈنى كونىشەھەر، يېڭىشەھەر، پەيزاۋات، يېڭىسار، مارالبېشى، تاشقورغان، ئۇلۇغچات يەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ باشلىقى جاڭ توڭجىز، مۇئاۋىن باشلىقى گاۋ يۇچىڭلار قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى ۋە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مالىيە نازارىتىگە: «تاشقورغان يەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ خىزمىتىدە... چېگرىدىن چىقىپ كەتمەكچى بولغان ئەنگلىيە مۇھاجىرلىرىنىڭ ئۆلكە پۇلى ۋە كۈمۈشلىرى مۇسادىرە قىلىندى. تەكشۈرۈپ كۆرۈشلىرىڭىزنى ئۆتۈنىمىز...» دېيىلگەنىكەن. ئىدارىمىز بۇ يىل 2 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئادەم ئەۋەتىپ تەكشۈرۈپ قويۇپ بېرىش ئورنى بىلەن بىرلىكتە تەكشۈرگىنىمىزدە چېگرىدىن چىقماقچى بولغان ئەنگلىيە مۇھاجىرى شۇشېرا قاتارلىق ئىككى كىشىنىڭ ئەنگلىيە تەڭگىسىدىن 156 دانە، شىنجاڭ ئۆلكىلىك قەغەز پۇلىدىن 769 يۈەن ئېلىپ ماڭغانىكەن. بۇ پۇللارنىڭ ھەممىسىنى مۇسادىرە قىلدۇق» دەپ يازغان. 1941 - يىلى 4 - ئايدا جاڭ توڭجىز بىلەن گاۋ يۇچىڭ قەشقەر ۋالىيسىغا: «...ئەنگلىيە پۇقرالىرى مۇستافا چېھتىملام قاتارلىق يەتتە كىشى ھىندىستانغا قايتىش سەپىرىدە تاشقورغان چېگرىسىغا بارغاندا تەكشۈرۈپ ئې-

نىقلانغاندىن كېيىن قايتۇرۇپ بېرىمىز دەپ ئۇلارنىڭ ۵۳۲۲ يۈەن ھىندىستان پۇلى تۇتۇپ قېلىنغان... بۇ پۇللارنى مالىيە نازارىتىگە تاپشۇرۇپ ئەنگە ئالدۇرۇش بۇيرۇق قىلىندى. بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىشتىن ئاۋۋال، بىز بۇ پۇللارنى ئىدارىمىز مەھكىمە ئارقىلىق تاپشۇرۇپ بېرىش مۇھىم دەپ قارىدۇق» دەپ خەت يازغان. بۇ ئارخىپ ماتېرىياللىرى، ئەينى چاغلاردا خۇرۇك باشچىلىقىدىكى چېگرا ئېغىزىنى قوغداش چوك ئەترىتىنىڭ ئەنگلىيە - ھىندىستان سوداكارۋانلىرىنىڭ ئەتكەسچىلىك ھەرىكەتلىرىگە زەربە بېرىپ دۆلىتىمىزنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداش خىزمىتىدە كۆرۈنەرلىك نەتىجە ياراتقانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، تاشقورغان چېگرا قوغداش چوك ئەترىتى ناھىيىلىك باج ئىدارىسى بىلەن بىرلىكتە ئەنگلىيە-ھىندىستان سودا كارۋانلىرىغا قارىتا! قاتتىق باج تۈزۈمىنى قوللىنىپ ئۇلارنىڭ قانۇنسىز ھەرىكەتلىرىنى ئەمەلدىن قالدۇرغان. مەسىلەن: زەھەرلىك بۇيۇملارنى سېتىش، ئەتكەسچىلىك قىلىش، باج ئوغۇرلاش، ئۆز ئالدىغا قورال- ياراق، ئوق-دورا يۆتكەش ھەمدە يەرلىك جۇڭگو پۇقرالىرى بىلەن بىرلىشىپ يولسىز ئىشلارنى قىلىش قاتارلىقلار تەكشۈرۈپ سېزىلگەن ھامان نىزامنامە بويىچە تېزلىكتە بىر تەرەپ قىلىنغان. چەكلەنگەن تاۋارلارنى ئېلىپ ماڭغان سودا كارۋانلىرىغا قارىتا. خۇرۇك چېگرا قوغداش چوك ئەترىتىنىڭ لىيەنجاڭى مادايوپ. بەنجاڭ قاسىم قاتارلىقلار ئۇلارنى مۇھاپىزەت قىلىپ ئۇزۇتۇپ قويۇش نامى بىلەن نازارەت قىلدۇرغان. دۆلىتىمىزنىڭ قانۇنىغا خىلاپ قىلمىشلىرى ئالاھىدە ئېغىر بولغانلىرىنى

قارشى ئېلىنمايدىغانلار قاتارىدا بىر تەرەپ قىلىپ چېگرىدىن قوغلاپ چىقارغان.

تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى — يولداش شۆلياڭ ناھىيىلىك سودا شىركىتىدىكى كىشىلەرنى يېتەكلەپ يېزىلارغا، چارۋىچىلىق نۇقتىلىرىغا. ئاق ئۆيلەرگە بېرىپ ئادىل سودا-سېتىق قىلىپ كۈندىلىك تۈرلۈك ماللارنى چارۋىچىلارنىڭ قولىغا يەتكۈزۈپ بېرىپ، ئەنگلىيە سودىگەرلىرىنىڭ قانۇنسىز ھەرىكەتلىرىگە ئەجەللىك زەربە بەرگەن.

توپىلاڭنى تىنجىتىش ۋە ئەنگلىيە ئاخبارات تورلىرىنى پاچاقلاپ تاشلاش

1938 - يىلى 5 - ئاينىڭ 12 - كۈنى كونىشەھەر ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق 35 - ئاتلىق تۇەننىڭ ئىككى لىيەنىدە توپىلاڭ كۆتۈرۈلدى. توپىلاڭچى قوشۇن ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئۈلۈغچات ۋە تاشقورغان چېگرىسى ئارقىلىق چەتئەلگە قاچماقچى بولدى. تاشقورغان چېگرا ئېغىزىنى قوغداش چوڭ ئەترىتىنىڭ پەيك قاراۋۇلخانىسىدىكى بىرپەي ئەسكەر توپىلاڭچى قوشۇننىڭ چەتكە قېچىشىغا ماسلاشماقچى بولغانىدى.

شۇ چاغدا، يېڭىشەھەردە تۇرۇشلۇق 31 - ئاتلىق تۇەن، 48 - تۇەن ۋە تاشقورغان چېگرا ئېغىزىنى قوغداش چوڭ ئەترىتى بۇيرۇق بويىچە توپىلاڭنى تىنجىتىشقا قاتناشتى. 48 - تۇەن 2 - لىيەنىنىڭ لىيەنجاڭى زىڭ خەيشەن (ئەسلى ئىسمى زىڭيۇلياڭ) 2 - ۋە 3 - لىيەننى باشلاپ يېڭىشەھەردىن يولغا چىقىپ، ئۈلۈغچات ئارقىلىق تورغات تەرەپكە قاراپ مېڭىپ قوغلاپ زەربە بېرىشكە، 3 - لىيەننىڭ لىيەنجاڭى جۇچۇنلىن 1 - ۋە 4 -

لەرنى باشلاپ ئاقتى. تاشمىلىق ئارقىلىق تاشقورغان تەرەپكە مېڭىپ قوغلاپ زەربە بېرىشكە ئەۋەتىلدى. تاشقورغان چېگرا ئېغىزىنى قوغداش چوڭ ئەترىتى چېگرا مۇداپىيەسىنى كۈچەيتكەندىن باشقا، يەنە زەبىر يېتەكچىلىكىدىكى بىر پەي ئاتلىق ئەسكەر مۇجىغا بېرىپ ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ شەرق ۋە غەرب تەرەپتىن قىستاپ زەربە بېرىشكە ئەۋەتىلدى.

جۇ چۇنلىن ۋە زىڭخە يىشەنلەرنىڭ قوشۇنى ئويتاغ ئېغىزىدىچە قوغلاپ زەربە بېرىپ، دۈشمەننىڭ 40 ئادىمىنى يوقىتىپ بىر بۆلۈك ئات، قورال - ياراق، ئوق - دورىلارنى غەنىمەت ئالدى، بۇ چاغدا زەبىر ئەسكەرلىرىنى باشلاپ مۇجىغا يېتىپ كېلىپ، 31 - تۇەندىكى قوغلاپ يوقىتىش قوشۇنى ۋە جۇچۇنلىن، زىڭ خە يىشەن قاتارلىقلارنىڭ قوشۇنى بىلەن ئۇچراشتى. ئۇلار ئازراق ئورۇنلاشتۇرۇش قىلىشىۋالغاندىن كېيىن قالدۇق توپىلاڭچى قوشۇنلارنى قوغلاپ ماڭدى. يولداش خوروك شىرىنبەگنى بىر پەي ئاتلىق ئەسكەر بىلەن پەيككە ئەۋەتتى. ئۇلار باشقا لىيەنلەرنىڭ ماسلىشىشى بىلەن پەيكتە تۇرۇشلۇق پەيىنىڭ بارلىق قوراللىرىنى غەنىمەت ئېلىپ، ئادەملىرىنى ناھىيە بازىرىدىكى گازارمىغا يالاپ ئېلىپ كەلدى. ئۈچ كۈنلۈك مۇھاسىرە قىلىپ زەربە بېرىش ئارقىلىق بۇ قېتىملىق ئارمىيە ئىچىدىكى توپىلاڭغا قاتناشقانلارنىڭ كۆپ ساندىكىلىرى يوقىتىلدى. پەقەت سادىر قاتارلىق 33 نەپەر قالدۇق توپىلاڭچىلارلا ئافغانىستانغا قېچىپ كەتتى.

چېگرا ئېغىزىنى قوغداش چوڭ ئەترىتى ئىگەللىگەن ئەھۋاللارغا ۋە ئەسىرلەرنى سوراق قىلىشقا ئاساسلىنىپ بۇ قېتىمقى توپىلاڭنى قوزغاتقۇچى كىشىنىڭ 35 - تۇەنگە سىرقى-

لۇپ كىرىۋالغان سادىر ئىكەنلىكىنى ئېنىقلىدى. سادىر ئەنگلىيە جاسۇسى بولۇپ چىقتى. توپىلاڭ يۈز بېرىشتىن ئىلگىرى، مۇشۇ تۈزەندىكى يەنە بىر كوماندىر ئىسھاق تاشقورغان پەيك قاراۋۇلخانىسىدىكى پەيجاڭ شۇنۇرگە ئۆز ئارا تىل بىرىكتۈرۈپ، مۇشۇ قاراۋۇللۇق ئورنىدىن چەتكە قېچىپ كېتىش ھەققىدە بىر پارچە خەت يازغانىدى. بۇ خەت پەيككە يېتىپ بارغاندىن كېيىن چېگرا ئاغزىنى قوغداش دادۈيى تەرىپىدىن باسۇرۇپ قويۇلغان.

ئۇرغۇن پاكىتلار بۇ قېتىملىق توپىلاڭنىڭ ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى ۋە ئەنگلىيىنىڭ تاشقورغاندىكى ۋاكالەتخانىسى تەرىپىدىن پىلانلانغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. ئۇلار يەنە 1937 - يىلىدىكى ماخۇسەن، ماھمۇتلارنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا توپىلاڭ كۆتۈرۈشىنىمۇ پىلانلىغان. جىنايەتچىلەرنىڭ ئىقرارى ۋە تەكشۈرۈپ تېپىلغان تېلېگراف ئەسلىھەلىرى، قورال - ياراق، ئوق - دورىلار ئالدىدا، ئەنگلىيىنىڭ تاشقورغاندىكى ۋاكالەتخانىسىنىڭ ئەمەلدارلىرى ھېچنېمە دېيەلمىدى، تېنىۋېلىشقىمۇ ئامالسىز قالدى. دۆلىتىمىزنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى ۋە چېگرا رايونىنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغداش ئۈچۈن، چېگرا ئېغىزىنى قوغداش چوڭ ئەترىتى يۇقىرىغا يوللاپ تەستىقلاتقاندىن كېيىن، ناھىيىلىك باج ئىدارىسىدىكى خادىملار بىلەن ھەمكارلىشىپ، ئەنگلىيىنىڭ تاشقورغاندىكى ۋاكالەتخانىسىنىڭ ئەمەلدارلىرىنى چېگرىدىن قوغلاپ چىقاردى. چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىلغانلارنىڭ ئىچىدە يەنە تاشقورغان پوچتا ئىدارىسىنىڭ خەت - چەك، پوسۇلكىلىر - [illegible] باشتىن [illegible]

لىك بىر ئەنگلىيە جاسۇسىمۇ بار. باشقا جاسۇسلارنىڭ ھەممىسى قولغا ئېلىنغانىدى. بۇنىڭ بىلەن، ئەنگلىيىنىڭ تاشقورغاندا تۇرۇشلۇق ۋاكالەتخانىسىنىڭ مىڭ بىر جاپا بىلەن قۇرۇپ چىققان ئاخبارات تورى پۈتۈنلەي پاچاقلاپ تاشلاندى.

ئارمىيىنى تەرتىپكە سېلىش

تاشقورغان چېگرا ئېغىزىنى قوغداش چوڭ ئەترىتىدە 500 دىن ئارتۇق ئادەم بولۇپ، بۇلار بىر تۈەننىڭ شىتاتىغا تەڭ كېلەتتى. بۇرۇن بۇ قىسىمنىڭ مىلىتارىستلىق ئىللەتلىرى ئېغىر بولۇپ، خىيانەتچىلىك ئەۋج ئالغان، ئىنتىزامى بوش، جەڭگىۋارلىقى ئاجىز ئىدى. خۇرۇڭ بۇ چوڭ ئەترەتنىڭ باشلىقلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغاندىن كېيىن، بىرىنچىدىن ئىلگىرىكىدەك يامۇلچە بيۇروكراتلىق ئىستىلىغا قارشى تۇرۇپ، ئەسكەرلەر ئارىسىغا چوڭقۇر چۆكتى، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرىگە ھۆرمەت قىلدى. تاجىك مىللىتىدىن بولغان مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى زەمىر ۋە باشقا ئىلغار كوماندىر-جەڭچىلەر بىلەن ئىتتىپاقلاشتى. ئۇلارنىڭ قوللىشىغا ئېرىشكەندىن كېيىن، 1939-يىلى 5-، 6-ئايلاردا قىسىمنى تۆۋەندىكى جەھەتلەردىن رەتكە سالدى:

1. ئالتە بۈيۈك سىياسەتنى تەشۋىق قىلىپ ئىزچىللاشتۇردى ۋە ئىلغار ئىدىيىنى تارقاتتى.

ئەينى چاغدا شىنجاڭدا ماركسىزم-لېنىنىزم ۋە ماۋزېدۇڭ ئەسەرلىرىدىن بىر قىسىم ئەسەرلەرنى تارقىتىشقا رۇخسەت قىلىنغانىدى. كېزىت-ژورناللاردىمۇ شىنخۇا ئاخبارات

ئاكىپىتلىقىنىڭ خەۋەرلىرى ۋە بىزنىڭ ئالدىنقى سەپتىكى جەڭچىلىرىمىزنىڭ ياپونغا قارشى باتۇرانە جەڭ قىلغان ئىش ئىزلىرى بېسىلاتتى. يولداش خورۇك ناخشا مۇسابىقىسى، كەچلىك كۆڭۈل ئېچىش، خاتىرىلەش يىغىنى ۋە باشقا يىغىن، پائالىيەتلەردىن پايدىلىنىپ كوماندىر - جەڭچىلەرگە ياپونغا قارشى تۇرۇش، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، يېڭى پەلسەپە توغرىسىدا تەشۋىقاتلارنى ئېلىپ باردى. ماركسىزملىق كۆز قاراش ئارقىلىق 6 بۈيۈك سىياسەتنى ۋە يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ باشقا تەدبىر-پەرمانلىرىنى يېشىپ چۈشەندۈردى. يولداش خورۇك ئۇلارغا يەنە «ئۈچ سەرگەردان كۈيى»، «تەيخاڭشەن تېغىدا» قاتارلىق ياپونغا قارشى تۇرۇش توغرىسىدىكى ناخشىلارنى ئۆگىتىپ ئۇلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك قىزغىنلىقىنى قوزغاتتى.

2. ئىلغار كوماندىر - جەڭچىلەرنى ياپونغا قارشى تۇرۇشقا ئارقا سەپتىن ياردەم بېرىش شۆبە جەمئىيىتىگە قوبۇل قىلدى. 1937 - يىلى «7-ئىيۇل» ۋەقەسىدىن كېيىن، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى سەپەرۋەر قىلىپ پارتىيىمىز رەھبەرلىك قىلغان ياپونغا قارشى داغدۇغىلىق ئۇرۇشقا ياردەم بېرىش، سوۋېت خەلقىنىڭ گېرمان فاشىستلىرىغا قارشى ئۇرۇشىغا ياردەم بېرىش يۈزىسىدىن ئۈرۈمچىدە جاھانگىرلىككە قارشى باش جەمئىيەت قۇرۇلدى. جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى رايونلىرىدىمۇ مۇناسىپ ھالدا ياپونغا قارشى ئۇرۇشقا ئارقا سەپتىن ياردەم بېرىش شۆبە جەمئىيىتى قۇرۇلغانىدى. ئارمىيە ئىچىدىمۇ مۇشۇ ئىلغار تەشكىلات قۇرۇلغانىدى. خورۇك ۋەزىپە ئۆتىگەن مەزگىلدە، يولداش چېن تەنچيۇنىڭ يوليورۇقى بويىچە، ئالدى بىلەن تاشقورغاندىكى ياپونغا قارشى ئۇرۇشقا

ئارقا سەپتىن ياردەم بېرىش شۆبە جەمئىيىتى خىزمىتىگە قاتنىشىپ بۇ تەشكىلنىڭ ئارمىيە ئىچىدىكى مەسئۇلى بولدى. ھەمدە مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى زەمىر. لىيەنجاڭ مادايوپ. بەنجاڭ قاسىم قاتارلىق ئىلغار كوماندىر - جەڭچىلەرنى بۇ تەشكىلگە قوبۇل قىلىپ، ئارمىيىنى رەتكە سېلىش ئۈچۈن تەشكىلىي ئاساس ھازىرلىدى.

3. خىيانەتچىلىك ۋە مىلىتارىستلىق ئىللەتلىرىنى تازىلىدى. يولداش خورۇڭ سىياسىي - سۈپەتنى ئۆستۈرۈش ئاساسىدا، 8 - ئارمىيىنىڭ چارىسىنى ئۆلگە قىلىپ، چېكرا ئېغىزىنى قوغداش چوڭ ئەترىتىدە قاتتىق ئىنتىزام ۋە دېموكراتىك تۇرمۇش تۈزۈمىنى تۇرغۇزدى. ئۇ، ئەسكەرلەرنى خىيانەتچىلىك ۋە باشقا قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلارنى پاش قىلىشقا قوزغىتىپ، بىر قانچە كوماندىرنىڭ تاماق پۇلىنى خىيانەت قىلغانلىقىنى ۋە يەنە بىر قانچە كوماندىرنىڭ ئەسكەرلەرنى خارلىغانلىقىنى تەكشۈرۈپ چىقىپ، ئەھۋالىنىڭ ئېغىر ۋە يېنىكلىكىگە قاراپ ئايرىم - ئايرىم ھالدا ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاش جازاسى ۋە باشقا جازا قوللاندى.

4. كۈچلەرنى تەكشۈردى ۋە تولۇقلىدى. يولداش خورۇڭ چېكرا ئېغىزىنى قوغداش چوڭ ئەترىتىدىكى كوماندىر - جەڭچىلەرنى تەكشۈرۈپ ۋە تولۇقلاپ، بەزى ياشانغان، تېنى ئاجىز كوماندىر - جەڭچىلەرنى تاغدىن ئالماشتۇرۇپ يۆتكىۋېتىپ، كونىشەھەر ۋە يېڭىشەھەردە تۇرۇشلۇق 31 - ئاتلىق تۇەن ۋە 48 - تۇەنلەردىن شەرقىي شىمالىق تۆۋەن دەرىجىلىك كوماندىر - جەڭچىلەرنى يۆتكەپ بېرىپ، تاشقورغان چېكرا ئېغىزىنى قوغداش چوڭ ئەترىتىنى تولۇقلىدى. ئابلەق ئەسلەپ مۇنداق

دەيدۇ: «توپىلاڭ تىنجىتىلغاندىن كېيىن (35 - تۈمەندىكى ئىككى لىيەننىڭ توپىلىڭى كۆزدە تۇتۇلىدۇ). شىڭ شىسەي دائىرىلىرى بۇ قېتىمقى جەڭدە خىزمەت كۆرسەتكەن 31 - تۈمەننىڭ تۈمەنجاڭى ئەمەت ۋە چېگرا ئېغىزىنى قوغداش چوڭ ئەترىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى زەمىرلەرگە جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما نامىدىن بىردىن ئوردېن تەقدىم قىلغان». «مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى زەمىر قوشۇن تەرتىپكە سېلىنغاندىن كېيىن، 31 - ئاتلىق تۈمەننىڭ تۈمەنجاڭلىقىغا ئۆستۈرۈلگەن.»

مىڭ يوللۇق ئۇزۇنلۇقتىكى چېگرا قاراۋۇلخانىسىنى تىرىشىپ قۇرۇپ چىقىش

توپىلاڭ تىنجىتىلغان ۋە ئەنگلىيىنىڭ ئاخبارات تورلىرى يۇلۇپ تاشلانغاندىن كېيىن، تاشقورغان چېگرىسى كۈنسايىن تىنچلاندى. ئەينى چاغلاردىكى چېگرا قاراۋۇلخانىلىرى مۇكەممەل ئەمەس، كۆپ يىللاردىن بۇيان رېمونت قىلىنمىغانىدى. مۇداپىئەنى يەنىمۇ كۈچەيتىش ئۈچۈن، چېگرا ئېغىزىنى قوغداش چوڭ ئەترىتى بىلەن چېگرا قاراۋۇلخانىلىرىنى تەكشۈرۈپ قۇرۇپ چىقىش خىزمىتىگە ئاتلاندى. 1939 - يىلى 1 - ئايدا، يولداش خۇرۇڭ مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى زەمىر بىلەن بىرلىكتە لىيەنجاڭ مادىيوپ ئەترەت باشلىقلىقىدىكى ۋە «تاغ بۈركۈتى» دەپ نام ئالغان قاسىم پەيجاڭلىقىدىكى 20 نەچچە ئادەمدىن تەشكىللەنگەن يېنىك قوراللانغان ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ چېگرىنى بويلاپ تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى.

تەكشۈرۈش داۋامىدا، ئۇلار ئېگىزلىكتىكى قاتتىق سوغۇققا پەرۋا قىلمىدى، قار ۋە شىۋىرغاندىن قورقمىدى، مۇزلۇق

چوققىلار، چوڭقۇرھاڭلار ۋە ئېدىرلارنى كېسىپ ئۆتۈپ، قاتمۇ - قات قىيىنچىلىقلارنى يەڭدى. ئەنگلىيە ۋە ھىندىستاننىڭ قوراللىق باندىتلىرى بىزنىڭ تاجىك چارۋىچىلىرىمىزنىڭ 200 دىن ئارتۇق قوي - كالا ۋە باشقا مال - مۈلۈكلىرىنى بۇلاپ كەتكەندى. يېڭىدىن قوراللانغان بۇ ئاتلىق قوشۇن بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، قوغلاپ زەربە بېرىپ، باندىتلارنىڭ باشلىقىنى ئېتىپ تاشلاپ، قالغان ئەسىرلەرنى يالاپ، قوي - كالىلارنى ھەيدەپ ئېلىپ كېلىپ، چارۋىچىلارنىڭ باشقا مال-مۈلۈكلىرىدىن تارتىپ ھەممىنى ئۆز ئىگىسىگە قايتۇرۇپ بەردى. شۇنداقلا ئۆز يۇرتىنى قوغداش ئۈچۈن خەلق ئەسكەرلىرىنى تەشكىللەپ ئۇلارغا قورال - ياراق تارقىتىپ بەردى.

يېڭىدىن قوراللانغان بۇ ئاتلىق قوشۇن شۇ يىل 3 - ئايدا تاشقورغاندىكى گازارمىغا قايتىپ كەلدى. خورۇك قاتارلىقلار ئىگەللىگەن ئەھۋاللارغا ئاساسەن، قاراۋۇلخانىلارنى رېمونت قىلىش ۋە ياساش پىلانىنى تۈزۈپ چىقىپ يۇقىرىغا يوللاپ تەستىقلاتتى. بۇنىڭ بىلەن قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى شۇ يىل 7 - ئايدا پۇل ئاجرىتىپ بەرگەندىن كېيىن ئادەم كۈچى ۋە ماددىي كۈچ تەشكىللەپ قۇرۇلۇشنى باشلىدى. يولداش شىرىنبەگ زۇلال ۋە ئابلەقلەرنىڭ ئەسلىمىسىگە ئاساسلانغاندا، شۇچاغدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى 100 مىڭ يۈەن شىنجاڭ پۇلى ئاجراتقان. تاشقورغان، يەكەن، يېڭىسار، كونىشەھەر، يېڭىشەھەر قاتارلىق ناھىيىلەر نۇرغۇن خەلق ئىشچىلىرى ۋە 100 دىن ئارتۇق [illegible] تىلغان. [illegible]
[illegible]
[illegible] ئالدىن ئارتۇق ياغاچ ۋە نۇرغۇن ئوزۇق- تۈلۈك.

ئوت - سامان توشۇلغان. ھەربىي ۋە خەلقلەرنىڭ ئورتاق تىرىشچانلىقى ئارقىلىق، خۇنجىراپ، پەيك، دەپتەر، لوپكاز، قوشبى قاتارلىق 5 ئورۇندىكى قاراۋۇلخانا يېڭىلانغان، چېگرا ئېغىزىنى قوغداش چوڭ ئەترىتى يەنە چار روسىيە تاشقورغاندا ياسىغان ھەربىي لاگېرنى كېڭەيتىپ ياساپ چىقىپ، چېگرا مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن زور خىزمەت كۆرسەتكەن.

جۇچۇنلىن، زىلىڭ خەيشەنلەر 48 - ئاتلىق تۈمەندە لىيەنجاڭ بولغان چاغدا، پارتىيىنىڭ يولىيورۇقى بويىچە 6 بۆيۈك سىياسەتنى سادىقەتلىك بىلەن ئىجرا قىلىپ، ياپونغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى قۇتقۇزۇشنىڭ داۋالىلىرىنى تەشۋىق قىلغان. ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىگە ھۆرمەت قىلىپ، ئىلغار كوماندىر - جەڭچىلەر بىلەن ئىتتىپاق قىلىشىپ، ئۆزلىرى بىلىدىغان ئات ئۈستىدىكى ماھارەت ۋە باشقا ھەربىي بىلىملەرنى كەڭ كوماندىر - جەڭچىلەرگە ئۆگىتىپ، چېگرا رايونىدىكى ھەر مىللەت ھەربىي ۋە خەلقىدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغان.

گېنېرال جاۋشىگۇاڭ قىسمىنى باشلاپ ھەقىقەتكە قايتىشىنىڭ ئالدى - كەينىدە

شى خەيشياۋ

1946 - يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى— كومىنداڭ شىنجاڭ كارنىزون قۇماندانلىق شتابىنىڭ باش قۇماندانى تاۋسىيۇ بىلەن مۇئاۋىن باش قۇماندانى، قوشۇمچە جەنۇبىي شىنجاڭ كارنىزون قۇماندانلىق شتابىنىڭ جۇڭجياڭ دەرىجىلىك قۇماندانى جاۋشىگۇاڭنىڭ كومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى 100 مىڭ كوماندىر-جەڭچىلەرنى يېتەكلەپ، ھەقىقەتكە قايتقان كۈنى. كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە مانا بۇنىڭغا 37 يىل ئۆتتى. ئەشۇ يىللاردا گېنېرال تاۋسىيۇ بىلەن جاۋشىگۇاڭنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەنلەر بىر يەرگە جەم بولۇپ، ئۆتكەن ئىشلارنى ئەسلىگىنىمىزدە، قەشقەرنى شەخسەن ئۆزى قولىدا تۇتۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەربىي ئىشلىرىغا مەسئۇل بولغان جەنۇبىي شىنجاڭ كارنىزون قۇماندانلىق شتابىنىڭ قۇماندانى، قوشۇمچە 42-جۈنىنىڭ باشلىقى بولغان جاۋشىگۇاڭنى ھەرگىزمۇ ئۇنتالمايمىز. ئۇنىڭ شىنجاڭدا تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشىنىڭ ئالدى - كەينىدە قوشقان تۆھپىلىرى ئۆچمەستۇر. ھەقىقەتكە قايتقان بىز كوما-

دىرىجە ئىچىلەرنىڭ كۆپچىلىكىمىز جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ تەربىيەلەپ يېتىشتۈرۈشى ئارقىلىق چېگرا رايوننى قوغداش ۋە گۈللەندۈرۈشتەك ئۇلۇغۋار ئىشلاردا بەلگىلىك نەتىجە قازىنىپ، تارىخنىڭ بىزگە تاپشۇرغان ۋەزىپىسىنى ئادا قىلدۇق. بەزى يولداشلار شەرەپ بىلەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىردى، بەزى يولداشلار يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇنلارنىڭ ئېتىۋار بىلەن ئىشلىتىشىگە ئېرىشىپ، يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبەرىي كادىر بولدى. 10 يىللىق مالىمانچىلىق ۋاقتىدا بەزى يولداشلار زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان بولسىمۇ، لېكىن پارتىيەنىڭ 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، ئۇلار ھەقىقەتكە قايتقانلارغا قارىتىلغان سىياسەت بويىچە ئاساسەن مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئۇلارنىڭ نۇرغۇنلىرى بالا - چاقا ۋە نەۋرە كۆرۈپ، ئۆزلىرىنىڭ ئاخىرقى ئۆمرىنى بەختلىك ئۆتكۈزمەكتە. ئۇلار ئاخىرقى كۈچىنى چىقىرىپ، بالا - چاقىلىرىنى ۋەتەننىڭ تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تۆھپە قوشۇشقا تەربىيەلىمەكتە.

گومىنداڭنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەربىي ئورۇنلاشتۇرۇشى

كونا جۇڭگودىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭدا 10 مەمۇرىي رايون تەسىس قىلغانىدى. 1944 - يىلى كۈزدە ئىلى، تارباغاتاي، ئالتايدىن ئىبارەت ئۈچ مەمۇرىي رايوندا (ۋالىي مەھكىمىسى تەسىس قىلىنغان) 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى پارتلىدى. گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ئوچلىرىدىن پەقەت شىمالىي شىنجاڭدا

ئۈچ، جەنۇبىي شىنجاڭدا تۆت مەمۇرىي رايون، جەمئىي يەتتە مەمۇرىي رايونلا قالغانىدى. جەنۇبىي شىنجاڭدىكى تۆت مەمۇرىي رايون قاراشەھەر، ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن ئىدى. گومىنداڭ بۇ تۆت مەمۇرىي رايوننىڭ ھەممىسىدە ئەسكەر تۇرغۇزغانىدى، ئۇنىڭدىن باشقا، يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە گومىنداڭنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شىتابى بار ئىدى. قوماندانلىق شىتابىنىڭ باشقۇرۇش دائىرىسى شەرقتە — قاراشەھەرنىڭ شەرق تەرىپىدىكى كۆمۈشكىچە، غەربتە — ھازىرقى شىزاڭ ئالى رايونىغىچە ئىدى. جەنۇبىي شىنجاڭدا ئىككى ئاتلىق بىرىگادا، ئىككى پىيادە ئەسكەرلەر بىرىگادىسى بار ئىدى. 4-ئاتلىق بىرىگادا يەكەندە، 9-ئاتلىق بىرىگادا قەشقەردە، 65-بىرىگادا ئاقسۇدا، 128-بىرىگادا قاراشەھەردە تۇراتتى. تۆت ھەربىي مەمۇرىي رايوننىڭ ھەرقايسىدا بىرىگادىغا باراۋەر دېگۈدەك ئەسكەرى كۈچى بار ئىدى. بۇ بىرىگادىلار گومىنداڭنىڭ 42-جۈنىگە تەۋە بولۇپ جۈن شىتابى يېڭىشەھەردە ئىدى. جۈن شىتابىغا بىۋاستە قاراشلىق مۇستەقىل تۈەن، توپچىلار لىيەنى، ئالاھىدە ۋەزىپە ئۆتەش يىڭى، ئالاقىچىلار يىڭى، مەسلىھەتچىلەر باشقارمىسى، سىياسىي خىزمەت باشقارمىسى قاتارلىقلار بار ئىدى. جەنۇبىي شىنجاڭدا ئۇزۇنغا سوزۇلغان جۇڭگو-سوۋېت، جۇڭگو-پاكىستان، جۇڭگو-ھىندىستان چېگرا لىنىيىسى بولغاچقا 42-جۈن ئۇچتۇرپان، تاشقورغان ۋە گۇمىدا ئايرىم ھالدا چېگرا ئېغىزىنى قوغداش چوڭ ئەترەتلىرى قۇرۇپ چېگرىنى ساقلايتتى. ئارمىيە تۇرغانلىكى ئورۇنلارنىڭ ھەممىسىدە ئارقا سەپ تەمىنات قىسىملىرىنىڭ تەمىنلەش شۆبە ئىدارىلىرى ياكى تەمىن-

لەش پونكىتلىرى بار ئىدى. قاراشەھەر، ئاقسۇ، قەشقەرلەردە ئاپتوموبىل يېغى، ئات، خېچىر ئەترەتلىرى بار ئىدى. ئۇ ۋاقتىدا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەربىي تەمىنات سېپى ناھايىتى ئۇزۇن بولغاچقا، ئاپتوموبىل ۋە ئات-خېچىر ترانسپورت ھەربىي تەمىناتىنىڭ ئاران 40 پىرسەنتىنىلا تەمىن ئېتەلەيتتى. قالغان تەمىناتىنىڭ ھەممىسى خەلق ئىچىدىن ئۇلاغ ترانسپورتى تەشكىللەش ئارقىلىق يۆتكىلەتتى.

گېنېرال جاڭ جىجۇڭ جاۋشىڭگۇاڭغا ئېغىر ۋەزىپە ئارتتى

گومىنداڭنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي ئەمەلدارى بولغان جاڭ جىجۇڭ سىرتقا قارىتا ياپونغا قەتئىي قارشى تۇرۇش، ئىچكى جەھەتتە تىنچلىقنى ساقلاشنى تەشەببۇس قىلىپ، جياڭ جيېشى تۇرغۇزغان ئىچكى ئۇرۇشقا قەتئىي قارشى تۇردى. 1944-يىل 11-ئايدا، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى گومىنداڭنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ۋە زۇلمىغا چىداپ تۇرالماي، ئىلى، تارباغاتاي، ئالتايدىن ئىبارەت 3 ۋىلايەتتە گومىنداڭغا قارشى مىللىي ئىنقىلاب قوزغىدى. گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىقى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى جاڭ جىجۇڭنى غەربىي شىمال ھەربىي مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا، قوشۇمچە شىنجاڭ ئۆلكىنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلىدى. جاڭ جىجۇڭ ئەمەلنى قولغا ئالغاندىن كېيىن دەرھال ئىلى، تارباغاتاي، ئالتايدىن ئىبارەت 3 ۋىلايەتنىڭ رەھبەرلىرى ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋلار بىلەن سۆھبەتلىشىپ شىنجاڭ مەسىلىسىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش يولىدا دەسلەپكى كېلىشىم ھاسىل قىلدى. جاڭ جى جۇڭ شىنجاڭنىڭ تىنچلىقى ئۈچۈن

سابىق شىنجاڭ كومىنداڭ كارىزون قوماندانلىق شتابىنىڭ باش قوماندانى سوڭ شىليەن بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭ 42-جۇڭنىڭ باشلىقى ياڭ دېلياڭنى ۋەزىپىدىن قالدۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ئادىمى گېنېرال تاۋسىيۇنى كومىنداڭنىڭ شىنجاڭ كارىزون قوماندانلىق شتابىنىڭ باش قوماندانلىقىغا تەيىنلىدى، جاۋشىڭگۇاڭنى مۇئاۋىن باش قوماندانلىققا، قوشۇمچە جەنۇبىي شىنجاڭ 42-جۇڭنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلىدى ھەمدە ئۇنى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەربىي ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلدى. گېنېرال جاڭ جىجوڭ، تاۋسىيۇ ۋە جاۋشىڭگۇاڭلارغا ئۆزگىچە قاراشلىق ھەربىي قىسىملارغا دۆلەت ۋە خەلقنى قوغداشنى ئۆزىنىڭ مۇقەددەس ۋەزىپىسى قىلىش، يەرلىكنىڭ سىياسىي ئىشلىرىغا ئارىلاشماسلىق ھەققىدە تەربىيە بېرىشنى كۆپ قېتىم تاپىلىغانىدى. ئازادلىقتىن بۇرۇن قەشقەر، يېڭىشەھەر ۋە كونىشەھەردەپ ئىككىگە بۆلۈنەتتى. كونىشەھەردىكى ئاھالىلەر ئاساسلىقى ئۇيغۇرلار بولۇپ، بۇ سوداسېتىق ئىشلىرى ئاۋات، كۆللەنگەن بىر جاي ئىدى. ۋالىي مەھكىمىسى مۇشۇ شەھەردە ئىدى. يېڭىشەھەردە خەنزۇ ئاھالىلەر كۆپرەك ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، كومىنداڭنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ كارىزون قوماندانلىق شتابى مۇشۇ يەردە ئىدى. قەشقەر مۇھىم ھەربىي ئورۇن بولغاچقا، تارىختىن بۇيان ھەربىيلەر تالىشىپ كەلگەن جاي ئىدى. گېنېرال جاۋشىڭگۇاڭ قەشقەردە تۇرغان 3 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە، جاڭ جىجوڭنىڭ «ئارمىيە سىياسىغا ئارىلاشماسلىق، ئارمىيە بىلەن خەلقنى ئايرىش، مىللەتلەرنى ئايرىپ ئىدارە قىلىشتىن ئىبارەت 3 پرىنسىپنى سادىقلىق بىلەن ئىجرا قىلدى. ئۇ ھالقىلىق پەيتتە مىللەتلەرنىڭ غېمىنى يەپ، گېنېرال تاۋسىيۇ بىلەن جاپا-

مۇشەققەتنى تەڭ تارتتى. گېنېرال جاڭ جىجۇڭ، تاۋسىيۇلارنىڭ شىنجاڭنى خەتەرلىك ۋەزىيەتتە تۇتۇپ تۇرۇشىغا ھەمكارلاشتى. 1949-يىل 9-ئاينىڭ 25-كۈنى شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقى ئېلان قىلىنغاندا، گېنېرال جاۋشىڭۋاڭ قەشقەرنى تۇتۇپ تۇرۇپ قەشقەر رايونىنىڭ جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغداپ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ قەشقەرگە كىرىشىنى كۈتۈۋالدى. ئۇ، قوماندان ۋاڭجېن، 2-جۇننىڭ باشلىقى گوپېڭ ۋە سىياسىي كومىسار ۋاڭئېنماۋلارنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولغانىدى.

جاۋشىڭۋاڭ بىلەن تاۋسىيۇ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشتا دۈچ كەلگەن توسالغۇلار

جاۋشىڭۋاڭ يۈننەن ئۆلكىسىنىڭ باۋشەن ناھىيىسىدىن بولۇپ، يۈننەن ھەربىي مەكتىپىدە ئوقۇغان. مەكتەپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن، سەي ئېنىڭ قوشۇنىدا خىزمەت قىلغان. يۈەنشىكەينىڭ پادىشاھ بولۇشىغا قارشى تۇرۇش يولىدىكى دۆلەتنى قوغداش ئۇرۇشىغا قاتناشقان. ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە تاۋسىيۇ گومىنداڭ 1-جۇنىنىڭ باشلىقى بولغاندا، جاۋشىڭۋاڭ مۇشۇ جۇنىنىڭ قارمىقىدىكى شىنىڭ شىجاڭى بولغان. گېنېرال تاۋسىيۇ باۋدىڭدىكى ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقاندىلا گېنېرال جاڭ جىجۇڭ بىلەن يېقىن دوستلاردىن ئىدى. جاۋشىڭۋاڭ 1-جۇندە ئىشلىگەن چاغدا گېنېرال تاۋسىيۇنىڭ دوستى بولغان. شىنجاڭغا كېلىپ ئىشلىگەندىن كېيىن، ئۇلار نۇرغۇن توسالغۇلارغا ئۇچرىدى. بۇنىڭ ئىچىدە، گومىنداڭ ئارمىيىسى ئىچىدىكى مەزھەپ كۈرىشى ھەممىدىن زور توسالغۇ ئىدى. گومىنداڭنىڭ

شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قوشۇنلىرى ئىچىدىكى مەزھەپلەر بەكمۇ مۇرەككەپ بولۇپ، ئاساسەن مۇنداق ئىككى چوڭ سىستېمىغا ئايرىشقا بولاتتى: بىرسى، شىنجاڭدىكى مەركەزىي سىستېما بولۇپ بۇنىڭدا ئادەم كۆپرەك ئىدى. بۇنىڭدىكى 5 بىرىگادا خۇزۇڭنەننىڭ كونتروللۇقىنى قوبۇل قىلاتتى. تاۋسىيۇ بىلەن جاۋشىگۇاڭ گومىنداڭنىڭ يېقىنلىرىدىن ئەمەس ئىدى. خۇزۇڭنەن ئۇلارغا ئەمەلىي ھەربىي ھوقۇق تۇتمايدىغان ساختا ئۇنۋان بەرگەنىدى. بۇ ئىككەيلەن گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ئارمىيە ۋە ھۆكۈمەت ئىچىدىكى مۇھىم كىشىلىرى بولسىمۇ، لېكىن ئەمەلىيەتتە قۇماندان، مۇئاۋىن قۇماندان دېگەن نامىلا بار ئىدى. شىمالىي شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق جۇنجاڭ بېچېڭ، بىرىگادا باشلىقى لوشۇربىنلار. جەنۇبىي شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئىككى بىرىگادىنىڭ باشلىقى جۇڭزۇيمىن، لى زۇتاڭلارنىڭ ھەممىسى خۇزۇڭنەن بىۋاسىتە ئەۋەتكەنلەر ئىدى. شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق مەركەز ئارمىيىسىنىڭ تۇۋەنجاڭدىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئەسكەر يېتەكلەيدىغان كوماندىرلىرىنىڭ ھەممىسىنى خۇزۇڭنەن ۋەزىپىگە تەيىنلەيتتى. خۇزۇڭنەن كومپارتىيىگە قەتئىي قارشى ئىدى. شۇڭا تاۋسىيۇ ۋە جاۋشىگۇاڭلار تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشنى مەسلىھەتلىشىۋاتقان پەيتتە، بۇلار ناھايىتى زور توسالغۇ بولدى.

يەنە بىر ھەربىي سىستېما ما ئائىلىسىنىڭ قوشۇنى بولۇپ. شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق 5- ئاتلىق جۇننىڭ باشلىقى ماچېڭشياڭ - مابۇفاڭنىڭ يېقىن جىيەنى ئىدى. بۇ قوشۇن ئىسلام مۇرىتلىرىدىن تەشكىل قىلىنغان فېئودال ھەربىي گۇرۇھ بولۇپ، ھەممىدە مابۇفاڭغا بويسۇناتتى. ئۇلار تاۋسىيۇ، جاۋ-

شىڭگۋاڭلار بىلەن ئەدەب - قائىدە يۈزىسىدىن تەۋەلىك مۇناسىۋىتىنى ساقلاپ كەلگەن بىلەن ئەمەلىيەتتە بۇلارمۇ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ بىر يوشۇرۇن ئاپىتى ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئاسۇدىكى ئەمەلدار سىيىت ئۆمەر داموللا قاتارلىقلارمۇ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشىلىشىش پوزىتسىيىسىدە ئىدى. ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى يۇقىرى قاتلام زاتلاردىن پانتۇركىست مەسئۇد، مەھەممەت ئىمىن، ئەيسا قاتارلىقلار ھەمدە ئوسمان، جانىمقان، يولۋاسلار ۋەكىللىكىدىكى يەرلىك فېئودال - جاھىللار گۇرۇھىمۇ ئۆزلۈكسىز ھالدا مىللىي بۆلگۈنچىلىك پەيدا قىلىپ، شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتىنى داۋالغۇتماقتا ئىدى. شۇڭا شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش ئالدىدىكى ۋەزىيىتى ئارمىيە ئىچىدە مەزھەپچىلىك كەسكىنلەشكەن. مىللەتلەرنىڭ ئەھۋالى ئىنتايىن مۇرەككەپلەشكەن ۋەزىيەت بولغاچقا، گېنېرال تاۋسىيۇ، جاۋشىڭگۋاڭلار ئىنتايىن قىيىن ئەھۋالدا قالغانىدى.

شىنجاڭنى تىنچلىق بىلەن ئازاد قىلىش ئۈچۈن يول تۈزلەش

جاۋشىڭگۋاڭ ــ ئەسكەرلىكتىن-گېنېراللىققىچە ئۆسكەن بولغاچقا، ئىزچىل ھالدا جاپاغا چىداپ ئىشلەيتتى، ھەر ۋاقىت سېپىنىڭ ئالدىدا ماڭاتتى، كىشىلەر بىلەن چىقىشقاق ئىدى. تۇرمۇشتا ئاددىي - ساددا بولۇپ، تاماكا چەكمەيتتى، ھاراق ئىچمەيتتى. كىشىلەرگە ئادىل مۇئامىلە قىلاتتى. ئەمەلدارلىق كېبىرى يوق ئىدى. شۇڭا، كوماندىر - جەڭچىلەر ئۇنى بەكمۇ ئىززەتلەيتتى. گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق كو-

ماندىر - جەڭچىلىرىنىڭ قەلبىدە ئۇنىڭ ئابرويى ھەممىدىن ئۈستۈن تۇراتتى.

جاۋشىڭگۇاڭ يەنئەندىكى ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقاندا، باش قوماندان جۇدې بىلەن تونۇشقانىدى. باش قوماندان جۇدې بىرىگادا باشلىقى بولغان چاغدا جاۋشىڭگۇاڭ مۇشۇ بىرىگادىدا خىزمەت قىلاتتى. ئۇ باش قوماندان جۇدېنىڭ يۈەنشىكەيگە قارشى تۇرۇش، دۆلەتنى قوغداشتىكى ھەققانىيەتچىلىكىگە ئىنتايىن ھۆرمەت قىلاتتى. 1940 - يىلى. جاۋشىڭگۇاڭ قوشۇن باشلاپ خۇاڭخې دەرياسىنى قوغداشتا، لىمك توڭ دەرياسىنى مۇداپىئە قىلىشقا قوماندانلىق قىلىشتا. لويائىغا بېرىپ باش قوماندان جۇدې بىلەن كۆرۈشكەن. باش قوماندان جۇدې جاۋشىڭگۇاڭغا ئىلھام بېرىپ: — گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيە ھەمكارلىشىپ ياپونغا بىرلىكتە قارشى تۇرۇش كېرەك. سەن مىلتىقىڭنىڭ ئۇچىنى سىرتقا قارىتىشىڭ لازىم. جياڭجيېشىنىڭ مەخپىي بۇيرۇقىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ بىزنىڭ 8 - ئارمىيە بىلەن سۈركىلىش قىلماي، جوڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ھايات - ماماتىغا مۇناسىۋەتلىك ئۇرۇشتا خىزمەت كۆرسىتىشىڭ لازىم، دېگەن. جاۋشىڭگۇاڭ باش قوماندان جۇدېنىڭ بۇ يوليورۇقىنى قەلبىدە چىڭ ساقلىغان. ئۇ چاغدا، گېنېرال جاۋشىڭگۇاڭ 8 - ئارمىيىنىڭ ھەربىي ئىنتىزامىنىڭ قاتتىق ئىكەنلىكىنى، كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ بىردەكلىكى، ئارمىيە بىلەن خەلقنىڭ بىردەكلىكىنى، ئارمىيىنىڭ خەلقنى سۆيىدىغانلىقى، خەلقنىڭ ئارمىيىنى سۆيىدىغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىـ

قىلغانلىقىدىن قاتتىق تەسىرلەنگەن. كېيىن ئۇ، گومىنداڭ 8- ئۇرۇش رايونى سىياسىي بۆلۈمىنىڭ مۇدىرلىقىغا ئۆستۈرۈلگەندە، ئۆز قارىمىقىدىكى قوشۇنلارغا: «8- ئارمىيىنىڭ دېموكراتىك ئىستىلى ياخشى ئىكەن. بىز ئۇنى ئۆگىنىشىمىز كېرەك. بۇ ئارقىلىق قوشۇننى رەتكە سېلىپ، ياپونغا قارشى ئۇرۇشقا پايدا يەتكۈزۈشىمىز لازىم» دەپ دائىم تەشۋىق قىلغان.

ياپونغا قارشى ئۇرۇش غەلىبە قىلغاندىن كېيىن، جاڭ جيېشى ئىچكى ئۇرۇش قوزغىدى. ئۇنىڭ مۇنداق تەتۈر يول تۇتۇشىغا جاۋشىڭگۇاڭ چىن كۆڭلىدىن قارشى ئىدى. ئۇ، ۋەتەن، خەلقنىڭ ياپون تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ قىرغىنچىلىقى ۋە دەپسەندە قىلىشىغا ئۇچرىغانلىقىنى، تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ ئاق تاشلىنىپ كەتكەنلىكىنى، پەقەت تىنچ مۇھىت بولغاندىلا ئاندىن ئۇرۇش قالدۇرۇپ كەتكەن جاراھەتلەرنى ساقايتقىلى بولىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەنىدى. 1949 - يىلى 2- ئايدا، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى چاڭجياڭ دەرياسىنى كېسىپ ئۆتۈشكە تەييارلىنىۋاتاتتى. غەربىي شىمالدىكى جەڭ مەيدانلىرىدا گومىنداڭ قوشۇنلىرىمۇ ھەدەپ ئارقىغا چېكىنىۋاتاتتى. قەدىمكى شەھەر — شىئەن ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ مۇھاسىرىسىدە قالغان بولۇپ، خۇزۇڭنەن، ما بۇفاڭلار ھەيۋەتكەر يۆتكەپ شىئەننى — قۇلاپ قېلىش ئۈچۈن جان تالىشىۋاتاتتى. بۇ چاغدا نەنجىڭ دائىرىلىرىنىڭ مۇۋەققەت زۇڭتۇڭى لى زوڭرېن. بۇ ھالاكەتتىن [illegible] ئۇنى [illegible] ئۈچۈن، تاي-
[illegible] چېگرا قوغ-
داشقا بېرىپ [illegible]
[illegible] يۆتكەپ [illegible]

رۇق چۈشۈردى. گېنېرال تاۋسىيۇ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي، مەخپىي تېلېگىرامما ئارقىلىق جاۋشىڭگۇاڭنى مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە چاقىرتتى.

بۇ چاغدا باش شىتابتا پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەربىي باشلىقلارنىڭ ئالىي دەرىجىلىك يىغىنى چاقىرىلدى. تاۋسىيۇ لى زۇڭرېننىڭ تېلېگىرامما بۇيرۇقىنى يىغىنغا قاتناشقان جۇن، بىرىگادا باشلىقلىرىغا بىر قېتىم سۆزلەپ بەردى. ئاندىن كېيىن كوماندىرلارنى ھەربىي قىسىملارنىڭ ئىچكىرىگە قايتىش مەسىلىسى ھەققىدە مۇزاكىرىگە سالدى. تاۋسىيۇ بىلەن جاۋشىڭگۇاڭ يىغىن كۈن تەرتىپىنى مۇزاكىرىلەشكەندە، مۇشۇ يىغىندىن پايدىلىنىپ، ھەر قايسى قىسىملاردىكى باشلىقلارنىڭ رايىنى سىناپ كۆرۈپ ئاندىن شۇنىڭغا قاراپ ئىش كۆرۈشنى ئويلاشقانىدى. مۇزاكىرىدە ئالدى بىلەن سۆز باشلىغىنى شىمالىي شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق 5- ئاتلىق جۇننىڭ باشلىقى ماچېڭشياڭ بولدى. ئۇ ئۆزىنىڭ غەربىي شىمالدا مىڭبىر جاپالار بىلەن قۇرۇپ چىققان ما ئائىلىسى قوشۇنلىرىنىڭ ئازادلىق ئارمىيە تەرىپىدىن قاتتىق زەربە يېگەنلىكىنى، ئەگەر ئۆز قىسىملىرىنى ئىچكىرىگە يۆتكەپ كەتمىسە، غەربىي شىمالنىڭ دەرۋازىسى بولغان لەنجۇنىڭمۇ ئازادلىق ئارمىيىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كېتىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا ئۇ ئۆز قوشۇنلىرىنى شىنجاڭدىن ئېلىپ چىقىپ كېتىشنى جېنىنىڭ بېرىچە تەلەپ قىلدى. سۆزلىگەنلەرنىڭ يەنە بىرسى 179- بىرىگادا باشلىقى لوشۇرېن بولدى. ئۇ: «دۆلەتنىڭ گۈللەپ روناق تېپىشىدا ھەممىمىزنىڭ مەسئۇلىيىتىمىز بار. مەن مۇۋەققەت زۇڭتۇڭ لى زۇڭرېننىڭ بۇيرۇقىغا قەتئىي بويسۇ-

تۇپ، پەرقە دۆلەتنىڭ ئىت-مۈشۈكى بولۇشقا رازىمەن» دەپ يۇقىرى مۇقام توۋلىدى. بەزى كوماندىرلار ئىچكىرىگە قايتىپ كېتىشنى خالىمايتتى. ئۇلار ئۇرغۇن سەۋەب كۆرسەتتى. گېنېرال جاۋشىڭۋاڭ بەزىلەرنىڭ كېتىمەن دېگەن، بەزىلەرنىڭ كەتمەيمىز دېگەن تالاش-تارتىشلىرىنىڭ تۈگىمەيدىغانلىقىنى كۆرۈپ ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن مۇنداق دېدى: «مەن جاۋشىڭۋاڭ قەتئىي كەتمەيمەن. بىر بۇيرۇق بىلەنلا قوشۇنلارنى يۆتكەش نەدىمۇ مۇنداق ئاسان بولسۇن؟ تارىختا قارايدىغان بولساق، مەنچىڭ ھۆكۈمىتى چېرىك ۋە ئىقتىدارسىز بولغاچقا، چېگرا رايون خەلقىنىڭ ئۆلەر-تىرىلىشىگە قارىمىدى، چېگرا بىرلىمۇ ئۇنى قوغدىمىدى. نەتىجىدە، ئەنگلىيە جاھانگىرلىكى ۋە چار پادىشاھى شىنجاڭنىڭ ئاز بولمىغان جايلىرىنى يالماۋالدى. 19-ئەسىرنىڭ 60-يىللىرىدا ياقۇپ بەگ جاھانگىرلارنىڭ قوللىشى ئاستىدا ئازغىنا ئەسكەر كۈچى بىلەن كاۋكتىن پايدىلىنىپ كىرىپ، قەشقەرنى، ھەتتا شىنجاڭدىكى كۆپ رايونلارنى ئىگەللەپ، مۇستەقىل پادىشاھلىق قۇردى. ئۇزۇندىن كېيىن زوزۇڭتاڭنىڭ تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى ۋە شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا. مەنچىڭ ئارمىيىسى ياقۇپ بەگنى يوقىتىپ، شىنجاڭنىڭ ئىلى ۋىلايىتىدىن باشقا جايلىرىنىڭ ھەممىسىنى قايتۇرۇپ ئالدى. شىڭ سىسەي ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەندە، جاھانگىرلارنىڭ كۈشكۈرتىشى بىلەن قەشقەردە ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇلغان. بۇ تارىخىي ساۋاقلار يادىڭىزدىن چىقىپ كەتتىمۇ؟ مۇۋەققەت زۇڭتۇڭ لىزۇڭرېن چېگرىنى قوغداشقا بىرلا بىرىگادا قويۇشىمىزنى تې-

لېگرامما ئارقىلىق بۇيرۇپتۇ. شىنجاڭنىڭ زېمىنى كەڭ، يەر شارائىتى مۇرەككەپ، قاتنىشى قولايسىز بولغىنى ئۈچۈن، ئۇرۇش قىلىشتا نۇرغۇن قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كەلدۇق. تېخىمۇ مۇھىمى شۇكى — ئەگەر بىز قوشۇنلىرىمىزنى شىنجاڭدىن ئېلىپ چىقىپ كەتسەك، شىنجاڭدىن ئىبارەت بۇ گۈزەل دىيار جەزمەن چەت ئەلنىڭ تاجاۋۇزىغا ئۇچرايدۇ. ئۇ چاغدا، بىز ھەربىيلەر ئەبەدىي گۇناھكارلاردىن بولۇپ قالىمىز. بىز ھەربىيلەرنىڭ يۇرتنى قوغداش مەسئۇلىيىتىمىز بار. بىز ئەشۇ يىللاردىكى زوزۇڭتاڭنى ئۈلگە قىلىپ، چېگرىنى ۋە دۆلەتنى قوغدىشىمىز لازىم.» جاۋشىگۇاڭنىڭ بۇ سۆزلىرى كېتىشنى خالىمايدىغانلارنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى. يىغىندا ھەممە ئادەم ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇۋالغانلىقى ئۈچۈن، پىكىرلەرنى بىرلىككە كەلتۈرۈش قىيىن بولدى. ئەڭ ئاخىرىدا كۆپچىلىك گېنېرال تاۋسىيۇ بىلەن گېنېرال جاۋشىگۇاڭلارنىڭ ھۆكۈم قىلىشىنى بەلگىلىدى. گېنېرال تاۋسىيۇ جاۋشىگۇاڭنى ئالاھىدە مەدھىيىلىدى. كېيىن ئۇ: «جاۋشىگۇاڭنى خېلى ئىشەنچىلىك سەپەردىشىم بولالايدىكەن، دەپ قارىدىم» دېدى.

ھەربىيلەرنىڭ قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان دېموكراتىك كۇرس

جەنۇبىي شىنجاڭدا گومىنداڭنىڭ 4 بىرىگادا ئەسكىرى كۈچى بار ئىدى. بۇ 4 بىرىگادىنىڭ ئىچكى قىسمىدا گەرچە مەزھەپچىلىك كۈرىشى بولسىمۇ، لېكىن جاۋشىگۇاڭ ئۆزىنىڭ نەچچە 10 يىللىق ئارمىيە باشقۇرۇش تەجرىبىسىگە تايىنىپ، تۈرلۈك ئۇسۇل - چارىلارنى قوللىنىپ، قىسىملارنى تۇراقلا-

تۇردى. ئۇ كىشىلەرگە ئادىل، مۇناسىۋەتتە سەمىمىي، سالماق، كىبىرسى يوق. تالاش - تارتىش بولۇپ قالسا ئاسان ئاچچىقلانمايدىغان، ئەسكەرلەرنى ئاكا - ئۇكا قېرىنداشلاردەك كۆرىدىغان بولغاچقا، كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە ئىدى. كۆپ يىل ئۇنىڭ يېنىدا ئەگىشىپ يۈرگەن مۇھاپىزەتچى ئەمەلدار خۇاڭ ۋېنجى ئەسلەپ مۇنداق دەيدۇ:

«جۈن باشلىقىمىز جاۋشىڭگۇاڭ ئارمىيىنى ئىدارە قىلىشتا گەرچە قاتتىق قول بولسىمۇ، لېكىن قول ئاستىدىكىلەرنى ۋە ئەسكەرلەرنى ناھايىتى ئايايتتى. گېنېرال جاۋشىڭگۇاڭنىڭ دېموكراتىك ئىستىلى بىزنى بەكمۇ تەسىرلەندۈرەتتى. ئۇنىڭ خىزمىتى ئالدىراش چاغلاردىمۇ، ئەسكەرلەرنى دائىم ئۆز ئۆيىگە چاقىرىپ كېلىپ ئايالى سەي لىڭگە بىر قانچە خىل سەي قورۇتۇپ ئۇلار بىلەن غىزالىنىدىغان ئادىتى بار ئىدى. بىر قېتىم ئىچكىرىدىن قوبۇل قىلىنىپ كەلگەن بىر يېڭى ئەسكەرنى ئىسمىنى ئاتاپ ئۆز ئۆيىگە تاماققا چاقىردى. ئۇ ئەسكەر تەسىرلەنگەنلىكىدىن كۆز يېشى قىلىپ تۇرۇپ گېنېرال جاۋشىڭگۇاڭغا «گېنېرال ئالىيلىرى، سىز بىزگە خۇددى ئاتا-ئانىمىزدەك كۆيۈندىڭىز، بۇندىن كېيىن قوشۇندىكى بۇرادەرلەرنىڭ ئارىسىدا قانداق ئەھۋال بولسا، كوماندىرلار بىزنى ئۇرۇپ، تىللايدىغان بولسا، چوقۇم كاللام كېتىشتىن قورقماي سىزگە مەلۇم قىلىمەن» دېگەن! گېنېرال جاۋشىڭگۇاڭ دائىم دېگۈدەك پۇقراچە كىيىنىپ كوچا ئارىلاپ خەلقنىڭ ئەھۋالىنى كۆزىتەتتى. قەشقەردىكى ھەر مىللەت يۇقىرى قاتلام مەشھۇر كىشىلەر ۋە دىنىي زاتلار بىلەن سۆھبەتلىشەتتى. ئۇ، يۈكسەك ئابرويى بىلەن ئارمىيە ئىچى ۋە سىرتىدا ھۆرمەتكە سازاۋەر ئىدى.

گېنېرال جاڭ جىجۇڭ غەربىي شىمال مەمۇرىي مەھكىمە باشلىقلىقى نامى بىلەن ئازاد رايونلاردىن ئازادلىق ئارمىيىنىڭ 3 چوڭ دېموكراتىيىنى يولغا قويغانلىق توغرىسىدىكى ئۆگىنىش ماتېرىيالىنى ئېلىپ كەلگەنىدى. ئۇ، بۇ ماتېرىياللارنى كۆرگەندىن كېيىن ئىنتايىن خۇشال بولدى. جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شىتابىنىڭ نامىدا بىر دېموكراتىك تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىشنى قارار قىلىپ، ھەر بىر لىيەندىن بىردىن ئىككىگىچە مۇئەۋۋەر ئەسكەر تاللاپ كۇرسقا قاتناشتۇرۇپ، ئۆزى دەرس ئۆتتى. كۇرس قەشقەر كونىشەھەرنىڭ لەڭگەر يېزىسىدا ئېچىلدى. ئۇ يەر ئەسلىدە قەشقەرگە ۋالىي بولغان مافۇشىنىڭ داچىسى بولۇپ. مەنزىرىسى گۈزەل بولغاچقا «ما ئا ئىلىمىنىڭ كۈللۈك باغچىسى» دەپ ئاتىلاتتى.

كۇرس ئىككى ئوتتۇرا ئەترەتكە بۆلۈندى. گېنېرال جاۋشىگۇاڭ مۇدىرلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. جۈن شىتابىغا قاراشلىق ئالاھىدە خىزمەت ئۆتەش يىغىنىنىڭ باشلىقى (ئىلگىرى مۇئاۋىن باشلىق ئىدى) خۇاڭ ۋېنجى، سىياسىي خىزمەت بۆلۈمىنىڭ باشلىقى خې خەيتۇڭ، ئىش بېجىرگۈچى يەن ۋاڭ، مۇستەقىل تۈەنىنىڭ مۇئاۋىن تۈەنجاڭى يۈفېڭشىن، قەشقەردە تۇرۇشلۇق 9 - بىرىگادىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ياڭ تىڭيىڭ، سىياسىي خىزمەت باشقارمىسىنىڭ مۇدىرى ئوۋياڭ شىيەنبىڭ قاتارلىقلارنى يۆتكەپ كېلىپ ئايرىم - ئايرىم ھالدا مۇئاۋىن مۇدىر، ئەترەت باشلىقى ۋە يېتەكچىلىككە بەلگىلىدى.

بىر قېتىم، گېنېرال جاۋشىڭۋاڭ كۆرسانتلارغا كۆرسەتمە بېرىپ مۇنداق دېدى: «ھازىر، بىزنىڭ قوشۇنىمىز يىراق چېگرا قورغىنىدا تۇرۇۋاتىدۇ. خەلق ئۈچۈن چېگرا قوغداش، بىز ھەربىيلەرنىڭ ئاساسلىق مەسئۇلىيىتىمىز. ئىچكى ئۇرۇش بارغانسېرى كەسكىنلىشىپ مەملىكەتنىڭ ۋەزىيىتى قىل ئۈستىدە تۇرۇۋاتىدۇ. بىز دۆلەت ئىچىدىكى سىياسىي ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا ھەر ۋاقىت دىققەت قىلىشىمىز، ھوشيارلىقىمىزنى ئۆستۈرۈپ، چېگرا قورغىنىنى قوغدىشىمىز، كوماندىرجەڭچىلەرنى بىردەك ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، كۆز ئالدىمىزدىكى جاپامۇشەققەتكە ئورتاق تاقابىل تۇرۇشىمىز لازىم. ئۇنداق قىلمىساق بىر ناھايىتى خەتەرلىك ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىمىز. ئەگەر دۆلەت ئىچىدىكى ئۇرۇش بىزگە پايدىسىز بولۇپ قالسا، خۇددى يىلتىزى يوق ئوت - چۆپتەك بولۇپ قالىمىز - دە، ئۆلۈكىمىزنى سىغۇرغىدەك كامارمۇ تاپالماي قالىمىز. شۇڭا بىز دۆلەت ۋە مىللەتنى ھەممىدىن ئەلا بىلىپ، چىن دىلىمىز بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ، ۋەتەنگە جاۋاب قايتۇرۇشىمىز لازىم.» ئۇ يەنە مۇنداق دېدى: «ھەربىي قىسىملاردا ئەسكەرلەرنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاش ئاساس. ئىگىلىشىمچە، بەزى قىسىملار يەككە ھالدا نوقۇل مۇداپىئەدە تۇرغاچقا، كوماندىرلار جەڭچىلەرنىڭ تۇرمۇشى بىلەن كارى بولمىغان. ئۇلار ھەربىي تەمىناتنى ئۇتتۇۋېلىپ، خىيانەت قىلىپ چىرىكلەشكەن. يەپ - ئىچىپ، ئەيشە قىلىپ، قىمار ئويناپ قىلمىغان ئەسكىلىكلىرى قالمىغان. ئۇلار ئەمەلنى ئۆستۈرۈش، بايلىق توپلاش بىلەنلا بولۇپ كەتكەن. ئەگەر بىرەر ئەھۋال بولۇپ قالسا قانداق قىلىسىلەر؟

كوماندىرلار جەڭچىلەرنى خالىغانچە ئۇرۇشقا، تىللاشقا بولمايدۇ. سىلەر قايتقاندىن كېيىن، باشلىقلىرىڭلارغا ئېيتىڭلار. بۇ مېنىڭ بۇيرۇقۇم. سىلەر قىسىمغا قايتقاندىن كېيىن تەربىيىلەش كۇرسىنىڭ ئەھۋالىنى ئالدى بىلەن بۇرادەرلىرىڭلارغا يەتكۈزۈڭلار. ئەگەر باشلىقلىرىڭلارنىڭ قائىدىگە خىلاپلىق قىلغان ھەرىكەتلىرىنى سەزسەڭلار ماڭا بىۋاستە خەت يازساڭلار بولىدۇ. مەن ئۇلارنى بىر تەرەپ قىلىشقا كاپالەتلىك قىلىمەن.»

كۇرستا گېنېرال جاۋشىڭگۇاڭ كۇرسانتلار بىلەن تاماق، ياتاق ۋە كۆڭۈل ئېچىشتا بىرگە بولدى. ھەر كۈنى كەچقۇرۇن ئۇنىڭ ئەسكەرلەر بىلەن كۈلۈشۈپ، ئوينىشىپ يۈرگەنلىكىنى كۆرگىلى بولاتتى. مۇنداق ئوچۇق - يورۇق ئىتتىل كومىنداڭنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرىدا ناھايىتى كەم ئۇچرايتتى.

دېموكراتىك كۇرس 3 ئايدىن كۆپرەك داۋام قىلدى. قىسىملارنىڭ دېموكراتىك تۇرمۇشىدا يېڭى كەيپىياتلار بارلىققا كېلىپ تېز ئۈنۈم ھاسىل قىلىندى. بۇ يەردە مۇنداق بىر مىسال بار: يەنە كۇرسانتلارنىڭ ئىچىدە جۇن شىتابى توپچى قىسىملار لىيەنىگە قاراشلىق بىر بەنىنىڭ بەنجاڭى بولۇپ، قوشۇنغا قايتقاندىن كېيىن، جاۋشىڭگۇاڭغا لىيەنجاڭ كۇرۇينىڭ ئەسكەرلەرنىڭ بەتىنكىسىنى تارقىتىپ بەرمىگەنلىكى، ئات بوغۇزى ۋە قىغلارنى سېتىپ ئۆزىنىڭ چۆنتىكىگە سالغانلىقىنى ئىنكاس قىلىدۇ. گېنېرال جاۋشىڭگۇاڭ دەرھال لا خې خەيتۇڭنى تەكشۈرۈشكە ئەۋەتىدۇ. ئەھۋال پۈتۈنلەي راست چىقىدۇ. لىيەنجاڭمۇ ئىقرار قىلىدۇ. گېنېرال جاۋشىڭگۇاڭ ھەربىي

ـموت باشقارمىسىغا گوزۇينى قولغا ئېلىپ جازالاشنى بۇيرۇپتۇ. بۇ ئىش پۈتۈن جۈن بويىچە زور تەسىر قوزغايدۇ.

1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى گېنېرال تاۋسىيۇ پۈتۈن ئارمىيىگە تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى ئېلان قىلغان چاغدا، 42 - جۈندىكى ئايرىم كوماندىرلار قارشى مەيداندا تۇرۇپ، ئەسكەرلەرنى ئالداپ، بىر لىيەننىڭ قوراللىنى ئېلىپ ئاسىيلىق قىلىپ تاشقورغان ئارقىلىق چېگرىدىن قاچماقچى بولىدۇ. بۇ لىيەندىن كېلىپ كۇرستا ئوقۇغان بىر ئەسكەر لىيەنجاڭنىڭ قوشۇننى باشلاپ دۆلەت چېگرىسىغا قاراپ قېچىپ كېتىۋاتقانلىقىنى بىلىپ، قوشۇندىن ئۇستىلىق بىلەن ئايرىلىپ كېچىچە يول يۈرۈپ جاۋشىگۇاڭ تۇرۇشلۇق جايغا يېتىپ كېلىپ ئەھۋالنى مەلۇم قىلىدۇ. گېنېرال جاۋشىگۇاڭ بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن دەرھال ھەرىكەت قوللىنىپ، قەشقەردە تۇرۇشلۇق 9 - ئاتلىق بىرىگادا باشلىقى ماپىڭلىنغا تېزدىن قوراللانغان ئاتلىق ئەسكەر چىقىرىپ ۋەتەنگە ئاسىيلىق قىلىغان قوشۇننى توسۇش مەقسىتىدە تېلېفوندا بۇيرۇق بېرىدۇ. ماپىڭلىن بۇيرۇقنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن يارىملىق كوماندىر جاڭ شياۋنىڭ باشلامچىلىقىدا قوراللىق ئاتلىق قوشۇن چىقىرىپ ئاسىيلىق قىلغان قوشۇننى تېزلىكتىلا قايتۇرۇپ ئەكېلىپ ئۇلارنى نەزەربەنت قىلىپ بىر تەرەپ قىلىشنى كۈتۈپ تۇرىدۇ.

ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ ئالدىدىكى قەشقەر قارىماققا تېپتىنچ كۆرۈنسىمۇ، لېكىن، ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۈرلۈك سۆز - ھەرىكەتلەر دائىم بولۇپ تۇراتتى. گېنېرال جاۋشىگۇاڭ گارنىزون قىسىملىرىغا كېچە - كۈندۈز ھەربىي ھالەتتە تۇرۇپ قەشقەرنىڭ جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغداش، قەشقەر خەلقىنىڭ

ھاياتى ۋە مال - مۈلكىنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىنىش ھەمدە جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ قەشقەردىن ئىبارەت بۇ قەدىمكى شەھەرگە يېتىپ كېلىشىنى كۈتۈۋېلىشقا تەييارلىنىش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈردى.

ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق ئۆزىنى قۇتۇلدۇرۇپ، قىيىن ئۆتكەلدىن ئۆتۈش

خۇەيخەي ئۇرۇشى ئاياغلاشقاندىن كېيىن، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى لىغىشىپ قالدى. تاۋسىيۇ بىلەن جاۋشىگۇاڭ ئىككى گېنېرال ئارقىغا سۈرەش چارىسىنى قوللىنىپ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قوشۇنلارنى ئىچكىرىگە ئەكىرمىدى. «بۇيرۇققا ئاقابىل تۇرۇش» ئۈچۈن ئۇلار نەنجىڭ ھۆكۈمىتىدىن پۇل ۋە ئاپتوموبىللارغا ماي تەلەپ قىلدى. چىقىم خام چوتىنى كۆپەيتىپ مەلۇم قىلدى. نەنجىڭ ھۆكۈمىتى بىلەن خۇزۇڭنەن 1949 - يىلى ئالدىنقى يېرىم يىلدىن باشلاپ، شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملارغا ئايلىق تارقاتمىغانىدى. ھەربىي راسخوت نامىدا پېرىۋوت قىلىنغان بىر مىليون يۈەن غەربىي شىمال ھەربىي-مەمۇرىي مەھكىمىسىگە كەلگەندە، 200 مىڭ يۈەنى يېگەندىن ئەمەلدە بولغان مابۇفاڭ تەرىپىدىن تۇتۇپ قېلىنىدى. بۇ قەغەز پۇللارنىڭ قىممىتى تۆۋەنلەپ مال باھاسى ئۆرلەپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ھەر مىللەت خەلقى ئۇنىڭدىن بىزار ئىدى. ئۇ چاغلاردا جەنۇبىي شىنجاڭدا مۇنداق بىر كۇبلىت شېئىر تارقىلىپ كەتكەنىدى:

«ئاسماندا ئايروپىلان گۈگۈرىسە (قەغەز پۇل توشۇيدىغان ئايروپىلان) يەردە باھا ئۆرلەيدۇ.

كۆتۈرۈپ يۈرگەن بىر مۇنچە پۇلۇڭغا. بازاردا ھېچنەرسە كەلمەيدۇ.»

شۇڭا خەلقلەر ماددى نەرسىلەرنى ئۆز ئارا ئالماشتۇراتتى. گېنېرال جاۋشىگۇاڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 40 مىڭدىن ئارتۇق ھەربىگە قوماندانلىق قىلاتتى. قولىدا پۇل بولمىغىنى ئۈچۈن قىسىملارنىڭ تۇرمۇش ئىنتايىن قىيىنچىلىقتا قالدى. كونا جۇڭگونىڭ بىر جۈملە سۆزى بويىچە ئېيتقاندا «ئەسكەرگە ئاشلىق كېرەك» ئىدى. ئەسكەرلەرنىڭ يەيدىغان ئاشلىقى بولمىسا خاتىرجەملىك بولمايدۇ. خەلقنىڭ مال - مۈلكىنى بۇلاش ئىشلىرىمۇ كۆرۈلۈش مۇمكىن. بۇ خىل ۋەزىيەتكە قاراتا گېنېرال جاۋشىگۇاڭ كەسكىن تەدبىر قوللىنىپ ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق ئۆزىنى قۇتۇلدۇرۇپ. قىيىن ئۆتكەلدىن ئۆتمەكچى بولدى. ئۇ مەسلەھەتچىلەرگە مۇنداق دېدى: 1940 - يىلدىن 1942 - يىلغىچە مەن قوشۇننى باشلاپ خۇاڭخې دەرياسىنىڭ شەرق قىرغىقىنى ساقلاپ تۇرغان چاغدا، كومىنداڭ 8 - ئارمىيىگە ئاشلىق بەرمىدى، تەمىنلەيدىغان بارلىق ماددى ئەشيالارنى توختاتتى. لېكىن، 8-ئارمىيىنىڭ چارىسى بار ئىكەن. ئۇلار ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق ئۆزىنى قۇتۇلدۇردى. بىز گەرچە 8 - ئارمىيە بولمىساقمۇ ، لېكىن كومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىزگىمۇ خىراجەت بەرمىدى. ئۇنداقتا بىز ئاچ - زار يۈرەمدۇق؟ بىزمۇ خەقنىڭ ئۇسۇلىنى ئۆگىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق ئۆزىمىزنى قۇتۇلدۇرۇشىمىز لازىم. گېنېرال جاۋشىگۇاڭ قوشۇنغا ئۆزى بىۋاستە قوماندانلىق قىلىپ بوز يەر ئېچىپ ئاشلىق، كۆكتات تېرىدى، كان ئاچتى. ئەشۇ چاغلاردا گېنېرال جاۋشىگۇاڭنىڭ قول ئاستىدىكى خەۋەرچىلەر

يىغىنىڭ باشلىقى مىن جىچيەنىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، گېنېرال جاۋشىگۋاڭ ئۇنى ئىككى لىيەننى باشلاپ يېڭىشەھەرنىڭ سوخۇ جاڭگىلىغا (ھازىرقى يېزا ئىگىلىك 3 ـ شىبىنىڭ 41 ـ تۇەنى) 400 مو بوز يەر ئېچىشقا ئەۋەتتى. شۇ يىلى ئاشلىق تېرىلغان. شۇ يىلى ئۆزى تېرىغان ئاشلىقلار شۇ يىلى ئۆزلىرىنىڭ يېيىشىگە ئۇلگۇردى. نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ھەربىي تەمىنات تارقاتماسلىقى بىلەن گېنېرال جاۋشىگۋاڭ يەكلىنىپ چۈشمىدى.

يورۇقلۇقنى كۈتۈۋېلىش

گېنېرال جاۋشىگۋاڭ غەربىي شىمالدىكى ئۇرۇشنىڭ تەرەققىياتىغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى. ئۇ غەربىي شىمالدا نەچچە ئون يىل ياشىغاچقا شەنشى، گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەي ئۆلكىلىرىنىڭ ھەممە يېرىنى بەش قولدەك بىلەتتى. ئۇ، جۇڭشىتابى مەسلىھەتچىلەر ئىككىنچى بۆلۈمىنىڭ باشلىقى شۇپۇلياڭنىڭ ئاخباراتىدىن خوزۇڭنەننىڭ مەخپىي جاپادا قورۇپ چىققان شىئەن چوڭ ھەربىي لاگېرىنىڭ ئازادلىق ئارمىيىنىڭ قولىغا چۈشكەنلىكى، خوزۇڭنەننىڭ قالدۇق قوشۇنىنى باشلاپ شەنشىنىڭ خەنجۇڭ رايونىغا قېچىپ كەتكەنلىكى، شەرقىي گەنسۇ ئۇرۇشىدا مابۇفاڭ، مافۇڭكۈيلەرنىڭ مۇداپىئە سېپىمۇ غەربىي شىمال دالا ئارمىيىسى تەرىپىدىن يېرىپ تاشلانغانلىقى، ئىككى مانىڭ تۆمۈر تاپىنى ئاستىدا دەپسەندە قىلىنغان خەلقنىڭ ئازادلىققا چىققانلىقى، پۈتكۈل غەربىي شىمالنىڭ ئازاد بولۇشىغا ئۇزۇن ۋاقىت قالمىغانلىقىدىن خەۋەر تاپتى.

1949 ـ يىلى ئاۋغۇستىنىڭ بىر كۈنى، گېنېرال جاۋشىگۋاڭ يېنىدىن يۇقىرى ھەربىي ئەمەلدارلارنى يىغىپ پەندى-

نەسىھەت قىلدى. غەربىي شىمال ئۇرۇش مەيدانىدا كوماندانلىق ئارمىيىسىنىڭ ھەدەپ مەغلۇپ بولغان ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇش بىلەن بىرگە ھەرقايسى قىسىملاردىن ئۇرۇش تەييارلىقىنى كۈچەيتىپ تاسادىپى ئەھۋاللارنىڭ كېلىپ چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى تەلەپ قىلدى. دەل شۇ چاغدا. تۇساتتىن گېنېرال تاۋسىيۇنىڭ ئۆزىنى دەرھال يولغا چىقىپ تېزلىكتە قاراشەھەرگە يېتىپ كېلىپ ئۆزى بىلەن كۆرۈشۈش لازىملىقى، چوڭ ئۆزگىرىش پىلانىنى مەسىھەتلىشىدىغانلىقى توغرىسىدا مەخپىي تېلېگرامما تاپشۇرۇپ ئالدى. گېنېرال جاۋشىڭگۇاڭ دەرھاللا جۇڭ شىتابى ئالاھىدە خىزمەت يىتىنىڭ باشلىقى خۇاڭ ئۈبىنجىڭگە بىر پەي قوراللىق ئەسكەر ۋە قوغۇن-تاۋۇز، ئوزۇق-تۈلۈك ئېلىپ ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇپ دەرھال يولغا چىقىشقا بۇيرۇق قىلدى.

ئازادلىقتىن بۇرۇنقى قەشقەر — قاراشەھەر تاش يولى شىغىللىق، ئېگىز-پەس، ئوڭغۇل- دوڭغۇل بولۇپ، خۇددى كىر يۇيۇش تاختىسىغىلا ئوخشايتتى. ئاپتوموبىل قاتتىق سىلكىنەتتى. بۇ 1000 كىلو مېتىرلىق مۇساپە بولۇپ، يەتتە كۈندە ئاران يېتىپ بارغىلى بولاتتى.

گېنېرال جاۋشىڭگۇاڭ بۇ ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇپ، كېچە-كۈندۈز يول يۈردى. يول بويىدىكى بېكەتلەردىمۇ توختىمىدى. بەك ئۇيقىسى كېلىپ كەتكەندە كۆرپىسىنى سايغا يېيىپ دالىدا ئازراق ئارام ئېلىپ، قەشقەردىن قاراشەھەرگە ئۈچ كۈندىلا يېتىپ باردى.

3- ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا گېنېرال تاۋسىيۇ قىسىملارنىڭ ئارقا سەپ تەمىنات خىزمىتىنى تەكشۈرۈش نامى بىلەن قارا-

شەھەرگە كەلگەنىدى. ئۇ، گېنېرال جاۋشىگۇاڭنى چاقىرتىپ ھەقىقەتكە قايتىش پىلانى ئۈستىدە مەخپىي سۆھبەتلەشمەكچى بولدى. باشقىلارنىڭ بىلىپ قېلىشىدىن ساقلىنىش، ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرىدىغان شىمالىي شىنجاڭدىكى ماچىڭشياڭ، يې چېڭ، لۇشۇرېن قاتارلىقلارغا تۇيدۇرماسلىق ئۈچۈن، شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق تەمىنات ئىدارىسىنىڭ باشلىقى خاۋجىياجۈن، باش شىتاب سىياسىي خىزمەت باشقارمىسىنىڭ باشلىقى لىياڭ كېشۈنلارنى قارا شەھەرگە ئالدىن بېرىپ ساقلاپ تۇرۇشقا ئەۋەتتى.

گېنېرال جاۋشىگۇاڭ قارا شەھەرگە بېرىپ گېنېرال تاۋسىيۇ بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، كۈندۈزى ئارقا سەپ خىزمىتى بويىچە ئۇرۇش تەييارلىق يىغىنىنى ئاچقاندەك قىلغان بىلەن ئاخشىمى ئىككىيلەن بىر ئۆيگە كىرىۋېلىپ ئىچ باغرىنى تۆكۈشۈپ، سۆزلەشمىگەنلىرى قالمىدى.

گېنېرال جاۋشىگۇاڭ گېنېرال تاۋسىيۇنىڭ كۆڭلىدىكى خىياللىرىنى بىلگەندىن كېيىن، ھوشيارلىقنى تېخىمۇ ئۆستۈردى. ئۇ قارا شەھەردە تۇرۇشلۇق 128- بىرىگادا كوماندىرى جوڭ زۇيىننىڭ يې چېڭنىڭ يېقىن كىشىسى ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭدىن ئېھتىيات قىلمىسا بولمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا ئۇ ئۆزى بىلەن بىللە كەلگەن ئالاھىدە خىزمەت يىگىنىنىڭ باشلىقى خۇاڭ ۋېنجېگە ئاخشاملىرى ئۆزى دېژۇرنىلىق قىلىپ تاۋسىيۇنىڭ تۇرالغۇ جايىنى ساقلىشىنى، قاراۋۇللۇقنى كۈچەيتىشنى، جوڭزۇيىننىڭ مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلىرىنىڭ تاۋسىيۇنىڭ ياتىقىغا يېقىنلىشىشقا يول قويماسلىقنى تاپىلىدى.

بىر كۈنى يېرىم كېچىدە، جوڭزۇيىن ئۆزى يالغۇز ئوغرىلىقچە تاۋسىيۇ بىلەن جاۋشىگۇاڭنىڭ ياتىقىنىڭ ئالدىغا كې-

لىدۇ. خۇاڭۋېنجې ئۇنى توسۇۋالىدۇ. جۇگېزۇيىن باھانە كۆرسىتىپ: قوماندان ئالىيلىرىنىڭ ياتىقىدا چىراق يېنىپ تۇرۇپتىكەن، مەن قوماندان ئالىيلىرىنى بالدۇرراق ئارام ئالسا دېمەكچى ئىدىم دەيدۇ. خۇاڭۋېنجې ئۇنىڭ بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسىتىنى بىلگەچكە «جانابلىرى قايتىپ كېتىپ ئارام ئالسىلا، قوماندان ئالىيلىرى ئۆز ياتىقىدا كىتاب كۆرۈۋاتىدۇ. مەن ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالىمەن» دەيدۇ. جۇگېزۇيىنىڭ بۇ ھەرىكىتى تاۋسىيۇ بىلەن جاۋشىگۇاڭنى تېخىمۇ سەگەكلەشتۈردى. ئۇلار ئاخشىمى چىراق ئۆچكەندىن كېيىن سۆھبەتلىشىدىغان بولدى. گېنېرال تاۋسىيۇ جۇۋۇ بېيجىڭدىن ئېلىپ كەلگەن جاڭجىجۇڭنىڭ ئويلىغان خىياللىرىنى جاۋشىگۇاڭغا ئېيتتى. جاڭجىجۇڭ بۇ ئىككەيلەننىڭ پۇرسەت پىشىپ يەتكەندە قوشۇننى باشلاپ ھەقىقەتكە قايتىشىنى ئېيتقانىدى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، خۇەيخەي ئۇرۇشىدىن كېيىن گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ گۇاڭجوغا كۆچۈشى شۈبھىسىز ھالدا تەلتۆكۈس گۇمران بولۇشىدىن دېرەك بېرەتتى. شۇڭا، ئەمدى جياڭ جېيشىنىڭ غالچىلىقىنى قىلىشقا بولمايتتى. ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ چوڭ قوشۇنى لەنجۇ شەھىرىگە يېقىنلىشىپ قالغان، خېشى كارىدورى خەۋپ ئاستىدا قالغانىدى. ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭ دەرۋازىسىغا ئۇدۇل ھۇجۇم قىلىپ كىرىشىگە ئۇزاق ۋاقىت قالمىغانىدى. شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇرۇش، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ھاياتى ۋە مال-مۈلكىنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۇلارنىڭ ئادا قىلىشقا تېگىشلىك بۇرچى ئىدى. گېنېرال جاۋشىگۇاڭ تەشەببۇسكارلىق بىلەن گېنېرال تاۋسىيۇنىڭ دەردىگە دەرمان بولىدىغان نىيىتىنى بىلدۈرۈپ، ھەقىقەتكە قايتىشنى ئوڭۇشلۇق ئورۇنلاش ئۈچۈن جەنۇبىي

ىنجاڭنىڭ بارلىق ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشنى ئۆزىگە تاپشۇرۇشنى، گېنېرال تاۋسىيۇنىڭ مەخسۇس ھالدا شىمالىي شىنجاڭ ۋەزىيىتىدىكى ئۆزگىرىشكە تاقابىل تۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. ئۇلار ئەڭ ئاخىرىدا پىنھان ئۆيدە مۇنداق قارارغا كەلدى: بىرىنچى، ئازادلىق ئارمىيە يېقىنلاشقاندا ئادەم ئەۋەتىپ ئالاقىلىشىپ قوشۇننى تاپشۇرۇپ بېرىش. ئىككىنچى، قوشۇننى تاپشۇرۇپ بولغاندىن كېيىن قورال-ياراقنى تاشلاپ. كەتمەننى قولغا ئېلىش.

شۇندىن كېيىن ئۇلارنىڭ كۆڭلى ھاياجان ئىلكىدىلا بولۇپ كەلدى. چۈنكى جاۋشىگۇاڭنىڭ ئەڭ خاتىرجەم بولمىغىنى ماجېڭ شياڭ، يې چېڭ، لوشۇرېنلار ئىدى. ئۇلارنى مەقسەتكە قايتىشتا توسقۇنلۇق قىلىشى مۇمكىن دەپ ئويلايتتى.

قارا شەھەردىكى يىغىنىنىڭ ھەرقايسى قىسىملارغا ئۇقتۇرۇلمىغانلىقى بۇ ئۈچ كىشىدە چەزمەن گۇمان تۇغدۇراتتى. كېيىن ماجېڭشياڭ، يې چېڭ، لوشۇرېنلار ئۈرۈمچىدىن قېچىپ قارا شەھەردىن ئۆتىدىغان چاغدا يې چېڭ جوڭ ۋېيىغا ئاچچىقلاپ: «ھۇ. قاپاقباش. خەقلەر بىرىگادا شىتابىدا يىغىن ئاچسا. سەن ھاگۇاقتىنىڭ بىزگە خەۋەرمۇ قىلماي قويمىغانلىقىڭنى قارىسامدىغان» دېگەن. بۇنىڭدىن ئۇلارنىڭ تاۋسىيۇ بىلەن جاۋشىگۇاڭنىڭ قارا شەھەردە كۆرۈشكەنلىكىنى، ئەمما ئۆزلىرىنىڭ كېچىكىپ قالغانلىقىنى بىلگەنلىكىنى ئۇرۇزۇۋېلىشقا بولىدۇ.

ۋابا ئىلاھىنى ئۈزۈۋېتىپ. ئازادلىقنى كۈتۈۋېلىش

ئاۋغۇست كۈنلىرى. قەدىمكى شەھەر قەشقەر قۇياش نۇرىدا تولىمۇ گۈزەل تۈسكە كىرگەن ئىدى. 8- ئاينىڭ 26- كۈنى،

لەنجۇ ئازات قىلىندى. گېنېرال جاۋشىگۇاڭ ئازادلىق ئارمىيەنىڭ شىنجاڭ دەرۋازىسىدا يېقىنلاپ قالغانلىقىدىن شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد قىلىنىدىغانلىقىدىن ئۈمىد بارلىقىنى سېزىپ ئىچ - ئىچىدىن خۇشاللىناتتى. ئۇ، گېنېرال تاۋسىيۇنىڭ ماۋجۇشى ۋە باش قوماندان جۇدېگە شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قوشۇنلارنىڭ گۇاڭجۇ گومىنداڭ ھۆكۈمىتىدىن ئالاقىنى ئۈزۈپ، زۇلمەتتىن قۇتۇلۇپ يورۇقلۇققا چىقىپ، ۋەتەن - خەلقىنىڭ قوينىغا قايتىپ كېلىدىغانلىقىنى بالدۇرراق ئىزھار قىلىشىنى كۈتمەكتە ئىدى. ئۇ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ خەۋەرلىشىش، ئالاقىلىشىش خىزمىتىگە مەسئۇل قوماندانىڭ جىچىيەنگە خەۋەرلىشىش ۋە ئالاقىلىشىشنى كۈندۈزى 24 سائەت راۋان قىلىش، ئۈرۈمچى باش قوماندانلىق شىتاب بىلەن ھەر ۋاقىت ئالاقىلىشىپ تۇرۇش، تېلېگرامما كەلگەن ھامان ئۆزىگە يەتكۈزۈش توغرىسىدا بۇيرۇق بەردى.

گېنېرال تاۋسىيۇ ھەر كۈنى گېنېرال جاۋشىگۇاڭ بىلەن ئاخبارات ئالماشتۇرۇپ تۇردى. بىر كۈنى، ئۇ چىڭخەيي ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى شىنىڭ شەھىرىنىڭ ئازاد بولغانلىقىنى، قوماندان ۋاڭ جېننىڭ 2- جۈننى باشلاپ چىن لىيەنشەن تېغىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ جاڭيېنى ئالغانلىقىنى، 6- جۈننىڭ ئوساۋلىڭ چوققىسىنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ تىڭ كېلىدا قۇملۇقنى بويلاپ غەربكە يۈرۈش قىلىپ يېڭ جىڭغا كىرگەنلىكىنى، 3-، 4- جۈنلەرنىڭ ۋە ئۇلارغا قاراشلىق دالا توپچىلار تۈۋەنى ئاپتوموبىل يىغىنىنىڭ گەنسۇ - شىنجاڭ تاشيولىنى بويلاپ جيۇچۈەننى ئېلىش ئۈچۈن كېلىۋاتقانلىقىنى بىلدى.

جيۇچۈەن شەھىرى خەلققە قايتقاندىن كېيىن، تاۋسىيۇ

گېنېرال جاۋشىگۇاڭغا ئۆزىنىڭ 8-تەممات رايونىنىڭ قوماندانى زىلفچىنۇۋنى، جيۇچۇەنشەھرىگە بېرىپ، مۇئاۋىن باش قوماندان بىلىك دېخۇەي ۋە قوماندان ۋاكجېنلار بىلەن شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتىش مەسىلىسىنى سۆزلىشىشكە ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتكەنلىكىنى تېلېگرامما ئارقىلىق خەۋەر قىلدى. 9- ئاينىڭ 21- كۈنى تاۋشىيۇ مەخپىي تېلېگرامما ئارقىلىق ماچىڭشياڭ، لوشۇربىنلارنىڭ ھەربىي ھوقۇقىنى تاپشۇرۇپ جەنۇبىي شىنجاڭ ئارقىلىق ھىندىستانغا يول ئالغانلىقىنى، ئۇلارغا ئېتىبار بېرىپ يولغا سېلىۋېتىشنى ئېيتتى. 9- ئاينىڭ 24- كۈنى يې چىڭ ھەربىي ھوقۇقىنى تاپشۇرۇپ ماچىڭشياڭ ۋە لوشۇربىنلارغا ئەگىشىپ ھىندىستانغا ماڭدى. گېنېرال جاۋشىگۇاڭ بۇ خەۋەرلەرنى ئۇققاندىن كېيىن، شىتاب مەسلىھەتچىلەر باشقارمىسى 2- بۆلۈمىنىڭ باشلىقى، قوشۇمچە 3- بۆلۈمىنىڭ باشلىقى شۈيۈلياڭنى ئۇلارغا چېگرىدىن ئۆتۈش ئۈچۈن يول خىراجىتىنى ھازىرلاپ بېرىشكە بۇيرىدى. يەنە كۇما، تاشقورغاندىكى ئىككى چېگرا ئېغىزىدىكى چوڭ ئەترەت باشلىقلىرىغا ئۇلارنى قوغداپ چېگرىدىن چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن ئادەم ئەۋەتىشكە ھازىرلىق قىلىپ قويۇشنى بۇيرۇدى.

[illegible]
[illegible]ىنى ئېلان قىلدى ھەمدە ئارقىدىنلا «كومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرىدىكى كوماندىر - جەڭچىلەرگە مۇراجىئەتنامە» نى ئاشكارا ئېلان قىلدى. ئۇنىڭدا ئاساسلىقى، كومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرىنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشىنىڭ ئەھمىيىتى ۋە جەمئىيەت تەرتىپىنى داۋاملىق ساقلاشتىكى

مەسئۇلىيەت سۆزلىگەن. گېنېرال جاۋشىگۇاڭ تېلېگراممىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن قەشقەردىكى لىيەندىن يۇقىرى ھەربىي ئەمەلدارلارنى يىغىپ، تېلېگراممىنى ئوقۇپ بەردى. ھەممىدىن مۇنداق 3 تۈرلۈك پەرمان چىقاردى:

1. قىسىمدىكى بارلىق كوماندىر - جەڭچىلەر قاتتىق تەييارلىق بىلەن كۈتۈپ تۇرۇش كېرەك. گازارما رايونىدىن چىقىپ كېتىشكە بولمايدۇ؛ 2. قاراۋۇل ۋە كۆزەتچىلەرنى كۈچەيتىش. يېڭىشەھەر ۋە كونىشەھەردە ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈش؛ 3. ئىككى شەھەرنىڭ جەمئىيەت ئامانلىقىنى ئوبدان ساقلاش؛ ئارمىيىدىكى كوماندىر - جەڭچىلەر ئىچىدە كىمدە - كىم خىلاپلىق قىلىدىكەن، ھەربىي قانۇن بويىچە جازاغا تارتىش.

بى چېك، ماچېڭشياڭ، لۇشۇيېنلار ھەربىي ھوقۇقىنى تاپشۇرغان بولسىمۇ، لېكىن ئۈرۈمچىدىن ئايرىلىش ۋاقتىدا گېنېرال تاۋسىيۇدىن ئۆزلىرىنىڭ شەخسىي مال - مۈلۈكلىرىنى ئالتۇن - كۈمۈشكە ئالماشتۇرۇپ بېرىشنى قاتتىق تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. گېنېرال تاۋسىيۇ ئۆزىنىڭ خەزىنىسى قۇرۇقدىلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئىلاجسىز رەئىس بۇرھان شەھىدىدىن ياردەم سورىدى. رەئىس بۇرھان شەھىدى شىنجاڭنىڭ تىنچلىقى ئۈچۈن خەلقنىڭ ئازاب - ئوقۇبەت، زىيان - زەخمەتلىرىنى ئاز - تولا يەڭگىللىتىش ئۈچۈن، ئۆلكە خەزىنىسىدىن ئۇلارغا بىر بۆلۈك ئالتۇن - كۈمۈش ئاجرىتىپ بەردى. بى چېك، ماچېڭشياڭ، لۇشۇيېنلار قاراشەھەردىن ئۆتكەندە، قاراشەھەردە تۇرۇشلۇق 128 - بىرگادىنىڭ كوماندىرى جوك زونيى قاراشەھەر دەرياسىنىڭ كۆۋرۈكىنى ياساشقا بېرىلگەن راسخوتنىڭ ھەممىسىنى ئېلىپ، ئۈچەيلەنگە ئەگىشىپ قېچىپ كەتتى. ئۇلار

ئاقسۇغا يېتىپ بارغاندا ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق 65- بىرىگادىنىڭ ھەقىقەتكە قايتقان كوماندىر - جەڭچىلىرى ئالدىنى توسىۋالدى. ھەقىقەتكە قايتقان كوماندىر - جەڭچىلەر ئۇلارنىڭ نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش، خوتۇن بالا - چاقىلىرىنى ئېلىپ ھىندىستانغا قېچىپ بېرىپ، چەت ئەلدە ئازادە تۇرمۇش كەچۈرمەكچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ ئىنتايىن غەزەپلەندى. بىرىگادا ئىشتىۈنغا بىۋاسىتە قاراشلىق ئالاھىدە خىزمەت لىيەنى. ئالاقىچىلار لىيەنى، يىڭنىڭ، ئېغىر پىلىموت يىڭىدىكى بەزى بەنجاڭ، پەيجاڭلار ۋە ئەسكەرلەر ئالاقىلىشىپ، ئالاھىدە خىزمەت لىيەنىنى تايانچ قىلىپ ئۆزلۈكىدىن ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈپ يول توسۇپ ئۇلارنىڭ قولىدىكى ئالتۇن - كۈمۈشنى تارتىۋالماقچى بولۇشتى. بىر دەمنىڭ ئىچىدىلا پۈتكۈل بىرىگادا، گازارمىلار تەۋرەپ كەتتى. لى زوتاڭنىڭ مۇھاپىزەتچىسى رېڭ كولياڭنىڭ يې چېڭ بىلەن شەخسى ئاداۋىتى بولغاچقا، ئۇنىڭغا قول سالماقچى بولدى. يې چېڭ ئاقسۇغا كەلگەندىن كېيىن بىرىگادا شىتابىدىكى لى زوتاڭنىڭ كۈللۈك باغچىسىغا چۈشكەنىدى. رېڭ كولياڭ يې چېڭ خالاغا چىققان چاغدا ئۇنىڭغا ئوق ئاتتى. ئوق يې چېڭنىڭ مۇرىسىگە تېگىپ مۇرىسىدىكى ئالتۇن يۇلتۇزلۇق جۇڭجياڭلىق پاگونىنى چۈشۈرۈۋەتتى. يې چېڭ قورقۇنچلۇقتا لى زوتاڭنىڭ ياتىقىغا كىرىۋالدى. گازارمىنىڭ كەيپىياتى تېخىمۇ جىددىيلىشىپ كەتتى. ئەسكەرلەر ياراقلىرىنى چىقىرىپ، يې چېڭ، ما چېڭشياڭ، لوشۇربىنلارنى مۇھاپىزەت قىلىپ كەلگەن بىر قانچە نەپەر قوراللىق ئەسكەرلەر بىلەن تىرىكىشىپ تۇراتتى، قىل ئۈستىدە تۇرغان پەيت ئىدى. يې چېڭلار ئۇلارغا قاتتىق قوللۇق قىلسا پايدا ئالالمايدىغانلىقىنى

بىلىپ يەڭ ئىچىدە ئىش كۆرۈپ، ئەسكەرلەرنى ئالدىماقچى بولدى. ئەڭ ئاخىرىدا ماجىڭشياڭ ئوتتۇرىغا چىقىپ سۆزلەپ، ئەسكەرلەرنىڭ ئايلىقى ئۈچۈن بىر ئاز كۈمۈش تەڭگە قالدۇرۇشقا ماقۇل بولدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار ئازراق «يەم» ئالدۇرۇپلا قەشقەرگە قاراپ تىكىۋەتتى. يېڭى چېڭ، ماجىڭشياڭ، لوشۇرېنلار قەشقەرگە كۈندۈزى كىرىشكە جۈرئەت قىلالمىدى. قاراڭغۇ چۈشكەندىن كېيىن ماشىنىسىنى ھەيدەپ يېڭى شەھەردىكى ئارمىيە شتابىغا كىردى. گېنېرال جاۋشىگۇاڭ ئۇلارنىڭ «تىچلىق بىلەن يېكىنىشكە» كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن يەنىلا ئالاھىدە خىزمەت يىگىتىنىڭ باشلىقى خۇاڭ ۋېنجىگە مۇداپىئەنى كۈچەيتىشنى بۇيرىدى. يېڭى چېڭ بىر توخۇ يۈرەك نەرسە ئىدى. شۇڭا كۈنبويى ئەنسىزلىك ئىچىدە ئۆتەتتى. ماجىڭشياڭ ئۆزلىرىنىڭ ئېلىپ كەلگەن يول خىراجىتىنى ئاقسۇدىكى ئەسكەرلەرنىڭ بىر بۆلۈكىنى ئېلىۋالغانلىقىنى، ئۇنىڭ چېكىرىدىن چىقىۋالغىچە يەتمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ، گېنېرال جاۋشىگۇاڭغا قايتا - قايتا يالۋۇردى. گېنېرال جاڭ شىگۇاڭ ئۇلارنى بالدۇراق كەتكۈزۈۋېتىش، يوق يەردىن پۇتاق چىقىپ قېلىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، لېۋىنى مەھكەم چىشلەپ تۇرۇپ خۇاڭ ۋېنجىغا بىر قانچە بېشمەك تەڭگە ئەكەلدۈرۈپ ئۇلارغا بەرگەندىن كېيىنلا ئۇلار قەشقەردىن كەتەكچى بولدى.

ئەتىسى، گېنېرال جاۋشىگۇاڭ ئەدەپ - ئىكرام يۈزىسىدىن شتابتىكى بىر قانچە مەسلىھەتچىلەرنى باشلاپ چىقىپ يېڭى چېڭ، ماجىڭشياڭ، لوشۇرېنلارنى يېڭىشەھەردىن يولغا سېلىپ قويدى. بۇ جاننى ئالقىنىغا ئېلىپ قويغان رەسۋالار ئەڭ ئاخىرىدا قاغىلىق ناھىيىسى ئارقىلىق قېچىپ كەتتى.

باش قوماندان جۇدېگە يوللانغان تېلېگرامما

9- ئاينىڭ 25- كۈنى گېنېرال جاۋشىڭۋاڭ ئۈچۈن ئۆمرىدە ئەبەدى ئۇنتۇلماس بىر كۈن بولدى. بۇ كۈنى گېنېرال تاۋسىيۇ باشچىلىقىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ماۋجۇشىغا، باش قوماندان جۇدېگە، مۇئاۋىن باش قوماندان پېڭ دېخۇەيگە تېلېگرامما يوللاپ، ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى ئېلان قىلىپ خەلقنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتتى. ئۇلار: بۈگۈندىن باشلاپ گۇاڭجۇ ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان ئالاقىنى ئۈزۈپ، ماۋجۇشىنىڭ 8 تۈرلۈك تىنچلىق باياناتى بىلەن دۆلەت ئىچىدىكى تىنچلىق كېلىشىمىنى سەممىي قوبۇل قىلىمىز. پۈتۈن ئارمىيە ئۆز مۇداپىئە ئورنىمىزدا تۇرۇپ، يەرلىكنىڭ تەرتىپىنى ساقلايمىز. خەلق ئىنقىلابىي ھەربىي كومىتېتىنىڭ ۋە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى باش قوماندانلىق شتابىنىڭ بۇيرۇقىنى كۈتىمىز. دەپ تەنتەنىلىك ئىپادە بىلدۈردى. بۇ، گېنېرال جاۋشىڭۋاڭ ۋە باشقىلارنىڭ خەلق بىلەن بىرلىكتە ئىنقىلاب يولىغا ماڭغانلىقىنىڭ باشلىنىشى ئىدى. ئۇ، ماۋجۇشى، باش قوماندان جۇدېنىڭ جاۋاب تېلېگراممىسىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتمەكتە ئىدى. 9- ئاينىڭ 28- كۈنى ماۋجۇشى ۋە باش قوماندان جۇدېدىن جاۋاب تېلېگرامما كەلدى. تېلېگراممىنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۆزىنى تۇتالماي يىغلاپ تۇرۇپ، كوماندىر - جەڭچىلەرنى دەرھال يىغىپ، بۇ تېلېگراممىنى ئەينەن ئوقۇپ بەردى. تېلېگرامما مۇنداق يېزىلغان ئىدى:

گېنېرال تاۋ سىيۇ ھەمدە سىزگە قاراشلىق قىسىملاردىكى كوماندىر - جەڭچىلەرگە :

رەئىس بۇرھان شەھىدى ۋە ھۆكۈمەت ئەزالاردىكى خىزمەتچى خادىملارغا :

سىلەرنىڭ 9 - ئاينىڭ 25 - ۋە 26 - كۈنلىرى ئەۋەتكەن تەبرىكلىمىلەرنى تاپشۇرۇۋالدۇق. بىز سىلەرنىڭ مەيدانىڭلارنى توغرا دەپ قارايمىز. سىلەر گومىنداڭ ئەكسىيەتچى قالدۇق ھۆكۈمىتىدىن ئالاقىنى ئۈزۈپ، خەلق دېموكراتىيە لاگېرىغا ئۆتۈپ، جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىمىز. مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ۋە خەلق ئىنقىلابىي ھەربىي كومىتېتىنىڭ بۇيرۇقىنى ۋە بىر تەرەپ قىلىشىنى كۈتىمىز، دەپ بايانات ئېلان قىلدىڭلار. بۇنداق پوزىتسىيەڭلەر پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئارزۇ ئىستىكىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ. بىز بۇنىڭدىن ئىنتايىن خۇشال بولدۇق. سىلەرنىڭ ھەربىي ۋە مەمۇرىي خادىملار بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ۋە يەرلىك تەرتىپنى ساقلاپ، ھازىر جىيايۈگۈەندىن چىقىشقا چابدۇنىۋاتقان خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى بىلەن ھەمكارلىشىپ، كونا تۈزۈمنى بىكار قىلىپ، يېڭى تۈزۈمنى يولغا قويۇپ، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش ئۈچۈن كۆرەش قىلىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمىز!

ماۋزېدوڭ، جۇدې.

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 28 - كۈنى.

يىغىن تۈگىگەندىن كېيىن، گېنېرال جاۋشىگۇاڭنىڭ قەلبى ئۆركەشلەپ، كېچىچە ئۇخلىيالمىدى. ئۇ كونا باشلىقى، قەدىردان باش قوماندان جۇدېنى سېغىنماقتا ئىدى. يۈننەندە ئېلىپ بېرىلغان يۈەنشىكەيگە قارشى جازا يۈرۈشىدە باش قوماندان جۇدې خەلق ۋە دۆلەت ئۈچۈن باتۇرلۇق ۋە ماھىرلىق بىلەن جەڭ قىلىپ سەپنىڭ ئالدىدا مېڭىپ يۈەنشىكەيگە قارشى جەڭ-

ئىلىق خەبىسىنى قولغا كەلتۈرگەنىدى. ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە، گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيىنىڭ ھەمكارلىقى بولغاندا. جۇدې 18-جىتۈەنجۈننىڭ باش قوماندانى، قوشۇمچە ئۇرۇش رايونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى بولغان. بىر قېتىم، باش قوماندان جۇدې لوياڭدا ئۇنىڭ بىلەن يۈز كۆرۈشكەندە ئۇنى ياپونغا قارشى ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇرۇپ، مىللەتنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن كۈچ چىقىرىشقا ئىلھاملاندۇرغانىدى... گېنېرال جاۋشىگۋاڭ مۇشۇلارنى ئويلاپ، ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي ماۋجۇشى ۋە جۇدېگە يوللاش ئۈچۈن بىر پارچە تېلېگرامما يېزىپ چىقتى. تېلېگراممىنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى:

ماۋجۇشىغا، باش قوماندان جۇدېگە:

جاۋشىگۋاڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئىككى مىليون ھەربىي ۋە خەلقنى باشلامچىلىق قىلىپ، گۇاڭجۇ گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان بارلىق ئالاقىنى ئۈزۈپ، كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى ھەمدە 8 تۈرلۈك تىنچلىق بېياناتى ۋە 24 ماددىلىق دۆلەت ئىچىدىكى تىنچلىق كېلىشىمىگە رىئايە قىلىدىغانلىقىنى رەسمىي جاكالايدۇ.

شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شىتابىنىڭ مۇئاۋىن باش قوماندانى، جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شىتابىنىڭ قوماندانى، قوشۇمچە تەرتىپكە سېلىنغان 42-شىنىڭ شىجاڭى جاۋشىگۋاڭ.

ئەتىسى تاڭ ئېتىشى بىلەن تەڭلا گېنېرال جاۋ شىگۋاڭ ئۆزىنىڭ يېقىن كىشىسى ۋاڭ فاگېنى چاقىرىپ: بۇ بىر پارچە مۇھىم، مەخپىي تېلېگرامما، سەن دەرھال ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇپ،

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىغا ئاپىرىپ يوللىۋەتكەن، دېدى. ۋاڭ فاڭ بۇ مەخپىي تېلېگراممىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىدىكى كونسۇلغا تاپشۇرۇپ، ئۇلاردىن شىنخۇا ئاخبارات ئاگېنتلىقىنىڭ موسكۋادىكى شۆبىسىگە يوللاپ ئۇلار ئارقىلىق ماۋ جۇشى ۋە باش قوماندان جۇ دېگە يەتكۈزۈپ بېرىشنى ئۆتۈندى.

ئۇزۇن ئۆتمەي، گېنېرال جاۋ شىگۇاڭ ئۈرۈمچىگە بېرىپ مۇئاۋىن باش قوماندان پېڭ دېخۇەي ۋە قوماندان ۋاڭ جېنلار ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ غەربىي چوڭ بىناسىدا چاقىرغان جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ بىرىنچى بىڭتۇەنىدىكى شىدىن يۇقىرى كادىرلار ھەمدە ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملاردىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي ئەمەلدارلارنىڭ يەغىنىغا قاتناشتى. يىغىندا، مۇئاۋىن باش قوماندان پېڭ دېخۇەي گېنېرال جاۋ شىگۇاڭ بىلەن ئالاھىدە سەمىمىي قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. مۇئاۋىن باش قوماندان پېڭ دېخۇەي ئۇنىڭغا: «ماۋ جۇشى، باش قوماندان جۇ دې سىزگە سالام ئېيتتى. سىزنىڭ كونا بىرىگادا كوماندىرىڭىز باش قوماندان جۇ دې سىزنىڭ شىنجاڭدا ئىكەنلىكىڭىزنى بالدۇرلا بىلگەن، سىز ۋە سىلەردىكى ئەمەلدارلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكىتىنى كومپارتىيە ۋە پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ئىنتايىن قارشى ئالدۇ.» دېدى. گېنېرال جاۋ شىگۇاڭ تەسىرلەنگەنلىكىدىن ئۆزىنى تۇتالماي يىغلىۋەتتى. ئۇ مۇنداق دېدى: «مەن ھاياتلا بولىدىكەنمەن، يۇقىرىلارغا پۈتۈن ۋۇجۇدۇم بىلەن جاۋاب قايتۇرىمەن. كونا بىرىگادا باشلىقىم (باش قوماندان جۇدې) نىڭ شەپقىتىنى ئۇنتۇماي جاۋاب قايتۇرىمەن.»

شادلىققا چۆمگەن قەدىمكى شەھەر — قەشقەر

1949 - يىلى 11 - ئاينىڭ ئاخىرى، قەشقەردىكى ھەر مىللەت خەلقى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيە 2 - جۈن 4 - شىنىڭ ئالدىن ئۆتكەن قوشۇنىنىڭ بۇ قەدىمكى شەھەرگە يېتىپ كەلگەنلىكىنى خۇشاللىق تەنتەنىسى ئىچىدە كۈتۈۋالدى. شۇندىن باشلاپ بەش يۇلتۇزلۇق قىزىل بايراق پامىر ئېگىزلىكىگە قادالدى، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى زۇلمەتلىك ھۆكۈمرانلىقىغا ئۇزۇل-كېسىل خاتىمە بېرىلىپ، ئازاب - ئوقۇبەت ئىچىدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۇزۇل - كېسىل ئازادلىققا ئېرىشتى.

ئازادلىق ئارمىيە يېتىپ كەلگەن تاڭ سەھەردە ھېيتگاھ جامەسىنىڭ پەشتىقى ئۈستىدە ناغرا - سۇناي ساداسى ياڭرىدى. ھەر مىللەت خەلقى تەرەپ - تەرەپتىن كېلىپ توپلاشتى. ئۇلار ناغرا - سۇناي چېلىشىپ، راۋاپلىرىنى سازلاپ، قوللىرىغا «جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ قەشقەرگە يېتىپ كەلگەنلىكىنى قارشى ئالىمىز!»، «ياشىسۇن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى!» دېگەن بايراق ۋە لوزۇنكىلارنى كۆتىرىپ، «ياشىسۇن!» دەپ شۇئار توۋلىدى. كونىشەھەر قوغاندىن ئۈچمىرۋاندىكى كۆۋرۈكنىڭ يېنىغىچە بولغان ئون نەچچە كىلومېتىرلىق يولدا ئازادلىق ئارمىيىنى قارشى ئېلىش قوشۇنى رەت - رەت تۇرغانىدى. بەزىلەر ئۆزلىرىنىڭ يېڭى چاپان، دوپپا، ئۆزۈم، كۆلە، قوغۇن، ئانار - ئالما قاتارلىق ئەڭ ئەتىۋا نەرسىلىرىنى ئېلىپ چىقىپ پەرزەنت قوشۇنلارغا تەقدىم قىلىشقا تەييارلىغانىدى.

گېنېرال جاۋشىگواڭ ناھايىتى روھلۇق ئىدى. ئۇ مەسلىھەتچىلىرى ۋە بارلىق ھەقىقەتكە قايتقان كوماندىر - جەڭچىلەرنى رەت-رەت قىلىپ تىزىپ قوغان يېزىسى (ھازىرقى قاتناش ئىشلىرىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش بېكىتى) بېكىتىگە — ئاۋات ئۈستىڭى بويىغا كېلىپ ھەر مىللەت، ھەر ساھە يۇقىرى قاتلام زاتلار، دىنىي زاتلار بىلەن بىرلىكتە ئازادلىق ئارمىيىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇردى. قەشقەرگە ئالدى بىلەن كىرىپ ئورۇنلاشقان 3 ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى مەتىمىن ئىمىنوپنىڭ باشچىلىقىدا جەڭ تۇلپارلىرىنى مىنگەن. مىلتىق ۋە قىلىچلىرىنى ئاسقان ھالدا شەھەرنىڭ سىرتىدا رەتلىك ۋە ھەيۋەتلىك سەپ تارتىپ، ئازاتلىق ئارمىيىدىكى سەپداشلىرىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرماقتا ۋە ئازادلىق ئارمىيە ھەم ھەقىقەتكە قايتقان قوشۇنلار بىلەن بىرلىكتە شەھەرگە كىرىش مۇراسىمىغا قاتنىشىشقا تەييارلانماقتا ئىدى.

گېنېرال جاۋشىگواڭ ئازادلىق ئارمىيىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئەۋەتكەن ئالاقىچى قايتىپ كېلىپ: «ئازادلىق ئارمىيە ئۈچمىراۋانغا يېتىپ كەلدى. ھازىرلا يېتىپ كېلىدۇ» دەپ خەۋەر قىلدى. گېنېرال جاۋشىگواڭ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپلا ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ: «يولداشلار، قېرىنداشلار! ئازادلىق ئارمىيە ھازىرلا يېتىپ كېلىدۇ. قىزغىن قارشى ئالايلى!» دەپ يۇقىرى ئاۋاز بىلەن جاكالىدى. ئۇنىڭ بۇ جاكاسى خۇددى گۈلدۈرماممىدەك بىردەمدىلا قەدىمكى قەشقەرگە يېتىپ كەلدى - دە، قەشقەر خۇشاللىققا چۆمدى!

جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 2 - جۈننىڭ باشلىقى گو پېڭ، سىياسىي كومىسسارى ۋاڭ ئېنماۋ، مۇئاۋىن جۈن باشلىقى

دۇن شىكيۇەن، مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى زۇچى 4- شىنىڭ باشلىقى ياڭ شيۇشەن، سىياسىي كومىسسار زېڭ كۇاڭمىڭ قاتارلىق باشلىقلار ۋە ئازادلىق ئارمىيە كوماندىر - جەڭچىلىرى جاپادىن غەيرەت بىلەن «ئۈچ چوڭ ئىنتىزام، سەككىز دىققەت» ناخشىسىنى ياڭرىتىپ، قارشى ئېلىش قوشۇنىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلدى. گېنېرال جاۋشىڭگاڭ ئۇلارنىڭ ئالدىغا يۈگۈرەپ بېرىپ جۇن، شى رەھبەرلىرىگە سالام بېرىپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. ئازادلىق ئارمىيە باشلىقلىرىنىڭ سەمىمىي سالاملىرى گېنېرال جاۋشىڭگاڭ ۋە ئۇنىڭ كوماندىر - جەڭچىلىرىنى قاتتىق تەسىرلەندۈرگەنلىكى ئۈچۈن ئۇلار خۇشاللىقتىن يىغلاپ تاشلىدى. ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ گۈلدۈرمامىدەك ياغدۇرغان ئالقىشلىرى، ناغرا-سۇناي سادالىرى كۆكتە ياڭرىدى.

شەھەرگە كىرىش مۇراسىمى باشلاندى. گېنېرال جاۋشىڭگاڭ، گوفېڭ، ۋاڭ ئېنماۋ، دۇن شىكيۇەن، زۇچى، ياڭ شيۇشەن، زېڭ كۇاڭمىڭ قاتارلىق باشلىقلار ۋە مىللىي ئارمىيىنىڭ قوماندانلىرى بىرلىكتە قىسىمنىڭ ئالدىدا ماڭدى. قۇدرەتلىك ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىلىرى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ «ـ ٨» (1 - ئاۋغۇست) خېتى يېزىلغان ئارمىيە بايرىقىنى قوغداپ سەپنىڭ ئەڭ ئالدىدا ماڭدى. شى سەنئەت ئۆمىكى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئارمىيە مارشىنى ئورۇنلىدى. ئازادلىق ئارمىيە ناخشا ئېيتىپ رەتلىك ۋە ھەيۋەتلىك ماڭماقتا ئىدى. ئازاتلىق ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ ئارقىسىدىن مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ۋە ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملار ماڭدى. ئاخىرىدا ھەر مىللەت خەلقىدىن تەشكىللەنگەن قارشى ئېلىش قوشۇنى ماڭدى. ھەر مىللەت

خەلقى ئۆزلەرىنىڭ يېقىن تۇغقانلىرىنى قارشى ئالغانغا ئوخشاش
ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان مېۋە - چېۋە، يېمەكلىك-
لىرىنى جەڭچىلەرنىڭ قوللىرىغا تۇتقۇزۇپ قويدى.

شۇ كۈنى گېنېرال جاۋشىڭۋاڭ يېڭىشەھەر ناھىيە بازىد-
ىكى كۈلۈبتا ئازادلىق ئارمىيە بىلەن ھەقىقەتكە قايتقان قى-
سىملارنىڭ بىرلەشمە دوستلۇق يىغىنىغا رىياسەتچىلىك قىلدى.
سىياسىي كومىسسار ۋاڭ ئېنماۋ پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى.
ماۋجۇشى، باش قوماندان جۇدېگە ۋاكالىتەن ھەقىقەتكە قايت-
قان قىسىملاردىكى كوماندىر - جەڭچىلەردىن ئەڭ سەممىي ھال
سورىدى ھەمدە ھەقىقەتكە قايتقان كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ
ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكىتىنى قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىنى
بىلدۈردى. يەنە شۇ كۈنى ئازادلىق ئارمىيە ۋاسكىتبول كوماند-
دىسى بىلەن ھەقىقەتكە قايتقان قوشۇنلارنىڭ ۋاسكىتبول كو-
ماندىسى ھېيتگاھ مەيدانىدا دوستلۇق مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى.
جۈن كوماندىرى كوفېڭ كېلىپ مۇسابىقە مۇراسىمىنى باشقۇر-
دى، ھېيتگاھ مەيدانى مۇسابىقە كۆرۈش ئۈچۈن كەلگەن ھەر
مىللەت ئاممىسى بىلەن تولۇپ ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغانىدى.

ئەتىسى، گېنېرال جاۋشىڭۋاڭ ھەقىقەتكە قايتقان ھەر
قايسى قىسىملارنى ئازادلىق ئارمىيىگە قوغۇن - تاۋۇز، كۆك-
تات ئاپىرىپ بېرىشكە، ھەرىكەتلەندۈردى ھەمدە قىسىملارنى ئۆزى
يېتەكلەپ، ئازادلىق ئارمىيىنىڭ يېنىغا بېرىپ ئەسكىرىي خىز-
لىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى بويىچە كۆرۈپ ئۆگىنىشكە ۋە ھال سو-
راشقا ئېلىپ كەلدى.

كىشىگە ئەڭ ئۇنتۇلغۇسىز ۋە تەسىرلىك بولغىنى — ئا-
زادلىق ئارمىيىدىكى پەرزەنت قوشۇنلارنىڭ قىش-زىمىستانىنى

چۆل - جەزىرىلەردە ئۆتكۈزۈپ، بىر جۈپ پولاتتەك ئايىغىغا تايىنىپ، قىزىل ئارمىيىنىڭ قارلىق تاغ ۋە ساسلىقلارنى بېسىپ ئۆتكەن جاسارىتىنى جارى قىلدۇرۇپ، ھەر كۈنى چۆل - جەزىرە، قۇملۇقلارنى كېزىپ، دالادا يېتىپ - قوپۇپ ئۇزۇن مۇساپىلەرنى باسقانلىقى ئىدى. ئۇلار قەشقەرگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىنمۇ ئىنتىزامدا قاتتىق بولۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ - ئادىتىگە ھۆرمەت قىلدى. مىللىي سىياسەتكە ۋە دىنىي سىياسەتكە قاتتىق ئەمەل قىلدى. خەلقنىڭ ئۆيلىرىدە ۋە مەسچىتلەردە قونماي، ھويلا - ئارام ۋە كوچىلاردا يېتىپ - قوپتى، ئوزۇقلاندى. ئۇلارنىڭ بۇ ھەرىكەتلىرى قەشقەردىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىگە ۋە ھىمايىسىگە ئېرىشتى. ھەقىقەتكە قايتقان كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ ئىدىيىسىدىمۇ ناھايىتى زور تەسىر قوزغاپ، ھەقىقەتكە قايتقان كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ ئىدىيە ئۆزگىرىشىنى ئىلگىرى سۈردى.

1950 - يىلى ئەتىيازدا، گېنېرال جاۋشىگۇاڭ قەدىمكى شەھەر قەشقەردىن ئايرىلىپ شىمالىي شىنجاڭغا بېرىپ جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 22 - بىڭتۈەننىڭ مۇئاۋىن قوماندانى، قوشۇمچە 9 - جۈننىڭ باشلىقى بولدى.

1951 - يىلى چوڭ ئىشلەپچىقىرىش ھەرىكىتىنىڭ قانات يېيىشىغا ئەگىشىپ قوماندان ۋاڭ جېن، تاۋسىيۇ، جاڭ جۇڭخەن، جاۋ شىگۇاڭ، تاۋ جىنچۇ قاتارلىق رەھبەرلەرنى پېتەكلەپ، ئىنچىكىلىك بىلەن كۆرۈش ۋە تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئادەم ئىز باسمىغان، لېكىن يېرى مۇنبەت بولغان جاڭگاللىقتا شىخەنزە شەھىرىنى قۇرۇشنى قارار قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىنلا 22 - بىڭتۈەن 9 - جۈننىڭ رەھبەرلىك ئورگىنى شىخەنزىگە ئورۇنلاشتى.

قۇماندانلىق شتابىنىڭ ئالدىن كېلەر ئەترىتى كونا بازاردىكى ئۇلاغ سارىيىغا ئورۇنلاشتى. گېنېرال جاۋشىڭگۇاڭ بۇ چاغلاردا بىڭتۇەندىن قۇرۇلۇش باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى قوشۇمچە ئۆتەۋاتاتتى. ئۆمرى جەڭ - غازات بىلەن ئۆتكەن بۇ گېنېرال ئۈچۈن ئېيتقاندا، ھەربىي بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئىشى ناتونۇش يېڭى بىر ئىش ئىدى. لېكىن ئۇ كەمتەر، تىرىشچان بولۇپ، نەننىۋەن روھىنى ئۆگىنىپ، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈپ، جەڭچىلەر بىلەن بىرلىكتە كەمە كولىدى. تاماقتا، ياتاقتا، ئەمگەكتە ئۇلار بىلەن بىللە بولدى. ئۇ ئۇيقىنى، تاماقنىمۇ ئۇنتۇپ ئىنژېنېر - تېخنىك خادىملاردىن دېھقانچىلىق بىلىملىرى ۋە قۇرۇلۇش بىلىملىرى قاتارلىقلارنى ئۆگەندى. تۆت يىل جاپاغا چىداپ كۈرەش قىلىش نەتىجىسىدە بۇ قەدىمىي جاڭگاللىقتا بىر يېپ - يېڭى شەھەر- شىخەنزە شەھىرى قەد كۆتەردى. ھەربىي بوز يەر ئۆزلەشتۈرگۈچى جەڭچىلەر بۇ گۈزەل يېڭى شەھەرنى تېخىمۇ گۈزەل قىلىپ گۈللەندۈرۈۋاتقان چاغلاردا گېنېرال جاۋشىڭگۇاڭنىڭ كېسىلى كۈندىن - كۈنگە ئېغىرلاشتى. قوماندان ۋاڭ جېن ئۇنىڭ ئەھۋالىغا بەكمۇ كۆڭۈل بۆلدى. بېيجىڭدىن داۋاملىق تېلېفون بېرىپ ئۇنىڭ ئەھۋالىنى سورۇشتۇردى. بېيجىڭدىن ئادەم ئەۋەتىپ ئۇنىڭغا ئاشقازان راكىغا شىپا بولىدىغان دورا يەتكۈزۈپ بەردى، بىڭتۇەننىڭ سىياسىي كومىسسارى جاڭ جۇڭخەن ئۆزى كۈتۈپ ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالدى. 1955 - يىلى 10 - ئايدا كېسەل ئاخىرى ۋەتەنپەرۋەر بۇ گېنېرالنىڭ جېنىغا زامىن بولدى. ئۇنىڭ جەسىتى ئۆزى گۈللەندۈرگەن بۇ يېڭى شەھەر تۇپرىقىغا دەپنە قىلىندى. بىڭتۇەن

شىخەنزىدە مەرھۇم ئۈچۈن داغدۇغىلىق دەپنە مۇراسىمى ئۆتكۈزدى.

ۋەتەنپەرۋەر گېنېرال يولداش جاۋشىگۇاڭنىڭ بەزىنى يېتەكلەپ ھەقىقەتكە قايتىشتەك مەردانە ھەرىكىتى بىزنىڭ قەلبىمىزدە مەڭگۈ ياشايدۇ. ئازادلىقتىن كېيىن ئۇ پارتىيە ۋە خەلق ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان تۆھپىلەرنى قوشتى. ئۇنىڭ باتۇرلارغا خاس مۇبارەك ئىسىم - شەرىپى تارىخ سەھىپىسىدىن مەڭگۈ ئورۇن ئالىدۇ!

پايدىلىنىلغان ماتېرىياللار:

خۇنەن نەشرىياتى نەشر قىلغان «تاۋسىيۇ بايانلىرى» نىڭ خەنزۇچە 95 ـ، 96 ـ بەتلىرى.

«ھەربىلەر بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش قىسىملىرىنىڭ قاتناش تارىخى ماتېرىياللار توپلىمى» نىڭ 1 ـ توپلام، 4 ـ، 5 ـ بەتلىرى (بىڭتۈەن سانائەت ـ قاتناش ئىدارىسى يېزىقچىلىق ئىشخانىسى تۈزۈپ باسقان).

مىڭ جىچيەن، خۇاڭ ۋېنجى، تاڭ يەنجۇ، لەيباۋزۇخۇيدۇڭ، شې خەيتۇڭ، يىشىنلىن، جاڭ شياۋ قاتارلىق يولداشلارنىڭ ئەسلىمىسى.

قوشۇمچە:

1949 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى شىنجاڭدىكى ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملارنىڭ ماۋجۇشى، باش قوماندان جۇدې، مۇئاۋىن باش قوماندان پېڭ دېخۇەيگە يوللىغان تېلېگراممىسى تۆۋەندىكىچە:

ماۋجۇشىغا، باش قوماندان جۇدېگە، مۇئاۋىن باش قوماندان پېڭ دېخۇەيگە، خەلق ئىنقىلابىي ھەربىي ئىشلار كومىتېتىغا ھەمدە

سىلەر ئارقىلىق خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ھەر قايسى دالا ئارمىيە قوماندانلىرىغا، سىياسىي كومىسسارلىرىغا، شۇنداقلا جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ 1- سانلىق يىغىنىغا قەدەم تەشرىپ قىلغان ۋەكىللەرگە:

بىز، شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق كوماندىر - جەڭچىلەر 4 يىلدىن بۇيان گېنېرال جاڭ جىجۇڭنىڭ دانا رەھبەرلىكىدە، ئىچكى جەھەتتە تىنچ بولۇش، تاشقى جەھەتتە سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىن ئۆتۈش سىياسىتىنى ھىمايە قىلىپ، دۆلەتنى قوغداش، خەلقنى ئاسراش ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلىپ، باشتىن-ئاخىرغىچە ئېھتىياتچان ۋە سەمىمىي بولۇپ كەلدۇق. گېنېرال جاڭ جىجۇڭ غەربىي شىمالدىن ئايرىلىپ كەتكەندىن كېيىن ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشى تېز بولدى. بىز يىراق چېگرا ئۆلكە — شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ سەمىمىي ئارزۇسى بويىچە گېنېرال جاڭ جىجۇڭنىڭ ئىزچىل تەشەببۇسىغا ئەمەل قىلىپ. يەرلىكنىڭ بىخەتەرلىكىگە ھەققىي يوسۇندا كاپالەتلىك قىلدۇق. گېنېرال جاڭ جىجۇڭ ئىنقىلابىنىڭ ئۇلۇغۋار ئىشلىرىنى قايتا - قايتا تەكىتلەپ. پۈتۈن ئارمىيىدىكى كوماندىر - جەڭچىلەرنى خەلق دېموكراتىيە لاگېرىغا تېزدىن ئۆتۈپ، دۆلەت ئۈچۈن تۆھپە قوشۇشنى تاپىلىغانىدى. ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى تاۋسىيۇ قاتارلىق ھەربىلەر دۆلەت ۋە خەلقنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئاتاق - ئابرويىدىن ئاللىقاچان ۋاز كەچكەنىدى. ھازىر جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ 1- قۇرۇلتىيى يىغىن ئۆتكۈزۈۋاتىدۇ. جۇڭگو خەلقى سەمىمىي ئارزۇ قىلىپ كەلگەن جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى پات ئارىدا دۇنياغا كەلگۈسى. يېڭى جۇڭگو تىنچ قۇرۇلۇشىنىڭ

نۇرلۇق داغدام يولىغا قەدەم قويدى. شىنجاڭ — جۇڭگونىڭ مەمۇرىي ئۆلكىسى. شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملار دۆلەتنىڭ چېگرىدىكى ھەربىي كۈچى بولۇپ، دۆلەتنىڭ مۇستەقىللىقى، ھۆرلىكى، گۈللەپ ياشنىشىنى قىزغىن ئارزۇ قىلىدۇ. خەلقنىڭ ئىنقىلابىي ئىشلىرىنىڭ تەلتۆكۈس ئورۇنلىنىشى ئۈچۈن بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىشنى خالايدۇ. تاۋسىيۇ قاتارلىق رەھبەرلەر پۈتۈن ئارمىيىنى يېتەكلەپ بۈگۈندىن باشلاپ گۇاڭجۇ كومىنداڭ ھۆكۈمىتىدىن بارلىق ئالاقىنى ئۈزۈپ، ماۋجۇشى ئوتتۇرىغا قويغان 8 تۈرلۈك تىنچلىق باياناتى ۋە دۆلەت ئىچىدىكى تىنچلىق كېلىشىمىنى سەممىي قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى تەنتەنىلىك ھالدا جاكالايدۇ. پۈتۈن ئارمىيە ئەسلىدىكى مۇداپىئە ئورنىدا چىڭ تۇرۇپ، يەرلىكنىڭ تەرتىپىنى قوغدايدۇ. خەلق ئىنقىلابىي ھەربىي ئىشلار كومىتېتى ھەمدە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى باش شتابىنىڭ بۇيرۇقىنى كۈتىدۇ.

ھۆرمەت بىلەن ئۈشبۇ تېلېگرامما يوللاندى. كۆرسەتمە بېرىشلىرىنى كۈتۈپ:

شىنجاڭ ئۆلكىلىك گارنىزون قوماندانلىق شتابىنىڭ باش قوماندانى تاۋسىيۇ، مۇئاۋىن باش قوماندان، قوشۇمچە 42 - شىنىڭ باشلىقى جاۋشىڭگاڭ، 1- ئاتلىق شىنىڭ باشلىقى خەن يوۋېن، 78 - شىنىڭ باشلىقى مۇۋارۇ، بېرىگادا باشلىقلىرى جوڭ زويىن، لى زۇتاڭ، تيەن زېبى، خەن روڭفۇ، كوچۇنلياڭ، سوڭ مىڭگاڭ، لوروجېڭ، ليۇ چياڭيۇن، ياڭ تىڭيىڭ، ماپىڭلىن.

(شېي خەيشاۋ- لى ۋېن)-كومپارتىيە ئەزاسى. خۇبېي ئۆلكىسىنىڭ گۇاڭجى ناھىيىسىدىن. ھازىر 60 ياش. خىزمەت-

[illegible]

تىن ئايرىلىپ دەم ئېلىشقا چىققان. ئۇ، 1949- يىلى ئەتىيازدا، كومانداڭ خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىپىنىڭ 20- قارارنى پۈتتۈرۈپ كومانداڭنىڭ ئارقا سەپ تەمىنات قىسمىدا تۆۋەن دەرىجىلىك ھەربىي ئەمەلدار بولغان. 1949- يىلى 9- ئاينىڭ 25- كۈنى گېنېرال تاۋسىيۇ بىلەن جاۋشىگۇاڭلارنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ھەققەتكە قايتقان. ھەققەتكە قايتقاندىن كېيىن، بىڭتۈەن ئاپتوموبىل قىسىملىرىدا ئىلگىرى- كېيىن ئىش بېجىرگۈچى، تەشۋىقات گۇرۇپپا باشلىقى، مەدەنىيەت ئوقۇتقۇچىسى، مۇئاۋىن سىياسىي يېتەكچى، تەشۋىقات ياردەمچىسى، ئىشچىلار ئويۇشما رەئىسى بولغان. دەم ئېلىشقا چىققاندىن كېيىن، يەنىلا يېزا ئىگىلىكنىڭ 3- شى ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ئىجرائىيە ھەيئىتى ئەزالىقىنى ۋە شىنجاڭ خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىپى ساۋاقداشلار جەمئىيىتى ئالاقىچىلار گۇرۇپپىسىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئالاقىچىلىق خىزمىتىنى ئۆتىمەكتە.

يەكەن ۋەقەسىنىڭ ئۆتۈشى

1942- يىلى 2- ئايدا، لياۋشېن، پىڭ جىڭ، خۇيخەي 3 چوڭ جەڭدىن كېيىن، شىنجاڭ نەگە باردۇ؟ دېگەن مەسىلە — شىنجاڭدىكى كەڭ خەلق ئاممىسى، گومىنداڭنىڭ تۆمەنلىگەن كوماندىر - جەڭچىلىرى ئىچىدىكى كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان چوڭ ئىش ئىدى. گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرىنىڭ قوماندانى تاۋسىيۇ، مۇئاۋىن قوماندان جاۋشىگۋاڭ پۈتۈن شىنجاڭنىڭ كىرىزىس ئىچىدە قالغانلىقىنى، يۇقىرىلارنىڭ كۈنى بارغانسېرى يامان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى، ئەسكەرلەر ئىچىدىكى نارازىلىق، تاپا - تەنىلەر ھەممىلا يەردە ئەۋج ئېلىپ، جەڭگىۋارلىق روھى چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، قارا شەھەردە مەخپىي يىغىن چاقىردى. ئۇلار بىر ھازا مەخپىي كېڭەشكەندىن كېيىن، تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش لايىھەسىنى بېكىتىپ چىقتى. ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرى خۇپىيانە ئىشلەنمەكتە ئىدى.

جاۋشىگۋاڭ ھەقىقەتكە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، جەنۇبىي شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئارمىيىنىڭ تۆۋەن دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ نۆۋەتتىكى ۋەزىيەتكە بولغان قارىشىنى ئۇقۇپ بېقىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ. تۆۋەندىن يۇقىرى ھەربىي ئەمەلدارلار يىغىنى چاقىردى. يىغىن 42- شى ئورگىنىنىڭ زالىدا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا جاۋشىگۋاڭ ئۆزى رىياسەتچىلىك قىلدى. ئۇ، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ۋەزىيىتىنى تەھلىل قىلىپ، قول ئاستىدىكىلەردىن كەڭ-كۇشادە پىكىر ئېلىشىپ، ھەر قايسى ئۆزلىرىنىڭ پىكىرلىر-

نى ئوتتۇرىغا قويۇشنى تەلەپ قىلدى. ئۇلار شۇنچە تالاش-تارتىش قىلىپمۇ بىر قارارغا كېلەلمىدى. جاۋشىڭگۇاڭ يىغىننىڭ ئاياغلاشقانلىقىنى جاكالاپ، قايتقاندىن كېيىن ئېنىمچىكە ئويلاپ بېقىشنى تەلەپ قىلدى.

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن، جاۋشىڭگۇاڭ يەنە يۇقىرىقىلارنىڭ يىغىنىنى چاقىردى. يىغىننىڭ ئاساسىي تېمىسى: يەنىلا ۋەزىيەتنىڭ ياماناشقانلىقىنى، كومىنداڭنىڭ يات ئارىدا گۇمران بولىدىغانلىقىنى، يېڭى جۇڭگونىڭ دۇنياغا كېلىدىغانلىقى، شىنجاڭنىڭ قانداق قىلىش كېرەكلىكى مەسىلىسى بولۇپ، كۆپچىلىكنىڭ پىكىر بايان قىلىشىنى تەلەپ قىلدى. يىغىنغا كەلگەن ھەربىي ئەمەلدارلارنىڭ كۆپچىلىكى تاۋسىيۇ، جاۋشىڭگۇاڭ ئىككى گېنېرالنىڭ قاراشى ھەر يىغىندا تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش توغرىسىدىكى ئىشنى مەخسۇس مۇزاكىرە قىلغانلىقىدىن خەۋەرتاپقان بولسىمۇ، يۈزتۇرانە پىكىر قىلىشنى بىئەپ كۆرۈپ، ئىندىمەي ئولتۇرۇشتى. يىغىننىڭ ئاخىرىدا جاۋشىڭگۇاڭ پوزىتسىيىسى ئىنتايىن ئېنىق ھالدا: «شىنجاڭنىڭ بىردىنبىر چىقىش يولى — ھەقىقەتكە قايتىش» دەپ ئېنىقنى كۆرسەتتى.

ھەقىقەتكە قايتىش ئۇنچىۋالا ئاسانغا چۈشمەيدۇ. ئۇرۇش قىلىش تەرەپدارلىرى بىلەن تىنچلىق تەرەپدارلىرى ئوتتۇرىسىدا ناھايىتى كەسكىن كۆرەشلەر بولۇپ ئۆتتى. ئاتلىق ٥-بىرىگادىنىڭ باشلىقى، تاڭ جىڭرەن بىر تېپىك ئۇرۇش تەرەپدارى ئىدى. بۇ ئادەم ھەربىي ستېپىدىكى ئىشپىيون بولۇپ، يەكەن كونىشەھەردە تۇراتتى. ئۇ ناھايىتى ھىلىگەر، مىجەزى قوپال، تورمۇش ئىستىلى چىرىك ئادەم ئىدى. ئۇ، ئارمىيە ئىچىدە

زوراۋانلىق قىلىپ ئۆز ئالدىغا فاشىستىك ئورگان قۇرۇپ، كوماندىر-جەڭچىلەرنى پايلاشنى باھانە قىلىپ، خالىغانچە ئادەم ئۇرۇپ، ئادەم تۇتاتتى. ئۇ دائىم ھەربىي تەمىناتنى تۇتۇپ قالاتتى. يالغاندىن مەلۇم قىلىپ، قاراملىق بىلەن ئېلىپ، ئۆزىنىڭ چۆنتىكىنى توشقۇزاتتى. ئۇ مۇشۇنداق قىلىپ ئەسكەرلەرنى ئاچلىق - تەمىناتى يوق، ئات- ئۇلاغلارنى يەم-خەشىكى يوق ھالغا چۈشۈرۈپ قويغانىدى. بىراق، تاڭ جىڭرەننىڭ قىسمىمۇ ئۇنچىۋالا مەزمۇت ئەمەس ئىدى. قول ئاستىدىكىلىرى ئىچىدە ۋەتەننىڭ، خەلقنىڭ غېمىنى يەيدىغان ئەزىمەتلەرمۇ تېپىلاتتى. تاڭ جىڭرەن خوگيادۇڭ تۆۋەنگە، يەنى 7- تۆۋەنگە كەمسىتىش پوزىتسىيىسىنى تۇتۇپ، بۇ ئىككى تۆۋەننىڭ كوماندىر - جەڭچىلىرىنى باندىتلار دەپ تىللاپ ھاقارەتلەيتتى. كوماندىر - جەڭچىلەر خېلىدىن بېرى تاڭ جىڭرەنگە چىش - تىرنىقىچە ئۆچ بولۇپ كەتكەن. قارشىلىشىش كەيپىياتى ئۇلغىيىپ، تېگىپلا كەتسە پارتلاپ كەتكىدەك ئەھۋالغا كېلىپ قالغانىدى.

كېيىن. خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئالدىن يۈرەر قىسىملىرىنىڭ شىنجاڭغا يېتىپ كەلگەنلىك خەۋىرى بۇ ئىككى تۆۋەندىكى كوماندىر - جەڭچىلەردە ئۈمىد ۋە جاسارەت قوزغىدى. بۇنىڭ بىلەن، خوگيادۇڭ خۇپىيانە ھالدا، كۆڭلى يېقىن كوماندىرلارنى تېپىپ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش ئىشىنى مەخپىي مەسلىھەتلەشتى.

سىنتەبىر ئايلىرىدىكى يەكەن شەھىرىنىڭ ھاۋاسى بىر ئاز سوغۇق ئىدى. ئەسكەرلەر تويغۇدەك تاماق يېمىگەچكە، ئاچلىققا چىداپ تۇرالمىدى. ئاغرىق -

سلاق كۈنسايىن كۆپەيدى. كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ نارازىلىقى ئۇلغىيىپ كەتتى. ئۇلار خۇددى ياغ چېچىپ قويغان بىر دۆۋە قاقشال ئوتانغا ئوخشاش ئازراق ئۇچقۇن بولسىلا يالقۇنغا ئايلانغۇدەك بىر ھالەتتە تۇراتتى. خوگيادوڭ پەيتنىڭ پىشىپ-يېتىلگەنلىكىنى كۆرۈپ، دالىدا مانېۋىر ئۆتكۈزۈش نامى بىلەن شەھەر سىرتىغا چىقىپ، ئالدى بىلەن شەھەر ئەتراپىدىكى قاراۋۇللارنى يوقىتىپ، گازارمىلارنى قولغا چۈشۈرۈپ، ئاندىن زور ئەسكىرى كۈچ بىلەن ھۇجۇم قىلىپ يەكەننى ئېلىپ، تاڭ جىگرېننى تەختتىن چۈشۈشكە مەجبۇر قىلماقچى بولدى. قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش ۋاقتىنى 20-سېنتەبىر قىلىپ بېكىتتى.

20-سېنتەبىر تاڭ يورۇش بىلەن قوزغىلاڭچى قوشۇن بوراجىلغىسىغا يىغىلدى، ئاز سانىدىكى قىسىمنى تاڭ جىگرېننىڭ ھەرىكىتىنى نازارەت قىلىپ، تاڭ جىگرېننىڭ سىرت بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئۈزۈپ تاشلاشقا ئەۋەتىپ، قالغان ئاتلىق، پىيادە قىسىملار ئارىلاشقان ھالدا قوزغىلىپ، يەكەن كونىشەھەردىكى سەككىز پوتەيىنى بىر ھۇجۇم بىلەن ئېلىپ، پايدىلىق يەر شارائىتىنى ئالدىن ئىگىلىدى. ئىككىنچى كۈنى، قوزغىلاڭچى قوشۇن يەكەن يېڭىشەھەرنى قورشىۋالدى. تاڭ جىگرېن تازىمۇ توخۇ يۈرەك بىرنېمە بولغاچقا، قورقۇپ جان - پېنى چىقىپ كەتكىدەك بولۇپ، شەھەر ئىچىدە تۈگۈلۈۋېلىپ ئالاقزادىلىكتە قالدى. ئۈچ كۈنلۈك كەسكىن جەڭدە بىر بىگادا شتابىغا قاراشلىق توققۇز لىيەننىڭ ھەممىسى تاڭ جىگرېندىن يۈز ئۆرۈپ، خوگيادوڭغا تەسلىم بولدى.

خوگيادوڭ بىر قىسىم ئادەملەرنى بىر تۈەن قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىللەپ، دەرھال تاڭ جىڭرەنگە جازا يۈرۈش قىلىش جېڭىگە ئاتلاندى. قوزغىلاڭچى قوشۇن زور ھەيۋەت بىلەن قەدىمكى شەھەر يەكەننى زىلزىلىگە كەلتۈردى.

22 - سىنتەبىر سەھەردە، گومىنداڭنىڭ كونىشەھەر ناھىيەسىدە تۇرۇشلۇق جەنۇبىي شىنجاڭ كارنىزون قوماندانلىق شتابىنىڭ قوماندانى، قوشۇمچە 42 - شىنىڭ باشلىقى جاۋ شىگۇاڭ تاڭ جىڭرەننىڭ تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇپ ئالدى. تېلېگراممىنىڭ تولۇق تېكىستى مۇنداق:

ئورۇن باسار جانابلىرىغا:

ئالىي ئېھتىرام بىلەن شۇنى مەلۇم قىلىمەنكى. قول ئاستىمىزدىكى خىزمەتچىلەردىن خۇگيادوڭ تۈەنى تونۇگۈن كېچە يۈز ئۆردى، ھازىر بىرىگادا شتابىنى قورشىۋالدى، پىرقە دۆلەتكە ئاسىيلىق قىلدى، ھەربىي قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىنمىغاندا. چوڭ بالايى - قازا كېلىپ چىقىدۇ. كەمىنىلىرى جانابلىرىدىن دەرھال ئەسكەر ئەۋەتىپ باستۇرۇشىڭىزنى، خۇگيادوڭنى قاتتىق جازالىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن.

ئاتلىق 4 - بىرىگادا باشلىقى تاڭ جىڭرەن

جاۋ شىگۇاڭ بۇ ئىشنى بىر ياقلىق قىلىش چارىسىنى ئويلاۋاتقاندا، ئازسىيزنىڭ تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇپ ئالدى. تېلېگراممىنىڭ تولۇق تېكىستى مۇنداق ئىدى:

جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شتابىنىڭ قوماندانى جاۋ شىگۇاڭغا:

«يەكەن ۋەقەسىنى تولۇق ھوقۇقلۇق ھالدا ھەل قىلىڭ».

جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شتابىنىڭ قوماندانى
تاۋسىيۇ.

قوماندان تاۋسىيۇنىڭ بۇ بۇيرۇق تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇپ ئالغان جاۋ شىگۇاڭ گويا كى خان شەمشىرىگە ئىگە بولغاندەك بەلنى تېخىمۇ چىڭ باغلاپ، ۋاڭ سەنمۇجاڭنى چاقىرىپ كېلىپ مەخپىي پىلان تۈزۈشتى. ۋاڭ سەنمۇجاڭ جاۋ شىگۇاڭنىڭ مەخپىي بۇيرۇقىنى ئېلىپ يەكەنگە كەلدى. كۆتمىگەندە جاھىل تاڭ جىگرەن شەھەرنىڭ دەرۋازىسىنى چىڭ تاقىۋېلىپ كۆرۈشكىلى ئۇنىمىدى. ۋاڭ سەنمۇجاڭ ئارقىغا قايتىش سەپىرىدە تاڭ جىگرەننىڭ فۇگۇەنىگە ئۇچراپ قېلىپ، قوماندان جاۋ شىگۇاڭنىڭ بۇيرۇقىنى، يەنە بىر قېتىم ئىزاھلىدى. فۇگۇەن ئىش يوغىناپ كېتىپ قالسا، كېيىنچە يىغىشتۇرالماي قېلىشتىن قورقۇپ، ۋاڭ سەنمۇجاڭنى بەمبۆك سۆۋەتكە سېلىپ، سېپىلدىن ئارتىلدۇرۇپ شەھەرگە ئېلىپ كىردى.

ئىككىنچى كۈنى چۈشتە، جاۋ شىگۇاڭ يەكەنگە ئۆزى كەلدى. تاڭ جىگرەنگە شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىشنى بۇيرۇق قىلدى. تاڭ جىگرەن ئىلاجىسىز شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىپ جاۋشىگۇاڭنى قارشى ئالدى. جاۋشىگۇاڭ ئۇنىڭغا يەكەندىن دەرھال ئايرىلىش لازىملىقىنى، باشقا ۋەزىپە تەقسىم قىلىنىدى-

غا نامىنى ئۇقتۇردى. تاڭ جىگرەن قايىل بولماي تاكاللىشىپ جاۋشىڭۋاڭغا: «نېمىلا بولمىسۇن كونا شىتابىمىدىن ئايرىلىپ كەتمىسەملا ھەرقانداق شەرت بولسا قوبۇل قىلىمەن» دەپ ئۇنىڭ كېپىنى ئاڭلىمىدى. جاۋ شىڭۋاڭ تاۋسىيۇنىڭ تېلېگراممىسىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ: «قوماندان تاۋسىيۇ يەكەن ۋەقەسىنى بىرتەرەپ قىلىشتا مېنىڭ تولۇق ھوقۇقلۇق ئىكەنلىكىم توغرىسىدا تېلېگرامما ئارقىلىق بۇيرۇق بەردى» دېدى. تاڭ جىگرەن بۇنى ئاڭلاپ ياغاچتەك قېتىپلا قالدى-دە، تاۋسىيۇنى ئۆزىنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرىنى تونىمايدىغان. قول ئاستىدىكىلەرنى ئۇنتۇپ قالىدىغان ئادەم ئىكەن دەپ غۇدۇرىدى.

جياڭجيېشى ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ بۇ سادىق غالچىسى ئاخىرىدا قولىدىكى ھوقۇق تامغۇنى تارتتۇرۇپ قويۇشتەك پەسكەش ئاقىۋەتكە قالدى.

(خوڭيادوڭ. بامۇخوالارنىڭ ئەسلىمىسىگە ئاساسەن شياۋېروڭ رەتلىگەن).

1986 - يىل 7 - ئاۋغۇست

ئۈچ ئەسلىمە

باۋ دىيەنخۇا

تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش

1947 - يىلى 4 - ئايدا سابىق گومىنداڭ غەربىي شىمال ھەربىي مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ مۇدىرى جاڭ جىجوڭ مېنى بۇ مەھكىمىنىڭ شاۋجاڭ دەرىجىلىك ئالىي مەسلىھەتچىلىكىگە بەلگىلەپ، ئاقسۇدىكى 65 - بىرىگادىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللەشكە ئەۋەتتى.

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى، مەن ئاقسۇدا 65 - بىرىگادىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللەپ بولۇپ، گېنېرال تاۋ شىيۈ رەھبەرلىكىدىكى شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشىغا قاتناشقاندىن كېيىن. قىسىملار يەنىلا ئەسلى ئورنىدا تۇرۇپ، يەرلىكنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاپ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى باش قوماندانلىق شتابىنىڭ ئۆزگەرتىپ تەشكىللىشىنى كۈتتى.

سۆيۈملۈك كىشىلىرىمىز جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شەھەرگە كىرىشىنى قىزغىن قارشى ئېلىش ئاقسۇدىكى ھەر مىللەت خەلقى كېچە - كۈندۈز ئىنتىزار بولۇۋاتقان چوڭ ئىش ئىدى. 1949 - يىلى 11 - ئاينىڭ باشلىرىدا، ھاۋا ئىنتايىن ئوچۇق بولۇپ، مەيىن شامال چىقىپ تۇراتتى. ئالتۇن نۇر چاقناپ تۇرغان بەش يۇلتۇزلۇق قىزىل بايراق شەھەر-

نىڭ ھەممە يېرىگە تارقالغان بولۇپ، شامالدا لەپىلدەپ جەۋلان قىلاتتى. «جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز» دېگەن چوڭ پىلاكاتلار ھەممە يەردە كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. ئاقسۇ ناھىيە شەھىرى شىمالىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدىكى سابىق «بەگ راۋىقى» نىڭ ئالدى ئەتىگەندىلا رەتلىك تىزىلغان قارشى ئالغۇچى قوشۇن ۋە ھەر مىللەت ئاممىسى بىلەن تولغانىدى. جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 1 - دالا ئارمىيىسى 2 - جۈن 5 - شى باشلىقى ياڭ بىلەن سىياسىي كومىسسار شۈگو شيەنلەر باشلامچىلىقىدىكى كوماندىر - جەڭچىلەر ئاپتوموبىللىرىنى ھەيدەپ، رەتلىك تىزىلىپ، شەھەر ئەتراپى رايونىغا قەدەم قويغاندا، ئادەملەر توپى كەلكۈنگە ئوخشاش ئۇلارنىڭ ئالدىغا قاراپ ئاقتى. تەنتەنە، شوئار، ئالقىش ۋە داقا - دۇمباق سادالىرى يەلەككە يەتتى. شى باشلىقى ياڭ، سىياسىي كومىسسار شۈگوشيەنلەر ئاقسۇدىكى ھەر ساھە زاتلار بىلەن سەمىمىي قول ئېلىشىپ ئۆز ئارا تىنچلىق-سوراشتى ھەمدە ئاممىغا قوللىرىنى كۆتۈرۈپ ھۆرمەت بىلدۈردى، «بەگ راۋىقى» ئالدىدىن تەخمىنەن بەش چاقىرىم يىراقلىقتىكى ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى تۇرۇشلۇق جايىغىچە بولغان ئىككى تەرەپ قارشى ئالغۇچى ھەر مىللەت ئاممىسى بىلەن تولغانىدى. ئۇلار مېزىلىك چاي، ئېسىل ھاراقلىرىنى تەڭلەپ ئۇلارنى ئۆز ئائىلىسىدىكى كىشىلەردەك كۈتۈشەتتى. بۇ يەردە ھەقىقەتەن ئارمىيە بىلەن خەلقنىڭ بېلىق بىلەن سۇدەك چوڭقۇر مۇھەببىتىنىڭ جانلىق مەنزىرىسى ئەكس ئەتكەنىدى. بۇ، ئاقسۇدا تارىختىن بۇيانقى تۇنجى كاتتا داغدۇغا ئىدى.

1949 - يىلى 11 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئاقسۇدىكى ھەر قايسى ئورۇنلاردا ھەربىي ئىدارە قىلىش يولغا قويۇلۇپ، ئازادلىق ئارمىيە ۋەكىللىرى ھەر قايسى ئىدارىلارغا كىرىپ، بىر قىسىم كونا ھاكىمىيەتنى ئۆتكۈزۈپ ئالدى.

12 - ئاينىڭ باشلىرىدا 2 - جۈن باشلىقى گو پېڭ، سىياسىي كومىسسار ۋاڭ ئېنماۋ، سىياسىي بۆلۈم مۇدىرى زوچى قاتارلىق يولداشلار ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە ئۆتمەكچى بولدى. جۈن باشلىقى گو پېڭ، سىياسىي كومىسسار ۋاڭ ئېنماۋلار 5 - شى شتابىدا تۇردى. مۇدىر زوچى بولسا مېنىڭ ئۆيۈمدە تۇردى. مۇدىر زوچى مېھرىبان، يېقىملىق كىشى بولۇپ، دائىم مەن بىلەن سىردىشاتتى. زوچى: «قىسمىمىز لەنجۇدىن شىنجاڭغا يۈرۈش قىلغاندا، بىز ئىدىيە جەھەتتىن ئەڭ يامان ئەھۋالغا دۇچ كېلىش ئېھتىماللىقىنى كۆزلەپ، يولبويى جەڭگە دۇچ كېلىشىمىز مۇمكىن، دەپ تەييارلىق كۆرۈپ قويغانىدۇق. ئەمەلىيەتتە بۇ غەم - ئەندىشىلىرىمىزنىڭ ئارتۇقچە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. سەپىرىمىز ئوڭۇشلۇق بولدى. ھەقىقەتكە قايتقاندىن كېيىن سىز ئاقسۇدا نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدىڭىز، ئەلۋەتتە» دېدى.

1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى تاۋ سىيۇنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشىنى جاكارلاش دەقىقىدىكى تېلېگراممىسىنى 65 - بىرىگادا باشلىقى لى زوتاڭ بېسىپ قويۇپ، تۆەندىن يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي ئەمەلدارلار ۋە يەرلىك ئەمەلدارلارغىلا يەتكۈزۈپ، ئاشكارىلاشقا يول قويمىدى. ئۇ يېچېڭ بىلەن ماچېڭشياڭ ئۈرۈمچىدىن ئاقسۇغا كەلگەندىن كېيىن، ئۈچ كىشى بىر بولۇپ، ئەسكىرىي كۈچنى تەشكىللەپ، باش ئەگمىنى تايانچ بازا قى-

لىپ، جەنۇبىي شىنجاڭنى ئۆلگىچە سالاپ، كومپارتىيە قىسىملىرى بىلەن قارشىلىشىشنى مەخپىي پىلانلىماقچى بولغانىدى.

9 - ئاينىڭ 30 - كۈنى، يېچېڭ بىلەن ماچىڭشيالىڭ 16 چوڭ ئاپتوموبىل بىلەن بالا - چاقىلىرى ۋە ئالتۇن - كۈمۈشلىرىنى ئېلىپ، بىر لىيەن ئەسكىرىي كۈچىنىڭ مۇھاپىزەت قىلىشى بىلەن ئاقسۇغا كەلدى. ئۇلار ئەمدىلا 65 - بىرىگادىنىڭ چوڭ قورۇسىغا كىرىشكە، لى زوتاڭنىڭ بىر ئەسكىرى بىر پاي ئوق چىقىرىپ، يې چېڭنىڭ قولىنى زەخىملەندۈردى. لى زوتاڭ بىلەن يې چېڭنىڭ شىتاب باشلىقلىرى ئوتتۇرىسىدا ئۆزلىرىنىڭ باشلىقلىرىنى قوغداش يۈزىسىدىن ھەربىي توقۇنۇش يۈز بەردى. لى زوتاڭ ماڭا تېلېفون بېرىپ، ئىككى تەرەپنى كېلىشتۈرۈپ قويۇشۇمنى ئېيتتى. مەن يې چېڭنىڭ شىتاب باشلىقىنى تېپىپ، ئۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە لى زوتاڭنىڭ قېشىغا بېرىپ، يۈز تورانە سۆزلىشىپ كېلىشىم ھاسىل قىلدۇق. ئۈچ نەپەر ئاساسىي چوڭ گۇرۇھلارنىڭ كاتتىبېشى بالا - چاقىلىرىنى ئېلىپ ئاقسۇدىن ئايرىلىپ، قەشقەر ئارقىلىق ھىندىستانغا كەتتى. ئاقسۇنىڭ ۋەزىيىتى ۋاقىتىنچە تۇراقلاشتى.

زوچى كۈلۈپ تۇرۇپ ماڭا: — مەن سىزنىڭ بۇ ئىشلارنى قىلغانلىقىڭىزنى بىلىمەن، — دېدى.

— ئۇ چاغدا سىز ئاقسۇدا بولمىسىڭىز قانداق بىلىسىز؟ — دېدىم مەن.

— سىزنىڭ ئۆيىڭىز مەدەنىيەت سارىيىدا ئىدى، سارايىنىڭ ئالدىدىكى تاماكو، گازىر ساتىدىغان كىشى ئازادلىقتىن بۇرۇنلا بىزنىڭ ئاخبارات خادىمىمىز ئىدى، ئۆيىڭىزگە ھەر كۈنى قانداق ئادەملەرنىڭ كېلىدىغانلىقىنى بىز بىلىپ تۇراتتۇق، — دېدى زوچى.

مەن يولداش زۇچىغا ئەينى يىللاردا تونۇشۇم ئايدىڭ بولمىغانلىقتىن كومىنداڭغا ئەگىشىپ يۈرۈپ، خەلققە يۈز كېلەلمەيدىغان نۇرغۇن ئىشلارنى قىلدىم، دېدىم. زۇچى ماڭا تەسەللى بېرىپ: «بۇرۇنقىسى تارىخىي مەسىلە. چاڭجيېشى جۇڭگوغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان ئەمەسمۇ. كومىنداڭغا ئەگىشىپ ماڭغان ئادەملەر يەنىلا كۆپ سانلىق. ئۇ ھەرگىزمۇ بىرەر ئادەمنىڭ مەسىلىسى ئەمەس. جۇڭگو تارىخىدا جياڭ جيېشى سۇن جۇڭشەننىڭ دېموكراتىك ئىنقىلابىغا ئاسىيلىق قىلمىغان بولسا، ماۋ جۇشى خەلققە رەھبەرلىك قىلىپ ئىنقىلاب قىلمىغان بولاتتى» دېدى. ئۇ ماڭىدىغان چاغدا ماڭا: ماۋجۇشىنىڭ بىرپارچە رەسىمى بىلەن «خەلق دېموكراتىيىسى دىكتاتۇرىسى ھەققىدە»، «يۈيگوڭنىڭ تاغنى يۆتكىشى»، «بېتيۈننى خاتىرىلەيمىز» قاتارلىق ئۈچ پارچە ئەسىرىنى سوۋغا قىلىپ، ناھايىتى زور ئىلھام بېرىپ، مېنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ئالغا ئىلگىرىلەش يۆنىلىشىمنى ئېنىق كۆرسىتىپ بەردى.

1949 - يىلى 12 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، ئاقسۇدىكى ھەر ساھە زاتلار قاتناشقان ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىسى، ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى بارلىق ھاكىمىيەتنى ئۆز قولىغا ئالدى. كومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن فېئودال، پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ ئاقسۇدىكى قاراڭغۇ زۇلمەتلىك ھۆكۈمرانلىقى شۇنىڭ بىلەن كەلمەسكە كەتتى. ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ تارىخىدا شۇنىڭدىن باشلاپ يېڭى بىر سەھىپە ئېچىلدى.

ئالاقىلىشىش بۆلۈمىنىڭ دەسلەپكى پائالىيەتلىرى ھەققىدە

جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى دالا ئارمىيە ئىجۈنىنىڭ ئالاقىلىشىش بۆلۈمى چوغ — بىر ئىنقىلاب ئوچىقى، شۇنداقلا

«25 - سىنتەبىر»دىكى ھەقىقەتكە قايتىشقا قاتناشقان سابىق گومىنداڭنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق كەڭ كوماندىر-جەڭچىلىرىنى يېڭى ھاياتقا ئاتلاندۇرغان ئىنقىلابىي چوڭ مەكتەپ بولۇپ، شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈش ۋە قوغداش ئۈچۈن ئۇلار قىممەتلىك تۆھپە قوشقان. مەن ھازىر ئەسلىيەلىگەن ئازغىنا ئەھۋاللارنى تۆۋەندىكىچە بايان قىلىپ ئۆتىمەن.

1. ۋەزىپە. ئالاقىلىشىش بۆلۈمىنىڭ ۋەزىپىسى سابىق گومىنداڭنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق تۆت بىرىگادىسى (قاراشەھەردە تۇرۇشلۇق ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنغان 166 - بىرىگادا. ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنغان 65 - بىرىگادا. قەشقەردە تۇرۇشلۇق 9 - ئاتلىق بىرىگادا. يەكەندە تۇرۇشلۇق 4 - ئاتلىق بىرىگادا) ۋە 5 ۋىلايەت (قاراشەھەر، ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن، خوتەن) دىن «25 - سىنتەبىر» ھەقىقەتكە قايتىشقا قاتناشقان ھەربىي، مەمۇرىي خادىملارنى يىغىپ تەربىيىلەپ، ئۇلارنى سىياسىي، ئىدىيە جەھەتتىن ئۆزگەرتىش ۋە ئەمگەك بىلەن چېنىقتۇرۇشتا مەسئۇل بولۇش ھەر بىر خادىمنىڭ تەشكىلىي سىستېمىسى، ئىجتىمائىي مۇناسىۋىتى ۋە كۆرسەتكەن خىزمىتى ھەم گۇناھى قاتارلىقلارنى ئىگەللەپ، ئۇلارنىڭ يېڭى شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈشتىكى كېرەكلىك ئادەم بولۇپ ئۆزگىرىشىنى تېزلىتىشتىن ئىبارەت ئىدى.

2. تەشكىلى. ئالاقىلىشىش بۆلۈمى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 2 - جۈننىڭ سىياسىي بۆلۈمىگە قارايتتى. سىياسىي بۆلۈم قارمىقىدىكى تۆت بۆلۈمچىنىڭ (تەشكىلات. تەش-

ۋىتالى. توغداش، ئالاقىلىنىش بۆلۈمى) بىرى بولۇپ، تۈۋەن دەرىجىلىك ئورۇن ئىدى. ئۇ يەردە تەربىيىلىنىدىغانلار مۇنتىزىم قىسىملارنىڭ باشقۇرۇش تۈزۈمى بويىچە قاتتىق باشقۇرۇلاتتى. ئەر - ئاياللارنىڭ كىيىمى ئوخشاشلا ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ كىيىمى بىلەن بىردەك ئىدى.

ئالاقىلىنىش بۆلۈمىدە بىر نەپەر بۆلۈم باشلىقى (شۇ چاغدا جاڭ شىكاڭ بۆلۈم باشلىقى ئىدى). ئىش بېجىرگۈچى، ياردەمچى ئىش بېجىرگۈچى ۋە بىر قانچە ئەترەت كادىرلىرى بار ئىدى. ئەترەتتە بىر نەپەر ئەترەت باشلىقى، بىر نەپەر سىياسىي يېتەكچى بولاتتى. ئۇنىڭ قارىمىقىدا يەنە بىر نەچچە گۇرۇپپىمىز بار ئىدى. گۇرۇپپىدا بىر نەپەر گۇرۇپپا باشلىقى بولۇپ، بىر گۇرۇپپىدىكى ئوقۇغۇچىلار 30 دىن 40 نەچچىگىچە (1951 - يىلى ئەترەتتە رايونلۇق ئەترەت باشلىقىدىن ئىككىسى كۆپەيتىلگەن) ئىدى.

ئالاقىلىنىش بۆلۈمى 1950 - يىلىنىڭ بېشىدىن تارتىپ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشقا باشلىغان. يىغىپ تەربىيىلەش سىنىپى يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ساۋخۇ دېھقانچىلىق مەيدانىغا (بۇ يەر بۇرۇنقى يىللاردا ماناس ناھىيىسىنىڭ قوروسى دەپ ئاتىلاتتى. ھازىر يېزا ئىگىلىك 3 - شى 41 - تۇەن- مەيدانىنىڭ چاڭبۇسى تۇرۇشلۇق جاي) قۇرۇلغانىدى.

3 . ئوقۇغۇچىلار. ئوقۇغۇچىلار تەخمىنەن مىڭدىن ئارتۇق بولۇپ (ئاياللارمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ئۇلارنىڭ تەركىبى مۇرەككەپ ئىدى. ئۇلار گومىنداڭنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەر قايسى ۋىلايەتلەردىن كەلگەن پارتىيە، ھۆكۈمەت ئارمىيە، ساقچى، ئالاھىدە خىزمەت ساھەسىدە ئىشلىگەن ھەر-

ەتكە قايتقان خادىملار (لەنجۇدىن كەلگەن خادىملارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالاتتى) بولۇپ، ھەربىلەر ئىچىدە يۇقىرىسى شاۋجياڭ. بىرىگادا كوماندىرى، تۆۋىنى شاۋۋېي. پەيجاڭ قاتارلىقلار ئىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە يەنە قۇرۇقلۇق، دېڭىز، ھاۋا ئارمىيىسىدىن تەركىب تاپقان ئۈچ خىل ئارمىيە خادىملىرىمۇ بار ئىدى. مەمۇرىي خادىملار ئىچىدە يۇقىرىسى ۋالىي، تۆۋىنى بۆلۈم ئەزالىرى بار ئىدى. خەلق ئىشلار، مالىيە، قۇرۇلۇش، مائارىپ، ساقچى، قاتناش، پوچتا - تېلېگراف، دېپلوماتىيە ئورۇنلىرى قاتارلىق ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ۋە پارتىيە ئالاھىدە خىزمەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ھەر قايسى بۆلۈملەرنىڭ خادىملىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. بۆلۈم باشلىقى جاڭ شىكاڭ يۇمۇرلۇق ھالدا: «ئالاقىلىشىش بۆلۈمى ئىختىساسلىق كىشىلەرنىڭ توپلانغان ماكانى» دېگەنىدى.

4 . ئەترەتلەرنىڭ تۈزۈلۈشى. تەربىيىلەشنى باشقۇرۇشقا ئوڭاي بولسۇن ئۈچۈن، ئەترەت تۈزۈشىنىڭ ئاساسىي پرىنسىپى بويىچە ئالاقىلىشىش بۆلۈمى 6 ئەترەتتىن تۈزۈلگەنىدى (ئاياللارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالاتتى). شۇنىڭ ئۈچۈن ئوقۇغۇچىلار ئۆتكەندە كومىنداڭنىڭ پارتىيە، ئارمىيە، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدا شۇغۇللانغان ئىش خاراكتېرىنىڭ ئوخشاشلىقى ياكى شۇنىڭغا يېقىنلىشىپ كېتىدىغانلىقى ئۆلچەم قىلىنغان ھالدا بىر كوللېكتىپ قىلىپ ئايرىلغانىدى. مەسىلەن: بىرىنچى ئەترەتتىكىلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئەسكەرگە باشچىلىق قىلغانلاردىن؛ ئىككىنچى ئەترەتتىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆپىنچىسى سىياسىي خىزمەت خادىملىرىدىن؛ ئۈچىنچى ئەترەتتىكىلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئالاھىدە خىزمەت بىلەن شۇغۇللانغانلاردىن؛ تۆتىنچى ئەترەت-

تەشكىلەرنىڭ كۆپىنچىسى ساپچىلىق قىلمىغانلاردىن؛ بەشىنچى ئەترەت تەشكىلەرنىڭ كۆپىنچىسى شۇغۇللانغان ئىش خاراكتېرى تازا ئېنىق بولمىغانلاردىن؛ ئالتىنچى ئەترەت تەشكىلەر بولسا ئاياللار ۋە ئائىلە تاۋاباتلاردىن تەركىب تاپقانىدى.

2. ئۆگىنىش ۋە ئىشلەپچىقىرىش. ئىدىيە ئۆزگەرتىشنى كۈچەيتىش ۋە ئىشلەپچىقىرىشنى يۈكسەلدۈرۈش ئۈچۈن 1950 - يىل كۈزدە ئالاقىلىشىش بۆلۈمىدە ئايرىم - ئايرىم ھالدا ھەر قايسى ئەترەتلەردىن تەشكىللەنگەن ئۆگىنىش-ئىشلەپچىقىرىش ھەيئىتى قۇرۇلغانىدى. بۇ ھەيئەت بۆلۈم باشلىقىنىڭ رەھبەرلىكىدە ھەر قايسى ئەترەتلەرنىڭ ئۆگىنىش ۋە ئىشلەپچىقىرىشنى ياخشى ئېلىپ بېرىشقا ھەمكارلاشاتتى. ئۇزاققا بارمايلا ھەر قايسى ئەترەتلەردىن سايلاپ بېرىلگەن 5 نەپەر ئوقۇغۇچىدىن تەشكىللەنگەن ئۆگىنىش ھەيئەتلىرى قۇرۇلدى. بۇلار سىياسىي كومىسسارنىڭ رەھبەرلىكىدە، بۆلۈمدىكى ئۆگىنىش ھەيئىتىنىڭ ھەمكارلىقىدا، پۈتۈن ئەترەتنىڭ ئۆگىنىش ۋە خىزمەت ئەھۋالىنىڭ قانات يېيىشىنى ئالغا سۈرەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، گۇرۇپپىلاردا ئىشلەپچىقىرىش گۇرۇپپىلىرى قۇرۇلدى، ئوقۇغۇچىلار سايلاپ بەرگەن بىر ئادەم گۇرۇپپا باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىپ، پۈتۈن گۇرۇپپىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە خىزمەتلىرىگە مەسئۇل بولدى. ئەمەلىيەت بۇ ئىككى تەشكىلىي تۈزۈمنىڭ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىدىيىسىنى ئۆزگەرتىش ۋە ئۇلارنى ئەمگەك بىلەن چېنىقتۇرۇشتا ئاكتىپ رول ئوينىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. مەسىلەن: مەندەك ئەزەلدىن پىيادە يول يۈرۈپ باقمىغان، ئەمگەك قىلىشنى بىلمەيدىغان، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنى پەرق ئېتەلمەيدىغان.

كىشىلەر پارتىيىنىڭ تەربىيىسى ۋە ئەمگەك بىلەن چىنىقتۇرۇشى ئارقىلىق تەدرىجىي ھالدا ئەمگەكنى سۆيىدىغان، جاپادىن قورقمايدىغان، غېرىپ - چارچاشتىن قورقمايدىغان، باشقىلارغا ياردەم بېرىشنى خۇشاللىق دەپ بىلىدىغان ياخشى ئادەتنى يېتىشتۈردۈم. 1951 - يىل ئەتىياز بىلەن ياز پەسلى ئارىلىقىدىكى مەزگىل بولۇپ، شال تېرىش بىلەن جىددىي شۇغۇللىنىۋاتاتتۇق. مەن ئەترەتتە سۇ تۇتۇشقا مەسئۇل بولدۇم. مەن ئۇدا 60 سائەت ئېتىزدىن قايتماي ئىشلىۋەردىم. سىياسىي كومىسسار ئۆزىنىڭ خەۋەرچىسىنى ئىككى قېتىم قېشىمغا ئەۋەتىش ئارقىلىق قىلىۋاتقان ئىشىمنى ئۇنىڭغا ئۆتكۈزۈپ بېرىشنى بۇيرىغان بولسىمۇ، مەن ياخشى گەپلەر بىلەن رەت قىلىپ، تېرىقچىلىق ئاياغلاشقىچە ئورنۇمدا چىڭ تۇرۇپ ئىشلەۋەردىم. بۇنداق ئاڭلىق ئەمگەك قىلىش غەيرىتىمنى ئالاقىلىشىش بۆلۈمىگە يېڭى كەلگەن چاغدىكى ئەھۋال بىلەن سېلىشتۇرغاندا، ھەقىقەتەنمۇ ئاسمان - زېمىن پەرق قىلاتتىم.

6 . ھەممىگە ئوخشاش قاراش. قەدىردان جۇڭگولۇق كوممۇنىستلار ئۆز لەۋزىدە تۇرۇشى كېرەك» دېگەنىدى. 1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى. گېنېرال تاۋسىيۇ شىنجاڭدا تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى ئېلان قىلغان چاغدا، ھەقىقەتكە قايتقانلاردىن كومىنداڭ تەشۋىقاتىنىڭ زىيانكەشلىكىگە چوڭقۇر ئۇچرىغان ئاز سانلىق كىشىلەر ئازادلىق ئارمىيە بىزنى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، ئۆلتۈرۈۋېتەرمۇ دەپ گۇمان قىلغانىدى. شۇ سەۋەبتىن قىسىم ئىچىدە تەۋرىنىش بولغانىدى. دەل مۇشۇنداق داۋالغۇش بولۇۋاتقان پەيتتە، تاۋسىيۇ بىلەن بىللە ئىمزالىغان ۋېيىك دىڭخۇەي - تاۋدىڭخۇەيىنىڭ كەنىز جۇڭۋەندە

سىيۇكلىشىمى» ئاشكارا ئېلان قىلىندى. ئۇنىڭدا دەمەنقەتيكە قايتقانلارغا تەمىناتتا ئازادلىق ئارمىيە بىلەن ئوخشاش مۇئامىلە قىلىنىدۇ» دەپ ئېنىق بەلگىلەنگەندى. شۇنىڭ بىلەن ئۇزمان ئايدىڭلىشىپ، كىشىلەرنىڭ كۆڭلى خاتىرجەم بولدى. دېمەك، پاكىت كومىتېتلارنىڭ ئۆز لەۋزىدە تۇرىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. ھەقىقەتكە قايتقان خادىملارغا تەمىناتتا ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىلىرى بىلەن ئوخشاش مۇئامىلە قىلىندى. مەن ئايالىم جىياڭ جاۋجۇا بىلەن ئالاقىلىشىش بۆلۈمىدە ئۆگىنىش قىلىۋاتقىنىمىزدا، ئوقۇغۇچىلار بىلەن تەڭ تەمىناتتىن بەھرىمەن بولغاندىن باشقا، يەنە گومىنداڭنىڭ ناۋجىياگى ۋەشاگىشياۋسى دەرىجىلىك تەمىناتتىن بەھرىمەن بولدۇق. بالىلىرىمىز ئازادلىق ئارمىيە پەرزەنتلىرىنىڭ ئۆلچىمى بويىچە تەمىنات تۈزۈمىدىن بەھرىمەن بولدى.

7. سىياسىي ھەرىكەت. (1) ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش. 1951 - يىل مەملىكەت بويىچە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى. ئالاقىلىشىش بۆلۈمىمۇ بۇنىڭ سىرتىدا قالمىدى. بۇ ھەرىكەت جەريانىدا 6 نەپەر ئوقۇغۇچى قولغا ئېلىندى. ئۇلار ئەسلىدىكى ۋەزىپە ئۆتىگەن ئورنىغا يالاپ بېرىلىپ، ئاما ئالدىدا ئۇلارنىڭ جىنايى قىلمىشلىرى ئېلان قىلىنىپ، دەرھال ئۆلۈم جازاسى بېرىلدى. ئۇلار 3 - ئەترەتتىكى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى خاۋدىڭبالڭ، مۇئاۋىن ۋالىيلىرى ئەن شياۋ شيەن، ۋاڭ جاۋجى، گۇما ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى جاڭ يۈفېڭ، ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ كادىرى ھېكىم قاتارلىقلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئورتاق جىنايىتى

نەق ئەكسىلئىنقىلابىي قىلمىش ئىدى. يەنە بىرى، بىرىنچى ئەترەتنى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنغان 65 - بىرىگادىنىڭ يەكەن ئاتلىق تۇەنىدە تۇرۇشلۇق شاۋۋىي دەرىجىلىك پەيجاڭ دۇشاۋخۇا بولۇپ، ئۇ يەكەندىكى بۇلاڭچىلارنىڭ باش جاۋابكارى ئىدى. (2) ئۈچكە قارشى ھەرىكەت. ئالاقىلىشىش بۆلۈمىنىڭ باشلىقى جاڭ شىكاڭ 1949 - يىل 9 - ئايدا ئۆزىنىڭ خەۋەرچىسىنى ئېلىپ، ئۆز ئالدىغا ئىنتايىن ئۇستىلىق بىلەن گومىنداڭنىڭ كەنسۇ جۇڭچۇەندىكى قوماندانلىق شتابىغا ھۇجۇم قىلىپ كىرىپ، بەشيۇلتۇزلۇق قىزىل بايراقنى چىقارغان، بىر پاي ئوق چىقارماي، قان تۆكمەيلا جۇڭچۇەننى ئازاد قىلىپ خىزمەت كۆرسەتكەنىكەن، 1952 - يىل 2 - ئايدىكى 3 كە قارشى ھەرىكەتتە جاڭ شىكاڭ تۇرمۇش ئىستىلىدا خاتالىق ئۆتكۈزدى. رەھبەرلىك «كۆرسەتكەن خىزمىتى ئۆتكۈزگەن سەۋەنلىكىدىن چوڭ» دەپ ئۇنىڭ يۈزىگە ھەل بېرىپ ئولتۇرمىدى. جۇن باشلىقى گوفېڭ ئالاقىلىشىش بۆلۈمىگە ئۆزى كېلىپ، يىغىنغا رىياسەتچىلىك قىلىپ، دېموكراتىيىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئۇنى قەتئىي پاش قىلىپ، دەلىل-ئىسپاتلارنى تولۇق ئوتتۇرىغا قويدى. گوفېڭ نەق مەيداندىلا جاڭ شىكاڭنىڭ بۆلۈم باشلىقلىق ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلانغانلىقىنى، قوغداش بۆلۈمىگە ئەۋەتىلىپ مەسىلە تاپشۇرىدىغانلىقىنى، تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىشنى كۈتىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى چېن چۈنلىننى ئالاقىلىشىش بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىقىنى قوشۇمچە ئۆتەشكە ئەۋەتتى. مانا بۇلار كومپارتىيە ۋە خەلق ئازادلىق

ئارمىيىسىنىڭ شانلىق ئەنئەنىسى ۋە ئېسىل ئىستىلىنى تولۇق گەۋدىلەندۈرۈپ بەردى.

مەركەزدىكى باشلىقلارنىڭ قوبۇل قىلىشى

1983 - يىل 9 - ئايدا مەن بەختلىك ھالدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم بىرلىكسەپ بۆلۈمى ئۇيۇشتۇرغان شىنجاڭ ۋەتەنپەرۋەر زاتلار ئۆگىنىش، ئېكىسكۇرسىيە قىلىش ئۆمىكىگە قاتنىشىپ، ئۆمەك باشلىقى، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى خەن يۇۋېن، مۇئاۋىن ئۆمەك باشلىقلىرى چېن سېيو، ئىبراھىم مەتنىياز يولداشلارنىڭ باشچىلىقىدا بېيجىڭ، تيەنجىن، نەنجىڭ، ۋۇشى، سۇجۇ، خاڭجۇ، فۇجۇ، چۈەنجۇ، شيامېن، شاڭخەي، شىئەن قاتارلىق 11 شەھەرگە بېرىپ ئۆگىنىش ۋە ئېكىسكۇرسىيىدە بولدۇق. جەمئىي 14 ئۆلكىگە بېرىپ 27 مىڭ چاقىرىمدىن كۆپرەك مۇساپىنى باستۇق. ئېكىسكۇرسىيە قىلىش ۋاقتىمىز 58 كۈن بولدى.

بېيجىڭدە ئېكىسكۇرسىيىدە بولغان چېغىمىزدا، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي مەسلىھەتچىلەر كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ۋاڭجېن، ئازادلىق ئارمىيە باش سىياسىي بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى يۈچيۇلى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى بىرلىكسەپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ياڭجىڭرېن، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، گومىنداڭ ئىنقىلابىي مەركىزىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى جۇۋۇ قاتارلىقلار 9 - ئاينىڭ 7 - كۈنى خەلق سارىيىنىڭ شىنجاڭ زالىدا ئېكىسكۇرسىيە ئۆمىكىنىڭ بارلىق ئەزالىرىنى سەمىمىي قوبۇل قىلدى ۋە زىياپەت بىلەن كۈتۈۋالدى. ۋاڭجېن 1949- يىل «25 - سېنتەبىر» دىكى شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە

قايتىلىشىغا يۈكسەك باھا بەردى. ئۇ مۇنداق دېدى: «سىلەرنىڭ شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشىدا تۆھپەڭلار بار. خەلق سىلەرنى ئۇنۇتمايدۇ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى سىلەرنى تېخىمۇ ئۇنۇتمايدۇ». باشلىقلارنىڭ بىزگە بەرگەن مۇنداق سەمىمىي ئىلھامى قەلبىمىزنى ھاياجانلاندۇردى. ئېكىسكۇرسىيە ئۆمىكىمىز بارغانلىكى جايدا، ھەر قايسى ئۆلكە، شەھەرلەردىكى رەھبەرلەرنىڭ قىزغىن كۈتۈۋېلىشىغا ئېرىشتى. 10- ئاينىڭ 27- كۈنى ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلگەندە، يەنە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ سېكرېتارى ۋاڭ ئېنماۋ ۋە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى، خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى، سىياسىي كېڭەش، ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم بىرلىكسەپ بۆلۈمى قاتارلىق ھەر قايسى ئورۇنلارنىڭ رەھبەرلىرى بىزنى قوبۇل قىلدى ۋە قارشى ئالدى. بۇ ئىش بىزنى چەكسىز خۇشال قىلدى. بۇ، پارتىيە ۋە خەلق بىزگە بەرگەن زور ئىلھام ۋە تۈرتكە، بىز روھىمىزنى ئۇرغۇتۇپ، ئۆتكەندىكى «قېرىلىق يەتتى، ئاخىرقى كۈنلىرىمىزنى ئارامخۇدا ئۆتكۈزگىنىمىز ياخشى، قولىمىزدىن ئەمدى ئىش كەلمەيدۇ» دەيدىغان كونا نۇقتىئىنەزەرلەرنى سۈپۈرۈپ تاشلاپ، قېرىساقمۇ جاسارىتىمىزنى ئاشۇرۇپ، غەيرىتىمىزنى ئۇرغۇتۇپ، سوتسىيالىستىك ۋەتىنىمىزنىڭ تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى، ۋەتەننى بىرلىككە كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ ئىش ئۈچۈن، مەركىزنىڭ غەربىي شىمالنى ئېچىشتىن ئىبارەت ستراتېگىيىلىك ھەل قىلغۇچ تەدبىرىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن، گۈللەپ - ياشنىغان يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش ئۈچۈن بىر كىشىلىك كۈچىمىزنى تەقدىم قىلىمىز، بۇ قېتىم ئېكىسكۇرسىيە ۋە

زىيارەتتە بولغانلىقىمىز جايدا ئاڭلىغانلىرىمىز، كۆرگەنلىرىمىز كۆپ. تەسىراتىمىز چوڭقۇر بولدى. بۇرۇنقى ئىشلارنى ئەسلەپ، ھازىرقىغا نەزەر تاشلاپ تېخىمۇ ئىلھاملاندۇق. ھازىر بىر نەچچە مىساللار ئارقىلىق تەسىراتلىرىمنى بايان قىلىپ ئۆتىمەن:

1. گۈللەپ-ياشناۋاتقان ۋەتىنىمىز

(1) باۋشەن پولات-تۆمۈر زاۋۇتى. دۇنياغا مەشھۇر شاڭخەي باۋشەن پولات-تۆمۈر زاۋۇتى-دۆلىتىمىز 1978-يىلىنىڭ ئاخىرىدا قۇرۇلۇش باشلىغان ئەڭ چوڭ بىرلەشمە پولات-تۆمۈر تاۋلاش كارخانىسى. دۆلەت بۇ قۇرۇلۇش ئۈچۈن 20 مىليارد 700 مىليون يۈەن مەبلەغ سالغانىكەن. ھازىر بىرىنچى باسقۇچلۇق قۇرۇلۇش ئۈچۈن 12 مىليارد 500 مىليون يۈەن مەبلەغ ئىشلىتىلىپتۇ. ھازىر (1983-يىل) بار بولغان ئىشچى-خىزمەتچى 35 مىڭ ئىكەن (ئىككىنچى قارارلىق قوبۇل قىلىنىدىغان ئىشچى-خىزمەتچىلەر بۇنىڭ سىرتىدا) ياپونىيىدىن كىرگۈزۈلگەن زامانىۋى يۈرۈشلەشكەن ئۈسكۈنىلەر بىلەن قوراشتۇرۇلۇپتۇ. ئاۋستىرالىيىدىن 100 مىڭ توننا رودا تاش بېسىپ كەلگەن چوڭ ئىپتەكى يۈك پاراخوتى دەريا ئوتتۇرىسىغا سوزۇلغان يۈك چۈشۈرۈش پىرىستانىغا يېقىنلاشقاندىن كېيىن 14 سائەت ئىچىدىلا رودىلار چۈشۈرۈلۈپ، رودا ئامبىرىغا يەتكۈزۈلۈپ دۆۋىلەندى. پىرىستانغا بىر قېتىمدىلا 36 توننا يۈك يۆتكىيەلەيدىغان ئون نەچچە چوڭ كوپشا بېكىتىلگەن بولۇپ، سائىتىگە بىر مىڭ سەككىز يۈز توننا رودا يەتكۈزۈپ بېرەلەيدىغان ئۆترىمىن ئورۇنلاشتۇرۇلغانىكەن. ئۇلار پەن-تېخنىكىغا تايىنىپ، ئومۇملاشتۇرۇپ پايدىلىنىپ، ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى ئۆستۈر-

گەن. باۋشەن پولات - تۆمۈر تاۋلاش زاۋۇتى پېچلىرىنىڭ ئېگىزلىكى 113.7 مېتىر بولۇپ، ئۇنىڭدىن چىققان قويۇق ئىس ھاۋانى ئېغىر دەرىجىدە بۇلغايدىكەن. ئۇلار ئېگىز تۇرخۇنلارغا بەزى ئۈسكۈنىلەرنى كۆپەيتىپ ئورنىتىپ، ئىس - تۇزانلارنى يىغىۋېلىپ، بۇلغىنىشنى ئازايتىپ، پېچىنىڭ تېمپېراتۇرىسىنى كۈچەيتكەن. يىغىۋالغان ئىسلارنى سېمونت ياساشنىڭ خام ئەشياسى قىلىپتۇ. سېمونتنىڭ يىللىق مەھسۇلات مىقدارى يېرىم مىليون 400 مىڭ توننىدىن ئېشىپتۇ. بۇنىڭدىن باشقا، يەنە ئوتتا چىدامىلىق خىش ياساپ، بىر چالما بىلەن ئىككى پاختەكنى سوقۇپ، دۆلىتىمىزنىڭ سانائەت قۇرۇلۇشىدا يەپ - يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەرنى ئەكس ئەتتۈرۈۋېتىپتۇ.

(2) ۋاڭجۇاڭ كەنتى. بىز ۋۇشى شەھەر ئەتراپى رايونىدىكى ۋاڭ جۇاڭ كەنتىنى ئېكسكۇرسىيە قىلغاندىن كېيىن، پارتىيىنىڭ كادىرلار سىياسىتىنىڭ چەكسىز توغرىلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدۇق. ئەگەر بۇلار ئەستايىدىل ئىزچىل ئىجرا قىلىنسا، دەرھال ئۈنۈمىنى كۆرگىلى بولىدىكەن.

ۋاڭ جۇاڭ كەنتىنىڭ پارتكوم سېكرېتارى ياش ۋە غەيرەتلىك بولۇپ، كەسپىي بىلىمى بار، كەمتەر، كەڭ قورساق، «ئۇقۇمۇشلۇق» ئادەم بولۇپ، ئۇنىڭدىن يېڭى دەۋردىكى جۇڭگو ياشلىرىنىڭ روھىي قىياپىتىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئۇ، ھەم ئەمەلىي ئىشلەش روھىغا ئىگە، ھەم ئىلمىي ئۇسۇلدا باشقۇرۇش بىلىمىگىمۇ ئىگە بولغاچقا، نەتىجىسى كۆرۈنەرلىك ئىكەن. كەنتتە يېزا ئىگىلىك شىركىتى ۋە باشقا ھەر خىل شىركەتلەر بولۇپ، ئاساسلىق دېھقانچىلىق ئىشلىرىنىڭ ھەممىسى ماشىنىلاشقان، 80% كەنت ئەزاسى سانائەت، قوشۇمچە كەسىپ،

بېلىقچىلىق ۋە سودا بىلەن شۇغۇللىنىدىكەن. 1982 - يىلىدىكى ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 3 مىليون 310 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، كىشى بېشىغا يارىتىلغان مەھسۇلات قىممىتى 3 مىڭ 500 يۈەندىن ئارتۇق بولغان (شەخسلەرنىڭ قوشۇمچە كەسىپ كىرىمىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ). پېنسىيىگە چىققان گۇڭشې ئەزالىرىنىڭ پېنسىيە پۇلى بار ئىكەن، ھەقسىز داۋالىنىدىكەن. بالىلار يەسلىسى، بالىلار باغچىسى، باشلانغۇچ، تولۇقسىز، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسىدە ھەقسىز ئوقۇيدىكەن. جۇڭگو دېھقانلىرىنىڭ بۈگۈنكى تۇرمۇش سەۋىيىسىگە ئىگە بولۇشى پۈتۈنلەي كومپارتىيىنىڭ ياخشى رەھبەرلىكىگە تايانغانلىقتىن بولغان.

2 . تەيۋەنگە قارىتىلغان خىزمەت ھەققىدە

مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ رەئىسى دېڭ يىڭچاۋ مۇنداق دېدى: «فۇجيەن — ۋەتەننى بىرلىككە كەلتۈرۈشتىكى ئاساسىي بازا.» ھەقىقەتەنمۇ فۇجيەن خەلقى بىلەن تەيۋەنلىك قېرىنداشلار قان - قېرىنداش، تىلى بىر - بىرىگە يېقىن، ئۆرپ-ئادىتى ئوخشاش. تەيۋەنلىك قېرىنداشلارنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ 80 پىرسەنتى فۇجيەنلىك. فۇجيەننىڭ تەيۋەنگە قارىتىلغان خىزمەت شارائىتى ئەۋزەل، تەسىرى چوڭ، ئۈنۈمى ياخشى ئىكەن. فۇجيەندا ئازادلىقتىن بۇرۇن ۋالىي بولغان بىر كىشى بولۇپ، ئۇ ھازىر تەيۋەندە ئىكەن. ئۇ بالىلىرىغا ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ تۆت پارچە خەت يازغان، بىرىنچى پارچە خەت ئۇنىڭ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلىۋاتقان بالىسىغا يېزىلغان. ئۇنىڭدا «ئازراق پۇل تاپسىلا تەيۋەنگە ئوڭاي بارغىلى بولىدىغانـ

لىقى » نى ئېيتقان. 1979 - يىلى سىياسەت ئەمەلىيلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن، ھېلىقى ۋالىي بالىسىغا يەنە بىر پارچە خەت يېزىپ « خاتىرجەم ئىشلەپ، كېرەكلىك ئادەم بولۇپ چىقىش » نى جېكىلىگەن. ئۈچىنچى پارچە خېتىدە، بىر كۇبلېت شېئىر يازغان. ئۇنىڭدا مۇنداق دېيىلگەن: « ئۇچقان قۇشلار قاراپ يۇرتۇمغا، چۈشتۈر مېھرىنى ئېلىپ بالامغا. كۆڭۈل قويۇپ ئۆگىنىپ ئەجىر قىلساڭ، ئۇچرىشارمىز ئاخىر جەم بولۇپ خۇشاللىقتا ». تۆتىنچى خېتىدە، ئۇ بالىسىغا 10 مىڭ يۈەن پۇل ئەۋەتكەن. خەتتە مۇنداق دېيىلگەن: « بالام، مەن ئۆلۈپ كەتكەندە ئاپاڭنىڭ يېنىدا يېتىشىم ئۈچۈن ئاپاڭنىڭ قەۋرىسى قېشىدىن بىر كىشىلىك يەرلىك ئېلىپ قويغىن ». بۇلاردىن تەيۋەنلىك قېرىنداشلارنىڭ ئانا تۇپراققا بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بۇ ھەم جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ تەيۋەنگە قارىتىلغان خىزمىتىدىكى زور تەسىرىنىمۇ چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ئارىلىق يېقىن بولسىمۇ كۆرۈشەلمەسلىك. 1983 - يىل 10 - ئاينىڭ 4 - كۈنى، بىز شامېندىن ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇپ، فۇجيەن ئالدىنقى سېپىدىكى كۆزىتىش پونكىتىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. تاغ چوققىسىدىكى كۆزىتىش ئورنىغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ياش پونكىت باشلىقى ئالدىمىزغا نۇرغۇن خەرىتىلەرنى يېيىپ بىزگە مازۇ، داجىڭمېن، شياۋجىڭمېن، يېدەن، ئېردەن، ساندەن، سىدەن، ۋۇدەن قاتارلىق جايلارنىڭ ئەھۋالىنى تونۇشتۇردى. كېيىن يەنە ئىككى دۇربۇننى توغرىلاپ، بىزنىڭ كۆرۈپ بېقىشىمىزنى ئېيتتى. قارشى تەرەپنىڭ پوتەي، چوڭ - كىچىك مۇداپىئە ئاكوپلىرى ۋە كىشىلەر-

ڭ پارلىق دەرىچە تالىرى، ھەم ئۇلارنىڭ كىيىمىدىكى تۇگمە- ىرىنىڭ رەڭگى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى كۆز ئالدىمىزدا نا- ايەن بولدى. پونكىت باشلىقىنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، ئىككى تە- رەپنىڭ ئارىلىقى ئىككى كىلومېتىر كەلمەيدىكەن. ئەل ئايىغى بېسىققاندا توخۇلارنىڭ چىللىشى، ئىتلارنىڭ ھاۋشىشىنى ئاڭلى- ىلى بولىدىكەن. لېكىن ئىككى قىرغاقتىكى ېرىنداشلار ئۆز ئارا بېرىش-كېلىش قىلمايدىكەن. ھەقىقەتەن ئارىلىق يېقىنمۇ. ئەمما كۆرۈشەلمەسلىك دېگەن ماناشۇ! بەختىمىزگە يارىشا 1979-يىل مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى تەيۋەنلىك قېرىنداشلارغا خىتابنامە ئېلان قىلغاندىن كېيىن، غايەت زور ئۆزگىرىش بولدى. ھازىر تەيۋەنلىك قېرىنداشلاردىن چوڭ قۇرۇقلۇققا كېلىپ تۇغقان يوقلايدىغانلار بارغانسېرى كۆپەيدى. كومىتېتنىڭ مەركىزىي ئاخبارات ئاگېنتلىقىنىڭ شياڭگاڭ شۆبىسىدە رۇشلۇق باشلىقىنىڭ ئېيتىشىچە، فۇجىيەنگە تۇغقان يوقلاشقا بارىدىغان تەيۋەنلىك قېرىنداشلارنىڭ سانى بىر نەچچە مىڭغا يېتىدىكەن. 1982 - يىل بېلىقچىلاردىن دەھشەتلىك بورانغا قارىماي، قىرغاقتا يېقىنلاشقانلار ئۈچ مىڭدىن ئارتۇق بولۇپ، تۇغقان يوقلاشقا كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغانلار 55 كىشى ئىكەن. تەيۋەنلىك قېرىنداشلارنىڭ قەلبى ۋەتەنگە تەلپۈنىدۇ. تارىخىي تەرەققىياتنىڭ بۇ ئېقىمىنى توسۇۋېلىش مۇمكىن ئەمەس!

ۋەتەنىنىڭ ھەممە يېرىدە سۆيۈملۈك كىشىلەر بار. ئىزلۇق ۋەتىنىمىز تۆت مىڭ يىلدىن ئارتۇق ئۇزاق، شانلىق مەدەنىيەت تارىخىغا ئىگە بولۇپ، ئەزەلدىن قائىدە-يوسۇن بىلىدىغان، گۈزەل ئەخلاقتا ئىگە، دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە.

1983 - يىل 9 - ئاينىڭ 4 - كۈنى، بىز بېيجىڭ بادا- نىڭ سەددىچىن سېپىلىنى ئېكىسكۇرسىيە قىلدۇق. بۇ دەل يا-

غۇردىن كېيىنلا ھاۋا ئېچىلغان ۋاقىت بولۇپ، يول تېيىلغاق ئىدى، سايە تېرەكلەرنىڭ چوققىغا چىققىسى كەلمەيتتى. مەن ئۆزەمگە ئىلھام بېرىپ، ئون پەلەمپەي يۇقىرى ئۆرلىدىم. ئارقادىن بىر جۈپ ئەر - خوتۇن 3 - 4 ياشلار چامىسىدىكى بىر قىزچاقنى يېتىلىگىنىچە يېنىمغا كېلىپ، چوققىغا قاراپ يالغۇز چىقىۋاتقانلىقىمنى كۆرۈپ، بالىسىنى ئېرىگە تۇتقازدى - دە، مېھرىبانلىق بىلەن: «مەن سىزنى يۆلەپ چىقىرىپ قوياي، بۇنداق تىك پەردىن شۇنچە ياشانغان تۇرۇقلۇق قانداق چىقالايسىز؟» دېدى. مەن «ئۆزەم چىقالايمەن. ياخشى نىيىتىڭىزگە رەھمەت، سىز بېرىپ كىچىك بالىڭىزنى يۆلەڭ» دېدىم. ئۇ قەتئىي ئۇنىماي مېنى ئەڭ ئېگىز پەلەمپەيگىچە يۆلەپ ئېلىپ چىقتى. بىز ئايرىلىدىغان چاغدا، ئۇ ماڭا قايتا - قايتا جىكىلەپ: «بوۋا، پەسكە چۈشىدىغان چاغدا ۋادىككە يۆلۈنۈپ مېڭىڭ جۇمۇ!» دېدى.

تۇغقىنىم ياكى ئاغىنەم بولمىغان تۇرۇقلۇق، ئۇنىڭ ماڭا قىلغان مېھرىبانلىقى مېنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈردى ۋە ئېسىل پەزىلەت، قائىدە-يوسۇنلىرىمىزنىڭ كۈندىن - كۈنگە جارى بولۇۋاتقانلىقىنى، ۋەتەننى بىرلىككە كەلتۈرۈشتىن ئۈمىد بارلىقىنى، ئىقتىسادىمىزنىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىش ئالدىدا تۇرغانلىقىنى ھېس قىلدىم. ئىنقىلاب تېخى تولۇق مۇۋەپپەقىيەت قازانغىنى يوق، يولداشلارنىڭ يەنىلا تىرىشچانلىق كۆرسىتىشىگە توغرا كېلىدۇ. مەن گەرچە ياشىنىپ، مادارىم قالمىغان بولسىمۇ، ئىرادەمدىن يانماي ئاخىرقى غەيرىتىمنى ئۇرغۇتۇپ، ۋەتەننىڭ تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا ۋە ۋەتەننى بىرلىككە كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار ئىشقا بارلىق كۈچۈمنى بېغىشلايمەن!

قەشقەردىكى «ئىككى ما» ۋەقەسى

تەھرىردىن: ماڧۇشىڭ بىلەن ماشاۋۇ قەشقەردىكى «ئىككى ما» دەپ ئاتالغان. دزىگىنىڭ شىنجاڭدا ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان مەزگىلدە بۇ ئىككەيلەن ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ قەشقەردە 20 يىلدىن كۆپرەك ھۆكۈم سۈرگەن ھەمدە قەشقەردە بىر قەدەر زور تەسىرگە ئىگە ئىدى.

يېڭىشەھەر ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ھەيئەت ئەزاسى دېڭ جىچاڭ (76 ياشلىق خويزۇ بوۋاي) بىلەن ماشاۋۇنىڭ بەشىنچى قىزى مالىچۇ (قەشقەر شەھەرلىك خەلق باغچىسىنىڭ بوغالتىرى بولۇپ، ھازىر پېنسىيىگە چىققان) نىڭ ئاغزاكى سۆزلەپ بېرىشىگە ئاساسەن بۇ ماتېرىيالنى يېزىپ چىقتۇق.

1 . ماڧۇشىڭنىڭ ئەينىي يىللاردا روناق تېپىشى

ماڧۇشىڭ خويزۇ. يۈننەن ئۆلكىسىنىڭ خۇاپىڭ ناھىيىسىدىن بولۇپ، دېھقان ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان، 1866 - يىل تۇغۇلغان.

ماڧۇشىڭ بەستىلىك ۋە كۈچتىڭگەر ئادەم ئىدى. ئۇ. بالىلىق ۋاقتىدىلا چامباشچىلىققا ئامراق بولۇپ، چامباشچىلىق سەنئىتىنى ياخشى ئىگىلىگەنلىكتىن، شۇ ۋاقىتتىكى يۈننەننىڭ دوتەيى ماڧۇلۇغا ياراپ قېلىپ، ئۇنى قول ئاستىدا قوۋۇقدارلىققا (مەنچىڭ قوشۇنى ئىچىدىكى تۆۋەن دەرىجىلىك ھەربىي ھوتۇق) قويغان. شۇ پەيتتە، ماڧۇشىڭ يۈننەنلىك بىر قىزنى ئۆز ئەمرىگە ئالغان.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا، خان ئوردىسى چىرىكلىشىپ كەتكەنلىكتىن، جاھانگىرلار بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ زوراۋانلىق بىلەن تاجاۋۇز قىلغان. 1900 - يىلى 8 دۆلەت بىرلەشمە ئارمىيىسى ھۇجۇم قىلىپ بېيجىڭنى بېسىۋالغان. سىشىتەيخۇ ھودۇقۇپ كېتىپ شىئەنگە قېچىپ كەتكەن. يۈننەننىڭ دوتەيى ماڧۇلۇ ماڧۇشىڭنىڭ چاپاشچىلىق سەنئىتىنىڭ يۇقىرى، جەڭ قىلىشقا ماھىر باتۇر ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىپ ئۇنى سىشىتەيخۇنىڭ سەپەر قوغدىغۇچىسى قىلىپ ئەۋەتىپ بەرگەن («سانجىغا ئائىت تارىخىي ماتېرىياللار»دىن ئېلىندى). سىشىتەيخۇ شىئەنگە بارغاندىن كېيىن، گۇەندىمياۋ بۇتخانىسىغا كۆجە ياققىلى بېرىپ، بۇتخانىدا ئېغىرلىقى يۈز جىڭ كەلگىدەك قىلىچ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ: «نېمە دېگەن ئېغىر قىلىچ بۇ. قانداق ئادەم بۇ قىلىچنى كۆتۈرۈپ ئىشلىتەلەيدىغاندۇ؟» دەپ پىچىرلىغان. ماڧۇشىڭ بۇ گەپنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، سىشىتەيخۇغا ياخشى كۆرۈنۈشنىڭ پۇرسىتى كەلدى دەپ ئويلاپ، قىلىچنى قولىغا ئېلىپ ئەركىن ھالدا پۇلاڭلىتىپ ئوينىغان. رەڭگى قىلچىمۇ ئۆزگەرمىگەن. سىشىتەيخۇ بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ: «نېمە دېگەن كۈچ - بۇ! نېمە دېگەن كۈچلۈك! ھەقىقەتەن باتۇر ئىكەن» دەپ قايتا - قايتا ماختاپ، شۇ ھامان ماڧۇشىڭنى خېنەننىڭ مەسلىھەتچى سەركەردىلىكىگە تەيىنلىگەن. ماڧۇشىڭ خېنەننىڭ مەسلىھەتچى سەركەردىلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەۋاتقان مەزگىلدە، خېنەندىن ئۆزىگە يەنە بىر خوتۇن تاپقان. كېيىن يەنە خاڭجۇلۇق بىر ئايال بىلەن يېتىپ قوپقان. بۇ خاڭجۇلۇق ئايال دەل كىشىلەر ئېيتىپ يۈرگەن جېجياڭلىق خوتۇننىڭ ئۆزى شۇ.

شۇ ۋاقىتتا خېنەندىنى فۇتەينىڭ بەگزادىسى ئۆز دوتۇڭىغا تايىنىپ پۇقرالارنى بوزەك ئېتىپ، ئايالالارغا چېقىلغان. پۇقرالار بۇنىڭدىن قاتتىق غەزەپلىنىپ، ئۇۋالچىلىققا چىدىماي، دات - پەريات ئەيلىگەن. مافۇشىڭ غەزەپلىنىپ، بۇ تۇرۇق سۆلەت ھارامزادىنى تۇتۇپ كېلىپ قاتتىق ئۇرغان. بۇ ئىش فۇتەي ئەززەتلىرىنىڭ غەزىپىنى قوزغىغان. شۇنىڭ بىلەن فۇتەي تۇرغۇزلىغان جىنايى پاكىتلارنى يالغاندىن توقۇپ چىقىپ، خان ئوردىسىغا ئەرز سۇنغان. خان ئوردىسى مافۇشىڭنى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇپ، شىنجاڭغا پالىغان.

مافۇشىڭ شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، ئۈرۈمچىدىن 20 چاقىرىم يىراقلىقتىكى 3 بۇلاق دېگەن يەردە ئولتۇراقلىشىپ ھايات كۆچۈرگەن (شۇ ۋاقىتتا بۇ يەردە بىر قانچە ئائىلە دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى. بۇلارمۇ ئىچكىرىدىن يوشۇرۇن قېچىپ كەلگەن ئوردا جىنايى تېچمەرى ئىدى). شۇ چاغدا مافۇشىڭ ئۆزى يالغۇز بولۇپ، بۇ يەردە بوز يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلغان. مافۇشىڭ بالىلىق ۋاقتىدىن باشلاپلا دېھقان ئائىلىسىدە چوڭ بولغانلىقى ئۈچۈن، تېرىقچىلىق قىلىشقا ماھىر بولۇپ، تۇرمۇش كۆچۈرۈشتىن غەم قىلمايتتى. ئۇزاق ئۆتمەي لەنجۇلۇق بىر ئايال بىلەن توي قىلىپ ئۆيلۈك- ئوچاقلىق بولغان.

مافۇشىڭ بىلەن ياڭ زىڭشىن ئەسلى بىر يۇرتلۇق بولۇپ، ئاددەتتە ئۈرۈمچىدىكى خۇيزۇ پۇقرالىرى بىلەن بېرىش - كېلىش قىلغاچقا، بۇ جايدىمۇ خېلى تەسىرى بار ئىدى. دەسلەپتە ياڭ زىڭشىن ئۇنىڭغا جاھاندارچىلىق قىلىش ئۈچۈن پات - پات پۇل ياردەم قىلاتتى. كېيىن ياڭ زىڭشىن مافۇشىڭنى خۇيزۇ

ئەسكەرلەر يىگىنغا باشلىق قىلىپ ئەۋەتكەن. مافۇشىڭ ياڭ زېڭشىننىڭ ھاكىمىيىتى ئۈچۈن ئىنتايىن كۈچ چىقىرىپ، زور خىزمەت كۆرسەتكەن. ياڭ زېڭشىن مافۇشىڭغا ئادەتتىن تاشقىرى ئىشەنگەنلىكى ئۈچۈن، مافۇشىڭ ياڭ زېڭشىن ھاكىمىيىتىنىڭ كۈچلۈك قول چوماقى بولۇپ كەلگەن.

2. خەلقنىڭ مال-مۈلۈكىنى قاقتى-سوقتى قىلىپ، ئوردا-ساراي ياسىتىش

ياڭ زېڭشىن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغاندىن كېيىن، مافۇشىڭ ياڭ زېڭشىندىن قالسىلا، باشقىلاردىن ئۈستۈن تۇرىدىغان «ئىككىنچى گېنېرال» بولۇپ قالغان. چوڭ ھوقۇقنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، مافۇشىڭ خەلقنىڭ نۇرغۇن مال-مۈلۈكىنى ئىشلىتىپ، ئۆزىگە ئوردا-ساراي ياساتقان. 1911-يىلىنىڭ ئاخىرى ئالدى بىلەن ئورۇمچىدىكى ليۇداۋخاڭ ئۈستىدە ئوردا-ساراي ياسىتىشقا كىرىشىپ، ئىككىنچى يىلى كۈزدە پۈتكۈزگەن. پۈتكۈل ئوردا-ساراي قۇرۇلۇشى 6 مودىن كۆپرەك يەرنى ئىگىلىگەن. تامىنىڭ ھۇلىغا 100 توننا تاش كۆمۈر باسقان. ساراي دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا 3 بۇلاق بولۇپ، بۇلاق ئەتراپى بوستانلىق، ناھايىتى تىنچ ئىدى. دەرۋازا تۈنىكە بىلەن قاپلانغان بولۇپ، مىس قۇيۇپ سېلىنغان. دەرۋازا ئالدىغا تاشتىن ياسالغان ئىككى شىرنىڭ ھەيكىلى ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئىككى تەرىپىدىكى تام ئاقارتىلغان بولۇپ، ناھايىتى ھەيۋەتلىك تۇس ئالغان. سارايىنىڭ مەركىزىي رايونى ئەتراپىغا خىش-ياغاچتىن ياسالغان ھالقا شەكىللىك ئىككى قەۋەتلىك بىنا سېلىنغان بولۇپ، پۈتۈنلەي ئىچكىرىدى-

كى ھۆكۈمەت مەھكىمىلىرىنىڭ پوسۇنىدا ياسالغان. سىرلىق كاھىش بىلەن پىشايۋان چىقىرىلغان بولۇپ، ئىنتايىن كۆركەم ئىدى. بىنانىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ياتاق ئۆيلىرىمۇ 70 - 80 ئېغىزدىن ئاز ئەمەس ئىدى. بۇ ئۆيلەرگىمۇ كۆك كاھىش ئىشلىتىلگەنىدى. پۈتكۈل ئوردا - ساراي قۇرۇلۇشى ناھايىتى كاتتا بولۇپ، ھەددى - ھېسابسىز پۇل سەرپ قىلىنغان.

ئىككىنچى سارايىنى مافۇشىڭ بۇرۇن تۇرغان 3 بۇلاق قېشىغا ياساتقان بولۇپ، كۆلىمى لىيۇۋداۋخاڭدىكى ساراي كۆلىمى بىلەن تەڭ كېلەتتى. بۇ ساراي پۈتكەندىن كېيىن، مافۇشىڭ بۇرۇن تاشلىۋەتكەن يۈننەن، خېنەن، جېجياڭلىق ئۈچ خوتۇنىنى شىنجاڭغا قايتۇرۇپ كېلىپ، راھەت - پاراغەتتىن تەڭ بەھرىمەن بولغان. شۇنىڭدىن تارتىپ، ما ئائىلىسىنىڭ مال - مۈلۈكلىرى ھەددى - ھېسابسىز، خوتۇن - بالىلىرى، ئېپى - ئەۋلادلىرى كۆپىيىپ، ئېسىل تائاملار يەپ، تاۋار - دۇردۇنغا بۈركىنىپ، ھەشەمەتلىك ئۆي - سارايلاردا يايراپ، ئەيش - ئىشرەت، كەيپ - ساپا سۈرگەن.

3. مافۇشىڭنىڭ قەشقەردە ھوقۇق ئىگىلىشى

ياڭ زېڭشىن چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ مەرزىلىقىدىن بىرادى. شىنجاڭنىڭ چوڭ ھوقۇقىنى مۇستەقىل تۇتىۋالغان ئەمەلدارلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىن، توسالغۇلارنى سۈپۈرۈپ تاشلاپ، ئىلى، قەشقەردىكى قارشىلىق كۆرسەتكۈچى كۈچلەرنى تازىلاش ۋە يوقىتىش، ئۈرۈمچىدىكى بۇنىڭغا چېتىشلىق بولغان گۇماندار كىشىلەرنى تۇتۇش ۋە قىرىش ئۈچۈن، مىنگونىڭ 3 - يىلى (1914 - يىلى) مافۇشىڭنى قەشقەر-

نىڭ تىپتەي (ھەربىي ئەمەلدار) لىقىغا تەيىنلەپ، جەنۇبىي شىنجاڭنى تىنجىتقۇچى سەركەردە قىلىنغان. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، لىيۇلىنەنى خوتەن تاشقى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ ئەمەلدارلىقىغا تەيىنلىگەن. ئۇلار ئايرىلىشىدىغان چاغدا، ياڭ زىڭشىن، ما فۇشىڭ، لىيۇلىنەندىن ئىبارەت بۇ 3 ئادەم ھايات-ماماتتا بىللە، جاپا - مۇشەققەتتىمۇ بىللە بولىدىغانلىقىھەدە ئۆزلىرىنىڭ ئورنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، ئورتاق ھەمكارلىشىدىغانلىقى توغرىسىدا قان چىقىرىپ قەسەم ئىچىشكەن.

ما فۇشىڭ قەشقەرگە تىپتەي بولغاندىن كېيىن، ياڭ زىڭشىننىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، كېلاۋخۇيچىلارنى تازىلاش باھانىسى بىلەن خەلقنى كەڭ كۆلەمدە قىرغان. ياڭ زىڭشىننىڭ يېڭى ھاكىمىيىتىگە نىسبەتەن تەھدىتى بار كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنى تۈرلۈك باھانە-سەۋەبلەر بىلەن ئۆلتۈرۈۋەتكەن. ياڭ زىڭشىن ھاكىمىيىتى ئۈچۈن جېنىنىڭ بارىچە غالچىلىق قىلىپ ياڭ زىڭشىننىڭ ماختىشىغا ئېرىشكەن. ما فۇشىڭ تايانچىسى بولغاچقا، ھېچنىمىدىن قورقماي، ئۆزىنى يەرلىك خاقان قىلىۋالغان. ئۇ قەشقەرگە كېلىپلا، ساراي سالدۇرغان. يېڭىشەھەر ناھىيەسىدە ئۆزى ئۈچۈن ئۈچ قەۋەتلىك بىر قانچە يۇرۇش ئۆي سالدۇرۇپ، ئۈرۈمچىدىكى تۆت خوتۇنىنى بىراقلا ئەكەلدۈرۈپ، ئەيش-ئىشرەتلىك تۇرمۇش كۆچۈرگەن. «سەركەردە قورۇسىدا ئاڭلىنار ناخشا - ئۇسسۇل ساداسى، ئۇندا باردۇر تۈمەن بايلىق، ھەم خوتۇن - قىزلار جىلۋىسى» مانا بۇ، ما فۇشىڭنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى چىرىك تۇرمۇشىنىڭ ئەينەن سۈرەتلىنىشى بولاتتى.

بۇرھان شەھىدى «شىنجاڭنىڭ 50 يىلى» دىگەن كىتابىدا ئەسلەپ مۇنداق پاش قىلغان: «جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 8 شەھەرنىڭ تۈنجىسى بولغان قەشقەر شۇ چاغلاردا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ تىنىچ ياكى مالىمان بولۇشىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان جاي ئىدى. ياڭ زىڭشىن ھاكىمىيەت بىشىغا چىقىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا. دىنىي ۋە مىللىي (ئۇيغۇرلارنى خويزۇلار ئارقىلىق باشقۇرۇش) مۇناسىۋەت ئارقىلىق كونترول قىلماقچى بولۇپ، ئۆزىنىڭ يىقىنى بولغان ما فۇشىڭنى قەشقەرگە تىيتەي قىلىپ ئەۋەتتى. ما فۇشىڭ قەشقەردە زورلۇق زومبۇلۇق قىلدى. ئۇرغۇن خوتۇن ئالدى، پۇقرانىڭ خوتۇن-قىزلىرىنى ئاياغ - ئاستى قىلدى، ئومۇمنىڭ ۋە خۇسۇسىيلارنىڭ يەرلىرىنى ئىگىلىۋالدى. خەلقنىڭ مال - مۈلۈكلىرىنى قاقتى - سوقتى قىلدى، خىلمۇ - خىل جازا ۋاستىلىرىدىن كەلسە - كەلمەس پايدىلىنىپ، كىشىلەرنىڭ پۇت - قولىنى كەستى، كەلسە - كەلمەس قىرغىنچىلىق قىلدى. بۇ ئىشلارنى ياڭ زىڭشىن ئاڭلىماسلىققا سالدى».

تەخمىنەن 1915- يىللىرى مافۇشىڭ ھەربىي ۋە خەلقلەرگە نەچچە مىڭ مو بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش توغرىسىدا بۇيرۇق چىقارغان. بۈگۈنكى يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ سوخۇ ئەترىتىنى بىرىنچى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونى قىلىپ بېكىتكەن. بۇ يەر كېيىنكى كۈنلەردە ما ئائىلىسىنىڭ قورۇلۇش قىسىملىرى گازارمىسى قىلىنغان. قورۇلۇش قىسىملىرى بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن ما ئائىلىسى ئۈچۈن ھەدەپ ساراي سالغان. سارايىنىڭ كۆلىمى تەخمىنەن بىر كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، ئىچكىرى، تاشقىرى ھويلا دەپ ئىككىگە ئايرىلغان. ئىچكىرى ھويلىدا كارىدور، شىپاڭ ھەمدە مافۇشىڭ ھەربىي ماھارەت مەشىق قىلى-

دىغان مەخسۇس مەشىق مەيدانى بولغان. سارايىنىڭ ئەتراپىدا مېۋىلىك دەرەخلەر ئۆستۈرۈلگەن بولۇپ ھەممە يەر يېشىلزارلىققا پۈركەنگەن. بۇ سارايىنىڭ كۆلىمى ئۈرۈمچى شەھىرىدىكى ليوداۋخاڭ سارىيىدىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇراتتى.

ماتائىلىسى قورۇسىنىڭ ئەڭ روناق تاپقان ۋاقتى بەلكىم 1916- يىللاردىن كېيىن بولسا كېرەك. مافۇشەڭ ئۆزىنىڭ تۆت خوتۇنىنى بۇ يەرگە ئەكىلىپ ئايرىم ھوجرىلارغا ئورۇنلاشتۇرغان. ماتائىلىسىنىڭ سوخۇدىكى قورۇسىدا تۇرۇشلۇقى ئۇنىڭ خېنىملىك خوتۇنى ئىدى. بىر كۈنى مافۇشىڭ خوتۇنىنى كۆرۈش ئۈچۈن بۇ ھوجرىسا بارغاندا. بۇ يەرنى سەيلە-تاماشا قىلىش ئۈچۈن تەكلىپكە بىنائەن كەلگەن موزدۇز (مافۇشىڭنىڭ ياخشى دوستلىرىدىن) ۋە موزدۇزنىڭ خوتۇنى مۇشۇ يەردە ئىكەن. مافۇشىڭ ئۇلارنى ھاراق - شاراپ بىلەن زىياپەت قىلىپ راسا مېھمان قىلىدۇ. زىياپەت ئاياغلاشقاندىن كېيىن مافۇشىڭ مېھمانلارنى ماجىياڭ ئويناشقا تۇتۇۋېلىپ كەتكىلى قويمايدۇ. كەچ بولغاندا موزدۇز ۋە ئۇنىڭ خوتۇنى خوشلىشىپ يانماقچى بولىدۇ. بۇ چاغدا زىناخور مافۇشىڭنىڭ كۆڭلى موزدۇزنىڭ چىرايلىق خوتۇنىغا چۈشۈپ قېلىپ، موزدۇزنى يالغۇز يولغا سالىدۇ - دە، ئۇنىڭ خوتۇنىنى ئېلىپ قالىدۇ. موزدۇز نائىلاج يالغاندىن ئۆيگە كەتكەن بولۇپ چىقىپ كېتىدۇ. قاراڭغۇ چۈشۈش بىلەن ماتائىلىسىدە چىراقلار چاقنايدۇ. يەپ-ئىچىش باشلىنىدۇ. موزدۇزنىڭ خوتۇنى مافۇشىڭغا ھاراق تۇتىدۇ. مافۇشىڭ بىر نەچچە رومكا ئىچكەندىن كېيىن غەرق مەس بولۇپ ئۇيقۇغا كېتىدۇ. موزدۇزنىڭ خوتۇنى قەدەھ تۇ-

تۇش ناخشىسىنى توۋلاپ بەلگە بېرىدۇ. قورۇنىڭ سىرتىدا مۆكۈنۈپ تۇرغان موزدۇز ئايالىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ قورۇغا ئوت قويۇۋېتىدۇ. موزدۇز باشقىلار ئوت ئۆچۈرۈش بىلەن ئاۋارە بولۇپ يۈرگەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قورو ئىچىگە كىرىپ ئايالىنى قۇتقۇزۇپ چىقىپ قەشقەردىن ئايرىلىپ شىمالىي شىنجاڭغا قېچىپ كېتىدۇ. ماتائىلىنىڭ بۇ قورۇسى ئوت يالقۇنىدا كۆيۈپ خارابىگە ئايلىنىدۇ. (كونىلارنىڭ راۋىيىتىدىن).

مافۇشىڭ ئېكسپېلاتاتسىيە ۋە قاقتى - سوقتى قىلىپ تاپقان پۇللىرىنى ئىشلىتىپ، ماتائىلىنىڭ يېڭى ئۇۋىسىنى لەڭگەر (بۈگۈنكى كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ بىر يېزىسى) دە ياساتقان. بۇ سارايى تېخىمۇ كۆركەم، ھەشەمەتلىك بولۇپ، تامامەن چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەۋرىدىكى قۇرۇلۇشلارغا تەقلىد قىلىپ ياسالغان. سەككىز بۇرجەكلىك راۋاق، پېشايۋان، تۈۋرۈك قاتارلىقلار ئورنىتىلغان. ئەتراپىدىكى سۆگەتلىكلەردە ئۈچار قۇشلار سايرىشىپ تۇرغان. كۆلچەك ئەتراپلىرى گۈل - گىياھلار بىلەن تولغان بولۇپ، ئەتراپقا خۇشپۇراق چېچىپ تۇراتتى.

كىشىلەرنىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، مافۇشىڭ بۇ يەردە بىر قانچە ئىش قىلغان. مەسىلەن: يېڭىشەھەرگە بىر يېڭى مەدرىس سالدۇرۇپ ئاخۇنلارنى دىنىي دەرس بېرىشكە تەكلىپ قىلغان. بۇ مەدرىستە 40-30 تالىپ ئوقۇيتتى. ئۇلارغا قۇرئان ئاساس قىلىنىپ باشقا دەرسلەرمۇ ئۆگىتىلگەن. ئۇنىڭ مۇنداق قىلىشتىكى مەقسىتى — ئۆزىنىڭ خەلق ئاممىسى ئىچىدىكى تەسىرىنى كۈچەيتىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىقىنى مۇستەھكەملەش ئىدى. ئۇ كونىشەھەر بىلەن يېڭىشەھەرنى تۇتاشتۇرۇش، ماتائىلىنىڭ يوللىرىنى راۋانلاشتۇ-

رۇش. ئۆزىنىڭ رەھبەرلىك ۋە قوماندانلىق قىلىشىغا قولايلىق يارىتىش ئۈچۈن. قەشقەردىن ماتائىلىنىڭ قوروسىغا بارىدىغان يولغا (ھازىرقى يېزا ئىگىلىك 3-شى 41-تۇەن شتابى تۇرۇشلۇق ئورۇن) ئىككى چوڭ كۆۋرۈك سالدۇرغان. بۇنىڭ بىلەن ئوبېكتىپ جەھەتتە خەلققە ئوڭايلىق يارىتىلغان. قىزىل كۆۋرۈكنى ۋە يېڭى شەھەردىن چىقىپ دۆڭدىن چۈشىدىغان جايدىكى كۆۋرۈكنىمۇ مافۇشىنىڭ قەشقەردە تۇرغان چاغدا ياساتقان (ھازىرقى ئازادلىق ئارمىيە مەلۇم قىسىم 18-تۇەنى تۇرغان يەرگە يېقىن). بۇ كۆۋرۈكلەردە تاكى ئازادلىقتىن كېيىنكىچە ماشىنا قاتنايتتى. بۇ كۆۋرۈكلەر ئىچكىرىدىكى ياغاچ كۆۋرۈكلەر تەقلىدىدە ياسالغان بولۇپ. ياغاچنىڭ سۇ ئىچىدىكى قىسمى چىرىپ كەتمەيدىغان قىلىپ بىر تەرەپ قىلىنغان. كۆۋرۈكنىڭ تۈۋرۈكلىرى، لىملىرى ۋە كۆۋرۈك ئۈستىگە تىرەك ياغاچلىرى ئىشلىتىلىپ پۇختا ياسالغان بۇ كۆۋرۈك 30-40 يىل چىداملىق بەرگەن. يېڭىشەھەردىكى مافۇشىنىڭ تۇرالغۇ جايىنىڭ بىر تەرىپىگە (بۈگۈنكى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى تۇرۇشلۇق جاي) بىر خۇيزۇ مەسچىتى سالدۇرغان. بۇنىڭ كۆلىمى ناھايىتى چوڭ، سورۇلۇك بولۇپ مەخسۇس خۇيزۇ مۇسۇلمانلىرىنىڭ ناماز ئوقۇشى ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن. بۇ مەسچىت مەدەنىيەت ئىنقىلابىدىكى «تۆت كونا» نى بۇزۇشتا ۋەيران قىلىنغان. كونىشەھەر (بۈگۈنكى قەشقەر شەھىرى) نىڭ موفالىكوچىسىدا ئۇيغۇرلار ئۈچۈن بىر مەسچىت ياساتقان. بۇ مەسچىت ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلمەكتە. ئېيتىشلارغا قارىغاندا. مافۇشىنىڭ قىزىل كۆۋرۈكى ئەتراپىغا بىر قانچە بۇلاق كولاتقان. بۇ بۇلاق سۇلىرى سۈپ-سۈزۈك بولۇپ يىل بويى ئېقىپ تۇرىدىكەن. كىشىلەر بۇ بۇلاقنىڭ سۇلىرىنى ئىچىشىدىكەن ۋە شال ئېتىزلىرىنى سۇغىرىدىكەن.

٨. ما فۇشىڭنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىدىكى سەۋەبلەر

ما فۇشىڭنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىدىكى سەۋەبلىرى توغرىسىدا بىر نەچچە تۈرلۈك رىۋايەت بار. بەزىلەر، ما فۇشىڭ قەشقەردە ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغدا تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ، پۇل-پۇچەكلەرنى بەتخەجلىمەك بىلەن بۇزۇپ-چاچقان. شەھۋانىيلىقتا ئۇچىغا چىققان. ياخشى كىشىلەرنى خالىغانچە ئۆلتۈرگەن. بەزى بەگ-سىپاھلار ئۇنىڭغا ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن خوتۇن-قىزلارنى سوۋغىلاپ بەرگەن. ما فۇشىڭنىڭ خوتۇنى 10 دىن ئېشىپ كەتكەن. ما فۇشىڭ ئاخىرقى ئۆمرىگىچە ئەيش-ئىشرەتتە ئۆتكەنلىكى ئۈچۈن پۇلنى سامان نەرقى خەجلەپ، بىر ئايلىق ھەربىي راسخوتنى 7 كۈندىلا تۈگەتكەن. خەجلىگىلى پۇل قالمىغاندا يەرلىك ئەمەلدارلارنى قىستىمىپ پۇل ئالغان. بۇنىڭدىن يەرلىك ئەمەلدارلار نارازى بولۇپ، تۇتەن، ئاقسۇ ۋە قەشقەردىكى ئېبلاۋ-خۇيچىلار بىلەن بىرلىشىپ ما فۇشىڭغا قارشى غەۋغا چىقارغان. ياڭ زېڭشىن خەلقنىڭ [illegible] تىنجىتىش ئۈچۈن ما شاۋۇۋۇنى ئەۋەتىپ، ما فۇشىڭنى پەم بىلەن ئۆلتۈرگۈزۈۋەتكەن دېيىشىدۇ.

يەنە بىر خىل ئېيتىملاردا، ما فۇشىڭ قەشقەرنى بېسىپ ياتقاندىن كېيىن، بۇرۇنقى تۆت خوتۇنىنى ئەكەلدۈرگەن. بۇ تۆت خوتۇننىڭ ئىچىدە ئەڭ ياخشىسى جېجىيالىق خوتۇن بولۇپ، ھەم چىرايلىق، ھەم ئەقىللىق، كەبدان، چېقىشقاق، ئىشنىڭ يولىنى بىلىدىغان. كىشىلەر بىلەن يەلدى-باردى قىلىشقا ماھىر بولۇپ، ئەمەلدارلار ھەكىمبەگلەرگە دائىم كىرىپ-چىقالايدىغان. كۆپنى كۆرگەن، بىلىملىك. ھەم تېپىلىدىغان ئايال ئىكەن. ما فۇشىڭ چوڭ ئىشلاردا جېجىيالىق خوتۇنىنىڭ ئەقىل كۆرسىتىپ بېرىشىگە مۇھتاج ئىكەن. 192 - يىلى جېجىيالىق خوتۇنى ما-

جيۇننى تۇتۇپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇ ماجيۇننى لەنجۇلۇق خوتۇننىڭ بېقىشىغا بېرىپ، ئۆزى تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن جېجياڭغا كېتىپتۇ. ئۇ ۋاقىتتا، بىۋاستە تۇغقىنى، مىللىتارىست ساۋكۇن زۇڭتۇڭ بولغان ئىكەن. ئۇ جېجياڭغا بېرىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا سوۋغات ئېلىپ بېيجىڭغا بېرىپ ساۋكۇننى يوقلاپتۇ. ساۋكۇن سوۋغات ئېلىپ كەلگەن بۇ ئايالنى كۆرۈپ خوشال بولۇپ، بۇ ئايال ئارقىلىق مافۇشىڭغا يەتتە شەھەرنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن بىر شەمشەر، بىر تۇر كېنېرال كىيىمىنى ئەۋەتىپتۇ. جېجياڭلىق ئايال بۇ نەرسىلەرنى شىنجاڭغا ئەۋەتكەن ۋاقىتتا ياڭزېڭشىن سېزىپ قېلىپ، مافۇشىڭدىن پەخەس بولۇپتۇ-دە، ئادەم ئەۋەتىپ مافۇشىڭنى ئۆلتۈركۈزۈۋېتىپتۇ.

ماشاۋۇ قەشقەردە تۇرۇشلۇق خۇيزۇ بولۇپ، قۇرئان تىلاۋەت قىلىشقا ئۇستا، كۆپنى كۆرگەن، بىلىمى مول. قەشقەردىكى خۇيزۇلار ئىچىدە ئابرويلۇق ئىدى. ئۇ، بىر مەھەل قەشقەردە قازى بولغان. مافۇشىڭنىڭ يۈننەنلىك ئايىلى ماشاۋۇنىڭ مۇخلىسى بولۇپ، ماشاۋۇنى ئىنتايىن ھۆرمەتلەيتتى. ماشاۋۇنى نەدىلا كۆرسە ئالدىغا كېلىپ تىزلىنىپ تۇرۇپ «ئۇستازىم» دەپ باش قوياتتى. مافۇشىڭ يۈزۈمنى تۆكتى دەپ، ئاچچىقىدا ماشاۋۇنى قەشقەردىن قوغلاپ چىقارغان. ماشاۋۇ دەردىنى ئىچىدە بىلسىمۇ، ئەمما قارشىلىشىشقا جۈرئەت قىلالماي، ئۆچ ئېلىش پەيتىنى كۈتكەن. ئۇ قەشقەردىن ئايرىلغاندىن كېيىن، ئۈرۈمچىگە بېرىپ، ياڭزېڭشىنغا ئەرز قىلغان. ياڭزېڭشىن ماشاۋۇنىڭ دىنىي ساھەدە ئىناۋىتىنىڭ يۇقىرى ئىكەنلىكىنى بىلگەنلىكتىن، خۇيزۇ تالىپلىرىنى يېنىغا تارتىپ ئۆزى ئۈچۈن كەتمەن چاپتۇرماقچى بولغان. شىنجاڭدىكى ھۆ-

كۆمرادلىقىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ماشاۋۇنى ئۈچتۇرپان ناھىيىسىگە ھاكىملىققا تەيىنلەپ، ساداقىتىنى سىناپ كۆرمەكچى بولغان.

ئۇزاق ئۆتمەي، مافۇشىڭ توساتتىن ياڭزېڭشىننىڭ ئۈرۈمچىدىن ئەۋەتكەن مەخپىي تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇۋالغان. تېلېگراممىدا ئۇنىڭ يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكى جۇدوتەي (جۇرۈيىي) نى ئۆز ئۆيىگە ئاپىرىپ، شۇ يەردە بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرۇش بۇيرۇلغان. مافۇشىڭ بۇيرۇق بويىچە ئىش قىلىدۇ. كەچ بولغاندىلا، جۇدوتەي خوشلاشماقچى بولىدۇ. مافۇشىڭ گېنېرال ياڭزېڭشىننىڭ بۇيرۇقى كەلگەندە ئاندىن مېڭىڭ دەپ تۇرۇۋالىدۇ. تاڭ يورۇغاندا ياڭزېڭشىندىن مافۇشىڭغا جۇدوتەيىنىڭ قولىدىكى تامغىنى ئېلىۋېلىپ، ئۇنى قەشقەردىن دەرھال كەتكۈزۈۋېتىش توغرىسىدا تېلېگرامما كېلىدۇ. جۇدوتەي ئىچكى ئەھۋالنى بىلمىگەچكە، دەرھال ئۈرۈمچىگە بېرىپ، ياڭزېڭشىنغا مافۇشىڭ مېنى قەستەن قاماپ قويدى دەپ ئەرز قىلىدۇ. ياڭزېڭشىن بىلمەسكە كىشى بولۇۋېلىپ، جۇدوتەيىنىڭ ئالدىدا: مافۇشىڭ يۈرىكى قاپتەك قىلىپ خالىغانچە ئادەم قىلمىغىننى كۆرمەمدىغان. دەپ قويۇپ، جۇدوتەيگە ئەتەي ھېسداشلىق قىلىدۇ ۋە ئۇنىڭغا بىر مەھەل تەسەللى بەرگەندىن كېيىن، ئاقسۇغا دوتەيلىككە ئەۋەتىدۇ.

جۇ بىلەن ما ئىككىسى ئادەتتە كۆپ بېرىش - كېلىش قىلاتتى. ياڭزېڭشىن غەرەزلىك ھالدا ئوتتۇرىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىپ، مافۇشىڭنىڭ قەشقەردىكى كۈچىنى ئاجىزلاشتۇرماقچى بولىدۇ. جۇدوتەي مۇشۇنىڭ بىلەن مافۇشىڭغا ئۆچمەنلىك ساقلاپ پۇرسەت كۈتىدۇ.

ئاقسۇ - ئۈرۈمچىدىن قەشقەرگە ئۆتىدىغان بىردىن - بىر يول بولۇپ، ئىچكىرى ئۆلكىلەر ۋە ئۈرۈمچىدىن كەلگەن خەت - چەكلەر ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە كېلەتتى. جۇدۇتەي بۇيرۇق قىلىپ مافۇشىڭغا مۇناسىۋەتلىك خەت - چەكلەرنى بىردەك تۇتۇپ قېلىشنى ئېيتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جامائەت پىكرى توپلاپ، «مافۇشىڭنى قەشقەردە ئۆزى خان - ئۆزى بەگ بولۇۋېلىپ، چوڭ ھوقۇقنى قولغا كىرگۈزۈۋالدى، جەنۇبىي شىنجاڭنى مۇستەقىل قىلماقچى» دەپ يۈردى. بىر قېتىم مافۇشىڭنىڭ ياڭزىڭشىنغا يازغان خېتىنى جۇدۇتەي تۇتۇپ قالدى. ياڭزىڭشىن ئۈرۈمچىدە تۇرۇپ، مافۇشىڭنىڭ خەت - خەۋىرىنى ئۆزىنىڭچە ئالالمىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭدىن قاتتىق گۇمانلاندى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ساۋكۇنىڭ بېيجىڭدىن مافۇشىڭنىڭ ئايلى ئارقىلىق شەمشەر، كېنېراللىق كىيىمى تەقدىم قىلغانلىق توغرىسىدىكى ئىشنى ئويلاپ، مافۇشىڭنىڭ قەشقەرنىڭ پادىشاھى بولىدىغانلىقى توغرىسىدىكى ئېغىزلارغا تېخىمۇ ئىشەندى. شۇنىڭ بىلەن مەخپىي پىلان تۈزۈپ، مافۇشىڭنى ئوجۇقتۇرۇۋېتىش قارارىغا كەلدى.

٥. ماشاۋۇنىڭ مافۇشىڭنى ئۆلتۈرۈش جەريانى

١٩٢٤ - يىلى ياڭزىڭشىن ماشاۋۇ، گېباۋكۇك سىجاڭ ۋە ئىنىسىنىڭ ئوغلى ياڭشىلىنلارنى چاقىرتىپ بىرلىكتە مافۇشىڭنى ئۆلتۈرۈۋېتىش پىلانىنى تۈزىدۇ.

مافۇشىڭ بىلەن ماشاۋۇنىڭ ھەر ئىككىلىسى خۇيزۇ بولۇپ، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلاتتى. لېكىن ئالدىنقىسى كونا دىنىي مەزھەپ، كېيىنكىسى يېڭى دىنىي مەزھەپ ئىدى. ئىككى-

مەزھەپ ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت بار ئىدى. ياڭزىكشىن ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتتىن پايدىلىنىپ، ماشاۋۇغا: «ئىش پۈتكەندىن كېيىن، قەشقەرنىڭ دوتەيلىكىنى ئۆزىڭىز ئۈستىڭىزگە ئالىسىز» دەپ ۋەدە بەرگەن. ماشاۋۇنىڭ ئەمەلدار بولۇش نىيىتى بولغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە قەشقەردىن ھەيدەلگەنلىك ئۆچمىنى ئېلىش غەرەزى بولغانلىقى تۈپەيلى بۇيرۇققا بىنائەن سەككىز يىڭلىك ئەسكەرنى باشلاپ قەشقەرگە يۈرۈش قىلغان. ئىچ باۋگۇڭ، ياڭشىلىنلار ئۇنىڭغا ئەگىشىپلا ماڭغان. قىسمى ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەندە، مافۇشىڭنىڭ قېرىندىشى، خوتەن تاشقى ئىشلار مەھكىمىسى ئەمەلدارى ليۇلىمەن دەرھال مافۇشىڭغا خەۋەر يەتكۈزۈپ: «قارىغاندا سىزگە چوڭ بالا - قازا كېلىدىغاندەك تۇرىدۇ، سىزنىڭ دۈشمىنىڭىزنىڭ قەشقەرگە كېلىشى باشقا ئىش ئۈچۈن ئەمەس. كاللىڭىزنى ئېلىش ئۈچۈن ئىكەن. سىز دەرھال قېچىڭ. ھازىر چوڭ يولدا مېڭىشقا بولمايدىغاندەك قىلىدۇ. سىز يوشۇرۇن ھالدا لوپنۇر ئارقىلىق ئايلىنىپ قاراشەھەرگە بېرىڭ. ئاندىن بىۋاستە ئۈرۈمچىگە بېرىپ گېنېرال ياڭزىكشىننى تېپىپ، نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى سوراپ كۆرۈڭ» دەپ خەت يازىدۇ. ئۆز رايى بويىچە ئىش كۆرىدىغان مافۇشىڭ ليۇلىمەنىڭ نەسىھەتىنى ئاڭلىماي: گېنېرال ياڭزىكشىن ئەينى يىللاردا خەتەرگە يولۇققاندا مەن ئۆزەمنىڭ ئۆلۈشىمگە قارىماي ئۇنى قۇتقۇلدۇرغانىدىم. ئۇ ماڭا قانداقمۇ زىيانكەشلىك قىلسۇن! بىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدا ھاياتماماتلىق مۇناسىۋەت بار، بۇ مۇتلەق مۇمكىن ئەمەس، دەپ ئويلايدۇ - دە، ياستۇقنى ئېگىز قويۇپ، بىخارامان يۈرۈپ ئەتىدىن كەچكىچە خېنىم - قىزلار بىلەن ئويناپ ئۆتىدۇ. ماشاۋ-

ۋۇ ئەسكەر باشلاپ مارالبېشىغا يېتىپ كەلگەندە، لېيزلىنەن جەددىيلىشىپ يەنە ماسۇيزىنى كونىشەھەرگە ئەۋەتىپ، مافۇشىڭغا خەۋەر يەتكۈزىدۇ. دەرھال بىر قارارغا كېلىپ قەشقەردىن كېتىشنى تاپىلايدۇ. مافۇشىڭ يەنىلا ئىشەنمەيدۇ. ئېخسى خەت ئېلىپ كەلگەن ئادەمگە: «ئۇ كاك قارىغاي ھېچيەرگە ماڭمايدۇ، بۇ ئوغرىلار مېنى نېمە قىلالايدىكەن؟» دەپ ئاچچىقلايدۇ. ماشاۋۇنىڭ ئەسكەرلىرى يېزاۋاتقا كەلگەندە، مافۇشىڭ ھوشىغا كېلىپ گاڭگىراپ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قالىدۇ. لېكىن ئۇ يەنىلا قەشقەردىن ئايرىلىشنى خالىماي، كونىشەھەر ناھىيەسىدىكى ۋاڭيىنتەڭگە: «دەرھال تامغىنى تاپشۇرۇپ، باش بولماسملا بولمىدۇغۇ» دەيدۇ - دە، دەرھال سارايدىن كۆچۈپ، بۇرۇن ياسىتىپ قويغان ئۈچ قەۋەتلىك بىنا (ھازىرقى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى تۇرغان جاي)غا كۆچۈپ كېتىدۇ.

ماشاۋۇ يېزاۋاتقا كەلگەندىن كېيىن، ئەسكەرلىرىنى ئىككىگە بۆلىۋېتىدۇ. بىر قىسمىلار چىڭچىشيۇ بىلەن ئەنجۇڭجىنىڭ يېتەكچىلىكىدە بەش يۈز ئەسكەر بىلەن ئاتۇش ئارقىلىق مافۇشىڭنىڭ چوڭ ئوغلى ماچىۋۇنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن يېڭىشەھەرگە قاراپ يول ئالىدۇ (ئۇ شۇ ۋاقىتتا يېڭىشەھەر ناھىيەسىنىڭ ھاكىمى ئىدى). ماشاۋۇ ئۈچ يۈز ئەسكەر بىلەن مافۇشىڭنى تۇتۇش ئۈچۈن يەنە بىر يول بولۇپ ماڭىدۇ.

1924 - يىل 4 - ئاينىڭ 29 - كۈنى چىڭچىشيۇ ۋە ئەنجۇڭجى ئەسكەر باشلاپ، يېڭىشەھەرنى بېسىۋېلىپ، شەھەرنىڭ يامۇلىنى قورشىۋېلىپ، شۇ مەيداندا ماجىۋۇنى ئېتىپ ئۆلتۈرىدۇ. شۇ كۈنى ماشاۋۇ مافۇشىڭنىڭ قورۇسىنى قورشىۋېلىپ، مافۇشىڭنى تىرىك تۇتۇۋالىدۇ. ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەندە، ما-

فۇشىڭ قەشقەر ياۋاغدا يالىڭاچلىنىپ دار ياغىچىغا باغلىنىدۇ. ماشاۋۇز تېلېگراممىنى ئۇنىڭغا تەڭلەپ كۆرسەتكەن هالدا: «سەن مېنى تونۇدۇڭمۇ؟» دەيدۇ. مافۇشىڭ ئاغزىنى بۇزۇپ ماشاۋۇنى «سىز ئوغرى، دەييۇز» دەپ تىللايدۇ. ماشاۋۇ غەزىپىنى باسالماي ئۇنى ئۆز قولى بىلەن ئېتىپ تاشلايدۇ. مافۇشىڭ شۇ چاغدا 58 ياشتا ئىدى.

ئېپباۋكۈك بىلەن ياڭ شىلىن قەشقەرگە يېتىپ كەلگەندە مافۇشىڭ ئاللىبۇرۇن ئۆلتۈرۈلگەنىدى. ئەھۋالنى چۈشىنىش ئارقىلىق بىز ئىككەيلەن مافۇشىڭدا ياڭزىڭشىن بىلەن قارشىلىشىش نىيىتى يوقلۇقىنى، ناھەق ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى بىلىپ، ماشاۋۇزنى «ھۆكۈمەت ئىسمىدىن پايدىلىنىپ شەخسىي ئۆچ ئالدى. ئادەم ئەمەسكەن» دەپ تىللىغان. ئۇلار ئۈرۈمچىگە قايتىپ، ماشاۋۇزنىڭ مافۇشىڭنى ئۆلتۈرگەنلىكىدىكى ھەقىقىي ئەھۋالنى ياڭزىڭشىنغا ئېيتقان. دەل شۇ چاغدا، ياڭزىڭشىن مافۇشىڭنىڭ بۇرۇن ئۆزىگە يازغان بىر پارچە خېتىنى تاپشۇرۇۋېلىپ ئاندىن مافۇشىڭنى خاتا ئۆلتۈرگەنلىكىنى بىلگەن. لېكىن، پۇشايمان قىلسىمۇ ئۇنىڭغا كەلمىگەن. ماشاۋۇ مافۇشىڭنى ئۆلتۈرۈپ خىزمەت كۆرسەتتىم، چوقۇم قەشقەرنىڭ دوتەيى بولىمەن دەپ قارىغان. ئەمما ئۇنىڭ ئويلىغىنىدەك بولمايدىغانلىقىنى كىم بىلسۇن؟ ياڭزىڭشىن ئۇنىڭغا ھەربىي ھوقۇق تۇتقازماي، ئۇنى خوتەننىڭ دوتەيلىكىگە تەيىنلىگەن. ئۇ دەردىنى كىشىلەرگە ئېيتالماي، ياڭزىڭشىننى قىلغان كېپىدە تۇرمايدىغان بىرسىكەن دەپ ئىچىدە تىللاپ يۈرگەن. مافۇشىڭ ئۆلۈپ، ئىككى يىلدىن كېيىن، ئۇنىڭ لەنجۇلۇق خوتۇنى بالىلىرىنى باشلاپ ئۈرۈمچىگە كۆچۈپ كېلىپ، ياڭزىڭشىننى ئىز-

دەپ بىچارىلارچە يالۋۇرۇپ، ياڭزېڭشىننىڭ پاچىقىنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ: «ماشاۋۋنىڭ مافۇشىڭنى ئۆلتۈرۈشى ھۆكۈمەت ئىشىدىن پايدىلىنىپ، شەخسىي ئۆچ ئالغانلىق، بالىلارنى يېتىم قىلىپ، مېنى تۇل قالدۇردى. مېنىڭ بارارغا يېرىم يوق، ياڭ گېنېرال جىنايەتچىنى جازالىماسا، مەن گېنېرالنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ ئۆلىمەن» دېگەن. «ئىشتانغا چىققان كۆڭۈلگە تايىن» دېگەندەك، ياڭزېڭشىن ئۆز قىلمىشىنى بىلگەچكە، ئامالسىز، يالغاندىن بىلمەسلىككە سېلىپ كېيىن لەنجۇلۇق ئايالغا بىر بۆلۈك پۇل ۋە يۈز مو يەر بېرىپ ئىشنى ئەپلەپ-سەپلەپ ئۆتكۈزۈۋەتكەن. مافۇشىڭنىڭ قەشقەردىكى ھۆكۈمرانلىقى ئاياغلاشقاندىن كېيىن، ما ئائىلىسىنىڭ گۈللۈك باغچىسى ھەربىي ئات مەيدانىغا ئايلىنىپ يېڭىشەھەردىكى سارايلىرىمۇ ۋەيران بولۇپ كەتتى.

6. ماشاۋۋنىڭ ئاقىۋىتى

ماشاۋۋ مافۇشىڭنى يوقاتقاندىن كېيىن، ئارانلا دوتەي بولالىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ كۈچىنىڭ يېتەرسىزلىكىنى چوڭقۇر چۈشەنگەچكە، ھەر خىل ئۇسۇل-چارىلار بىلەن دىنىي تەسىرىنى كېڭەيتكەن. ئۇ قەشقەردە بىر مەسچىت ياساتقان، بىر قېتىم ئۇ ما ئائىلىسىنىڭ لەڭگەردىكى كونا بېغىغا كېتىۋاتقاندا، مافۇشىڭنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرى يەردىن ئۇنىڭ پۇتىغا ئوق [illegible] [illegible] [illegible]. ئۇ، قەشقەردە ئەھۋالىنىڭ خەتەرلىكلىكىنى چوڭقۇر تونۇپ، باشقا يەرگە بېرىپ داۋالىنىشنى تەلەپ قىلغان. كېيىن، شىڭ شىسەينىڭ قوشۇلۇشى بىلەن 1935-يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارغان. [illegible]

چى يىلى ئۈرۈمچىگە قايتىپ كېلىپ خەلق ئىشلار نازىرى بولغان. 1937- يىلى شىڭ شىسەي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن تۈرمىگە تاشلانغان. كېيىن نېمە بولغانلىقى ئېنىق ئەمەس. ماشاۋۇۋۇ تۈرمىگە كىرگەندىن كېيىن، مۈلۈكلىرى مۇسادىرە قىلىنغان.

1939- يىلى ئۇنىڭ ئانىسى، خوتۇن-بالىلىرى غۇلجىنىڭ بىر ناھىيىسىگە بېرىپ، بىر ھويلا (گومىنداڭنىڭ يىغىۋېلىش پونكىتى) دا بىللە تۇرغان. بىر كۈندە پەقەت ئىككى سائەت سىرتقا چىقىپ سەي سېتىۋېلىش ۋاقتى بېرىلگەن. ھەر بىر ئادەمگە ھەر ئايدا 8 يۈەندىن تۇرمۇش راسخوتى بېرىلگەن. ئۇلار شۇ يەردە ئىككى يىل تۇرۇپ قالغان.

پونكىتتىكى گۇندىپاي: «سىلەر پۇقرا. كېپىللىك قىلىدىغان ئادەم تاپساڭلار سىلەرنى قويۇپ بېرىدۇ» دېگەن. ماشاۋۇۋۇنىڭ 2- قىزى مالىچۇ ئەسلەپ: «شۇ ۋاقىتتا مەن 6-7 ياشتا ئىدىم. ئانام (رۇي لىيەن) ئاكا-سىڭىللىرىمنى يېتىلەپ ھەممە جايدا كېپىل بولغۇچى ئادەم ئىزدىدى. ئۇ چاغدا غۇلجا ناھايىتى قالايمىقان ئىدى. ئانام قەبرىستانلىققا قارايدىغان بىر خوجىزىنى تېپىپ ئۆز ئەھۋالىنى ئېيتتى. دادامنىڭ ھايات ۋاقتىدا ئازراق تەسىرى بولغانلىقتىن، قەبرىستانلىقتىكى شەيخلەر بىرلىشىپ، شۇ يەردىكى زىيزۇلاردىن بىر قىسىم پۇل يىغىپ بەردى، ئاخىرى ئوتتۇرىغا چىقىپ كېپىل بولغاندىن كېيىن، ئانام ئاندىن پۈتۈن ئائىلىمىزدىكىلەرنى باشلاپ، ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدى» دەيدۇ.

1946 - يىلى 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ يالقۇنى تىيانشان تېغىنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىنى قاپلىدى. جەنۇبىي شىنجاڭدا توپىلاڭ كۆتۈرۈلۈپ، شىنجاڭ ۋەزىيىتىدە چوڭ ئۆزگىرىش

بولدى. شىڭ شىسەيمۇ ئاغدۇرۇلدى. تاۋسىيۇ باش قۇماندانلىقنى ئۈستىگە ئالغاندا. ماشاۋۋۇنىڭ مۇسادىرە قىلىنغان مۈلۈكلىرى ئەينى بويىچە قايتۇرۇپ بېرىلدى. يوقالغانلىرى ئۆز باھاسى بويىچە تۆلەپ بېرىلدى.

ئازادلىقتىن كېيىن، ماشاۋۋۇنىڭ ئۇرۇق- تۇغقانلىرى خىزمەتكە قاتناشتى. سارايلىرىنى دۆلەتكە سېتىپ، بۇ پۇلدىن 3500 يۈەننى ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ تاشيوللىرىنى ياساشقا ئىئانە قىلدى. يەنە بىر قىسىم پۇلنى ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىشتە ئايروپىلان سېتىۋېلىشقا تەقدىم قىلدى (سانى ئېنىق ئېسىمدە يوق). ماشاۋۋۇنىڭ كېيىنكى جەمەتلىرى تىيانشان تېغىنىڭ جەنۇبىي شىمالىغا تارقالغان بولۇپ. ھازىرغىچە نەۋرە-چەۋرىلىرى كۆپ. ئۇلارنىڭ تەڭدىن تولىسى پارتىيىنىڭ غەمخورلۇقى ئاستىدا دۆلەت كادىرى ياكى ئىشچى-خىزمەتچىسى بولۇپ، بەختلىك ھايات كۆچۈرمەكتە.

شىياۋبېيرۇڭ رەتلىگەن

1986 - يىلى 20 - ئىيۇل

ئازادلىقتىن بۇرۇنقى «قەشقەر گېزىتى»

دىڭ گۇگەن

قەشقەر ۋىلايىتىدە 1933- يىلىدىن باشلاپ گېزىت بارلىققا كەلگەن. ئەينى ۋاقىتتا، چىقىرىلغان تۇنجى گېزىت «شەرقىي تۈركىستان مەۋجۇدىيەت گېزىتى» دەپ ئاتىلاتتى. بۇ گېزىت ئىلگىرى-ئاخىرى بولۇپ، پەقەت ئىككى ئايلا چىقىرىلدى، كېيىنچە ھاكىمىيەتتە ئالمىشىش بولغانلىقتىن توختاپ قالغان. «شەرقىي تۈركىستان مەۋجۇدىيەت گېزىتى» تۆمۈر سىجاڭنىڭ قوللىشى بىلەن چىقىرىلغان. تۆمۈر 1933- يىلىنىڭ بېشىدا قەشقەرنى ئىدارە قىلغان بولۇپ، ئەسلىدە كۇچادا تۇراتتى. 1933- يىلى 4- ئاينىڭ 12- كۈنى شىڭ شىسەي سىياسىي ئۆزگىرىش قىلىپ، جىڭ شۇرېننىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى. تۆمۈر ئەسكەر چىقىرىپ قارشى تۇردى. جەنۇبىي شىنجاڭدا زېمىن تالىشىپ، شىڭ شىسەي بىلەن بىر نەچچە قېتىم ئۇرۇش قىلىپ، ئاندىن قەشقەرگە كەلگەن. ئۇ قەشقەرنى ئىگىلىگەندىن كېيىن، ئۆزىنى شى باشلىقى، قوشۇمچە چېگرا مۇداپىئە قوماندانى دەپ ئاتىۋالغان. شۇ يىلى 6- ئايدا، ئۇنىڭ قوللىشى بىلەن «شەرقىي تۈركىستان مەۋجۇدىيەت گېزىتى» نىڭ تۇنجى سانى مەيدانغا كەلگەن. گېزىتنىڭ باش مۇھەررىرى قۇتلۇق ھاجى شەۋقى ئىدى. ئەينى ۋاقىتتىكى قەشقەردە مەتبەئە ئۈسكۈنىلىرى بولمىغاچ، گېزىت ۋورباللار-

نى شۋېتسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىدا باسىلىشقا توغرا كېلەتتى. شۇڭلاشقا بۇ گېزىت شۋېتسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ مەتبەئە باسمىخانىسىدا تاپشۇرۇپ نەشىر قىلدۇرۇلغان. گېزىتنىڭ تارقىتىش ئوبيېكتى بولسا بيۇروكراتلار، پومېشچىك (چارۋىدار)لار، بىر قىسمى تىجارەتچى، سودىگەرلەر ئىدى. گېزىت چىقىپ 2 ئايدىن كېيىن، تۆمۈر ئۇسمان تەرىپىدىن قەتلى قىلىنىپ گېزىتنىڭ چىقىرىلىشى توختىغان.

«شەرقىي تۈركىستان مەۋجۇدىيەت گېزىتى» نەشىردىن توختىغاندىن كېيىن، ساۋۇت داموللا قەشقەرنى ئىگىلەپ، ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نى قۇرغان. نويابىر-11-ئايدا «ئەركىن ھايات گېزىتى»نىڭ تۇنجى سانى ساۋۇت داموللىنىڭ قوللىشى بىلەن نەشىردىن چىقىپ، نەشىردىن توختاپ قالغان «شەرقىي تۈركىستان مەۋجۇدىيەت گېزىتى»نىڭ ئورنىنى باسقان. «ئەركىن ھايات گېزىتى»نىڭ باش مۇھەررىرلىكىنى يەنىلا قىزتلۇق ھاجى شەۋقى ئۈستىگە ئېلىپ، گېزىت بېسىلىشتا يەنىلا شۋېتسىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىنىڭ باسما ئۈسكۈنىلىرىدىن ئارىيەت ئېلىپ بېسىپ چىقارغان. ئۇزاق ئۆتمەي ماجۇڭيىڭ ساۋۇت داموللىنى ئاغدۇرۇۋەتكەن. شۇنىڭ بىلەن «ئەركىن ھايات گېزىتى»مۇ نەشىردىن توختىغان.

1934- يىلى (مىنگونىڭ 23 - يىلى) شىڭ شىسەينىڭ «ئۆلكە ئارمىيىسى» قەشقەرنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ ئىدارە قىلىپ ماھمۇد شىجاڭنى ئەۋەتىپ قەشقەر رايونىنىڭ ھاكىمىيىتىنى كونترول قىلغان. شۇ يىلى ئاۋغۇستنىڭ ئاخىرىدا، ماھمۇدنىڭ قوللىشى بىلەن «يېڭى ھايات گېزىتى»نىڭ تۇنجى سانى نە-

شىر قىلىندى. بۇ گېزىتنىڭ باش مۇھەررىرلىكىنى يەنىلا قۇتلۇق ھاجى شەۋقى ئۈستىگە ئالغان. ئەينى ۋاقىتتا شىڭشىسەي ھاكىمىيىتى شوۋىنىستىيىنىڭ قەشقەردە تىزرۇشلۇق كونتروللىغانىسىنى پىچە تىلمىگەن. پۈتۈن يۈرۈشلۈك باسما مەتبەئە ئۈسكۈنىلىرىنى يەرلىك ھۆكۈمەتكە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ «يېڭى ھايات گېزىتى»نىڭ ئىشلىتىشىگە بەرگەن. «يېڭى ھايات گېزىتى» مۇشۇ بىر يۈرۈش باسما مەتبەئە ئۈسكۈنىلىرى ئارقىلىق نەشىر قىلىنىپ خوتەن، قىزىلسۇ، ئاتۇش، كۇچا، تۇرپان قاتارلىق جايلارغا تارقىتىلغان. تارقىتىش ئوبيېكتى بيۇروكراتلار، پومېشچىك، (چارۋىدار) جۈملىدىن ئوتتاق تىجارەتچى ۋە سودىگەرلەرگە تارقىتىلغاندىن باشقا يەنە مەدەنىيەت، مائارىپ، سەنئەت ساھەسىدىكى زاتلار ۋە ئاز ساندىكى دېھقانلارغىچە كېڭەيتىپ تارقىتىلغان. 1937-يىلى بۇ گېزىتنىڭ تىراژى 300 گە يەتكەن.

1937-يىلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا، شىڭشىسەي پۈتۈن شىنجاڭغا بولغان ھۆكۈمرانلىقىنى مۇستەھكەملەپ، ئۆزى بىلەن ئۆزىگە سوقاشتۇرۇپ كەلگەن ماھمۇدنى ئۆچۈرۈۋېتىش قەستىدە بولدى، ماھمۇد غۇلاپ چۈشكەندىن كېيىن، «يېڭى ھايات گېزىتى» نىڭ نامى «شىنجاڭ گېزىتى» قەشقەر شۆبىسىگە ئۆزگەرتىلدى. گېزىتنىڭ راسخوتىنى «ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۇيۇشمىسى» تەمىن ئەتتى. بۇ چاغدا بىر قىسىم ئىنقىلابىي زىيالىيلار مۇشۇ گېزىتخانىغا كېلىپ ئىشلىگەن. كومپارتىيە ئەزاسى ۋاڭ موشىڭ گېزىتخانىنىڭ باشلىقلىقىنى، قۇتلۇق ھاجى شەۋقى باش مۇھەررىرلىكىنى، خەلپەت سۈزۈك ھاجىيوپ (سوۋېتتە ئوقۇغان) قاتارلىقلار مۇھەررىرلىكنى ئۆتىگەن. بۇ گېزىت فېئودالىققا قارشى تەشۋىقات ئېلىپ بار-

غاندىن سىرت، ئاساسلىقى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن، كومپارتىيە بىلەن بىرلىشىش، بىرلىشىپ قارشى تۇرۇش، ياپون جاھانگىرلىكىنى يوقىتىش جەھەتتىكى تەشۋىقات ئېلىپ باراتتى. ۋاڭمونىڭ كېزىتكە داۋاملىق باش ماقالا يېزىپ تۇراتتى، بۇنىڭ ئىچىدە، تەسىرى چوڭراق بولغىنى «ئۆزىنىڭ پۇتىغا ئۆزى پالتا چېپىش» قاتارلىق ماقالىلار ئىدى. ئۇندىن باشقا، كېزىت يەنە مەملىكەت ئىچىدە ياپونغا قارشى تۇرۇش ئەھۋالىنى خەۋەر قىلىپ ھەر مىللەت، ھەر ساھە كىشىلىرىنىڭ ھەرىكەتكە كېلىپ بىرلىشىپ ياپونغا قارشى تۇرۇشقا ئىلھام بەرەتتى. كېزىتنىڭ تارقىتىلىشى، شۇنىڭدىن باشلاپ خەلق ئاممىسىغا يۈزلىنىپ، ماركسىزم - لېنىنىزمنى ۋە جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ياپونغا قارشى تۇرۇش تەشەببۇسىنى تەشۋىق قىلىپ جەنۇبىي شىنجاڭدا پائال ئاكتىپ رول ئوينىدى. كېزىتنىڭ شۇ چاغدىكى نامى «قەشقەر شىنجاڭ كېزىتى» بولۇپ، ھەپتەبەئەدە، ھەر ساندىن ئۇيغۇرچىسى 2000 نۇسخا بېسىلاتتى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، شىپىڭگراق بىلەن خەنزۇچىسىدىن 500 نۇسخا بېسىلاتتى.

1940-يىلى گومىنداڭ بىلەن كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ تىنچلىق سۆھبىتىدە كېلىشىم ھاسىل قىلىندى. شۇ يىلى 5-ئايدا «شىنجاڭ كېزىتى» قەشقەر شۆبىسى ئۆزگەرتىپ تەشكىللەندى. كېزىتنىڭ نامى «ئاڭ كېزىتى»گە ئۆزگەرتىلدى. باش مۇھەررىرلىكنى ئىلگىرى-ئاخىرى بولۇپ ئەھمەدزىيا، ئالىم ئاخۇنلار ئۈستىگە ئالدى. 1947-يىلى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى 11 ماددىلىق تىنچلىق بېتىمىنى يىرتىپ تاشلىدى. «ئاڭ كېزىتى»، «قەشقەر شىنجاڭ كېزىتى» دەپ ئەسلىگە كەلدى. بۇ ۋا-

قېتىمكى گېزىت گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ كانىيىغا ئايلانغان ئىدى. ئەينى ۋاقىتتىكى گېزىتخانىنىڭ باشلىقى ئەھمەد زىيا، مۇئاۋىن باشلىقى ئەھمۇت سەمەدىق ئىدى. مۇھەررىرلىرى نۇرمەھەممەت ئېركى ۋە قۇربان ئىمىنلەر ئىدى. 1949-يىلىغىچە گېزىتنى تارقىتىشتا مەخسۇس ئادەم ئاپىرىش ئاساس قىلىناتتى، ئاز ساندىكىلىرى پوچتىدىن ئەۋەتىلەتتى.

1949-يىلى 9-ئايدا شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولدى. 1950-يىلى 1-ئاينىڭ 14-كۈنى خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ قەشقەر شۆبىسىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ ئىدارە قىلدى. گېزىتخانىنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى ئورنى ھازىرقى مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا، شەھەرلىك دورا شىركىتى ماگىزىنىنىڭ شىمالىغا توغرا كېلەتتى. ئومۇمىي قۇرۇلۇش كۆلىمى 110 كۋادرات مېتىرغا يېتەتتى. 4 كونا ماشىنا، 20 گە يەتمىگەن ئادىمى بار ئىدى. ئۆتكۈزۈۋېلىپ ئىدارە قىلىشتىن ئىلگىرى بۇ گېزىت ئۆت كەي چوڭلۇقتا 2 بەت بولۇپ، ھەپتىدە ئىككى سان، 420 نۇسخا، يىلىغا 45 مىڭ 365 نۇسخا تارقىتىلاتتى.

قەشقەر دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىنىڭ ئۆتكەن ھەر نۆۋەتلىك مۇدىرلىرى

قەشقەر دارىلمۇئەللىمىن — 1935-يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، شىنجاڭنىڭ جەنۇبىدا قۇرۇلغان مەكتەپلەردىن ئەڭ بالدۇرقىسى. مەكتەپنىڭ ئەڭ بالدۇرقى ئورنى ئوردا ئىشىكى (ھازىرقى شەھەرلىك 1-باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئورنى) دە بولۇپ، كېيىن ھازىرقى قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ ئورنىغا يۆتكەلگەن. 1954-يىلى بۇ ئورۇننى قەشقەر سىفەن جۇڭنىڭ مەكتىپى ئۆتكۈزۈپ بېرىپ (قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ ئەسلىدىكى جايى) دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىنىڭ ھازىرقى ئورنى (قەشقەر شەھىرىنىڭ غەربىدىكى سەمەن يولىنىڭ شىمالى)غا يۆتكەلگەن. قەشقەر دارىلمۇئەللىمىن قۇرۇلغان يىلىدىلا 288 نەپەر ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ، 8 سىنىپقا ئايرىپ ئوقۇتقان. ئوقۇش مۇددىتى بىر يىل بولۇپ، ئاساسلىقى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى تەربىيىلەيتتى. مەكتەپنىڭ 1-قاراردىكى باشلىقى ھەسەن مەمەدىن. بۇ ئادەم تۈركىيىدە ئوقۇغان بولۇپ، پانتۈركىزملىق ئىدىيىسى ئىنتايىن قويۇق ئىدى. ئۇ، ئوقۇتۇشتا تۈركىيىلەشتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلىپ، تۈركىيە دەرسلىكلىرىنى ئىشلىتىپ، تۈركىيە تىلى بىلەن دەرس ئۆتكەن. سىياسىي جەھەتتە شىنجاڭنىڭ مۇستەقىللىقىنى تەرغىب قىلىپ، «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نى ئەلىگە كەلتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلغان ھەمدە قالدۇق شېرىكلىرى

بىلەن زىچ ئالاقىدا بولغان. ئۇ، ئوقۇغۇچىلارغا قوللۇق تەربىيىسى يۈرگۈزگەن. ئوقۇغۇچىلارغا تەن جازاسى بېرىشتەك ئەھۋاللار دائىم كۆرۈلۈپ تۇرغان. مەكتەپتە 5 سائەت دەرس ئوقۇلغاندىن باشقا پائالىيەتلەر يوق ئىدى. مەكتەپ قورۇسى ئىچىدە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ناخشا ئاۋازلىرى، كۈلكە-چاخچاقلىرىنى ئاڭلىغىلى بولمايتتى. مەكتەپ قۇرۇلۇپ بىر يىلدىلا تۇرغۇن ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار ئۇنىڭدىن ئىنتايىن نارازى بولغان. ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسى بۇ ئەھۋالنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇنى ئالماشتۇرۇۋەتكەن.

1936-يىلىدىن 1937-يىلى كۈزگىچە مەجىددىن (ئۆزبېك) ئىككىنچى قارارلىق باشلىق بولغان. مەجىددىنمۇ تۈركىيىدە ئوقۇغان. ئۇنىڭ ئىدىيىسى ئالدىنقى قارارلىق مەكتەپ باشلىقى بىلەن ئوخشىشىپ كېتىدىغان بولۇپ، جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنى تۈركىيىنىڭ دۈشمىنى قاتارىدا كۆرگەن. ئۇ ۋەزىپە ئۆتىگەن مەزگىلدە، بۆلگۈنچىلىكنى تەرغىپ قىلىپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىگە قارشى تۇرغان. شۇڭلاشقا مەكتەپ قورۇسىنى «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ كۆلەڭگۈسى قاپلىغان. ئىككى قارارلىق ئوقۇغۇچىلار مەكتەپكە كىرگەندىن تارتىپلا قوللۇق تەربىيىسى ۋە بۆلگۈنچىلىك تەربىيىسىنى قوبۇل قىلغانلىقتىن، كېيىنكى مائارىپ ئىشلىرىغا ئېغىر تەسىر يەتكەن. ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە بەزىلىرى پانتۈركىزمچىلارغا ئايلىنىپ كەتكەن.

1937-يىلى كۈزدىن 1938-يىلىغىچە، ئاتۇشلۇق ئابدۇقادىر سىدىق مەكتەپنىڭ 3-قارارلىق باشلىقى بولغان. ئابدۇقادىر سىدىق ئالدىنقى ئىككى قارارلىق مۇدىرلارغا ئوخشىمايتتى. ئۇ

ئوقۇتۇشتا دۆلەت تىلىنى قوللانغان. دەرسلەرنى مۇنتىزىم دارىلمۇئەللىمىن مەكتەپلەرنىڭ تەلىپى بويىچە ئورۇنلاشتۇرغان. ئۇ، ئوقۇتقۇچىلارغا ئەمەلىي ئۇسۇلدا مەكتەپ باشقۇرۇش تەلىپىنى قويغان. ئوقۇغۇچىلارغا ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى ئېلىپ بېرىپ، مىللىي كەمسىتىشنى مەنئىي قىلىپ، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىنلىشىش، دېموكراتىيە بولۇش، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش، پاك-دىيانەتلىك بولۇشتىن ئىبارەت تىنچ قۇرۇلۇشنى تەشەببۇس قىلغان. ئۇ يەنە ئوقۇغۇچىلارنى ئۇيۇشتۇرۇپ 6 چوڭ سىياسەتنى تەشۋىق قىلغان. بۇ مەزگىلدە مەكتەپ قۇللۇق تەربىيىدىن قۇتۇلۇشقا باشلاپ، ئىلىم - مەرىپەت تارقىتىش، مائارىپ خادىملىرىنى تەربىيىلەش تەرەپكە بۇرالغان.

1939-يىلى كۈزدە، نۇردۇن قارى ئەقارارلىق مۇدىر بولغان. نۇردۇن قارى كۆچلىق بولۇپ، سوۋېتتە ئوقۇغان. شۇ يىلى كومپارتىيە قەزاسى لى جۇلىياڭ پارتىيىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن يەنەندىن قەشقەرگە كېلىپ، مائارىپ ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان. قەشقەر دارىلمۇئەللىمىن لى جۇلىياڭ ۋە نۇردۇن قارىنىڭ رەھبەرلىكىدە كۆرۈنەرلىك ئۆزگىرىش ياسىغان، ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلار بېرىلىپ كىتاب ئوقۇغان، دۆلەتنىڭ ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلگەن. شۇنىڭ بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئەڭ ئالىي بىلىم يۇرتىغا ئايلانغان. ئوقۇغۇچىلار ھازىرقى زامان پەن-مەدەنىيەت بىلىملىرىنى، دىئالېكتىكا ۋە ماتېرىيالىزمغا دائىر بىلىملەرنى ئۆگىنىپ قالماستىن، بەلكى ئويۇن قويۇش، ناخشا ئوقۇش ئەترىتى تەشكىللەپ، قەشقەر كونىشەھەر، يېڭىشەھەر قاتارلىق جايلاردا ئويۇن قويۇپ، ئىكسىيە

ـۆزلەپ، شوئار چاپلاپ، تەشۋىق ۋارىقى تارقىتىپ ياپونغا قارشى تۇرۇشنى تەشۋىق قىلغان. ئۇلار يەنە خىيانەتچى، پارىخورلارنى قاتتىق جازالاشنى، كونا قائىدە-يوسۇن، يامان ئادەتلەرنى بىكار قىلىشنى، فېئودال قالدۇقلىرىغا قارشى تۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويغان. بۇ پائالىيەتلەر ئارقىلىق جاھانگىرلىكنىڭ شىنجاڭدىكى كۈچلىرىگە زەربە بەرگەن. قەشقەردىكى ھەر مىللەت خەلقىغە ناھايىتى زور تەسىر كۆرسىتىپ روھىي ئىلھام بەرگەن. بۇ مەزگىلدە مەكتەپ كۈندىن-كۈنگە يۈكسەلگەن، ئوقۇتقۇچى ۋە ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئەسلىدىكى 30 كىشىدىن كۆپىيىپ 50 كىشىگە، ئوقۇغۇچىلار 300 دىن كۆپرەككە يەتكەن. شۇنىڭ بىلەن بىرچاغدا، بىر قىزلار دارىلمۇئەللىمىنى (مۇشۇ مەكتەپنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىدە) قۇرغان، بۇنىڭ 4 سىنىپ، 100 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىسى بار (ئورنى ھازىرقى مىللىي بالىلار باغچىسىنىڭ ئىچىدە) ئىدى. ئوقۇش يىلىنى ئەسلىدىكى بىر يىلدىن ئىككى يىلغا ئۆزگەرتكەن. خەنزۇ تىلى، سىياسەت، ماتېماتىكا، فىزىكا، خىمىيە، تارىخ، جۇغراپىيە، تەنتەربىيە، گۈزەل سەنئەت قاتارلىق دەرسلەر تەسىس قىلىنغان. باشقۇرۇش تۈزۈمى ۋە ئوقۇتۇش مەزمۇنى ئاساسەن مۇنتىزىملاشقان. ئوقۇتقۇچىلار قىزغىنلىق بىلەن ئۆگەتكەن، ئوقۇغۇچىلارمۇ تىرىشىپ ئۆگەنگەن.

1943 - يىلى شىڭ شىسەي ئەكسىلئىنقىلابىي ئەپتى - بەشىرىسىنى تەدرىجىي ئاشكارىلاپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا، گوڭچەنداڭغا قارشى تۇرۇپ، جايلاردا كومپارتىيە ئەزالىرى ۋە

ئىلغار زاتلارنى ھەدەپ تۇتقۇن قىلغان. بۇ چاغدا، ئۇيىسى (خەنزۇ) ئوردۇن قارىدىن مەكتەپنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ ئۆزى مۇدىر بولغان. بىر يىلدىن كېيىن چېڭ خۇشىڭ (خەنزۇ) مۇدىرلىقنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، بىر يىلدىن كۆپرەك تۇرغان. 1944-يىلى شىڭ شىسەي تەختتىن چۈشكەندىن كېيىن، لىيو جۇنشىڭ ئالماشقان. بۇ مەزگىلدە، شىنجاڭ سىياسىي جەھەتتە قاراڭغۇ زۇلمەت ئىچىدە قېلىپ، سوۋېتكە، كومپارتىيىگە، مىللىي بىرلىككە قارشى ئەكسىيەتچىل سىياسەت بۇرۇنقى دېموكراتىك سىياسەت ئورنىغا دەسسىگەن. لى جۇلياڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت-مائارىپ ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ تۇرغان مەزگىلدە بەلگىلىگەن بارلىق تۈزۈملەرنىڭ ھەممىسى بىكار قىلىنغان. ئىلغار ئىدىيىگە ئىگە ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار بېسىمغا ئۇچرىغان. ئىنقىلابىي، ئىلغار، دېموكراتىك مەكتەپ ئىستىلىنىڭ ئورنىنى ئەكسىيەتچىل، فاشىستىك مائارىپ تۈزۈمى ئىگىلىگەن.

1946-يىلى، ۋۇجۇڭشىن كومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە ۋاكالىتەن شىنجاڭغا كېلىپ، خىزمەتكە رىياسەتچىلىك قىلغاندىن كېيىن، بۇ مەزگىلدىكى دارىلمۇئەللىمىننىڭ مۇدىرلىقىنى «3 ۋىلايەت ئىنقىلابى» ئالدىنقى سېپىدىن ئەۋەتىلگەن ئىلغار زات — سوۋېتتە ئوقۇغان زۇنۇن نۇرۇۋ ئۆتىگەن (ھازىر قەشقەر شەھەرلىك 4. ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى). زۇنۇن نۇرۇۋ مەكتەپكە يېتەكچى-

ئېلىپ قېلىپ ئىلگىرىكى دېموكراتىك ئەنئەنىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن. ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلارنى تەشكىللەپ دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردا خەلق ئاممىسى بىلەن بىرلىشىپ، دېموكراتىك پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بارغان. ئازادلىق ئەرپىسىدە، ئۇ كەڭ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارغا يېتەكچىلىك قىلىپ، چوڭ-كىچىك كوچىلارغا شۇئار چاپلاپ، ئازادلىق ئۇرۇشىغا مەدەت بېرىپ، ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى قارشى ئالغان. شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇش ئىشلىرىغا مەلۇم تۆھپە قوشقان.

(ھامىت جامال، ھوشۇروپ. نېمەت نىزامىدىن، ئابدۇرېھىم توختى قاتارلىقلارنىڭ ئەسلىمىسىگە ئاساسەن رەتلەندى).

شياۋ ۋېيرۇڭ

1986 - يىلى 11 - ئاينىڭ 17 - كۈنى.

ئەسلىسەم ئۆتكەن ئىشلارنى، دولقۇنلىنار قەلبىم ھامان

ليۇخەنچىن

جۇڭخۇا مىللىتى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە . يېرىم ئەسىر جاپالىق كۈرەش قىلىپ . ناھايىتى زور قۇربانلار بېرىپ، بۈگۈنكى ئەۋزەل ئىجتىمائىي تۈزۈمگە ئېرىشتى . مېنىڭ ئاسمان - زېمىننى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن مۇنداق زور ئۆزگىرىشلەرنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرەلىشىم ھەقىقەتەن ھاياتىمدىكى ئەڭ قىممەتلىك مەنىۋى بايلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

قېرىپ ئۆلۈش . ئارمانغا چۈشلۈق دەرمان بولالماسلىق ۋە خىزمەت ئورنىدىن ئايرىلىش — كىشىلىك ھاياتىنىڭ قانۇنىيىتى . لېكىن . مەن كىشىلىك ھاياتىمنىڭ ئاخىرىدا كېيىنكى ئەۋلادلار ئۈچۈن . قىلچىلىك بولسىمۇ بىرەر نەرسە قالدۇرۇپ كېتىشنى خالايمەن . مۇشۇنداق قىلىش مەن ئۈچۈن ھوزۇر.

1 . سەرسانلىق - سەرگەردانلىقتا ئۆتكەن بالىلىق ھاياتىم

مەن 1917 - يىلى 2 - ئاينىڭ 14 - كۈنى بىر كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدىم . كىشىلەر ئەڭ بۇرۇن مەن تۇغۇلغان بۇ جاينى رېخې كەيلۇ دەپ ئاتايتتى. ئەينى چاغدا مىللىتارىستلار يېغىلىقى بولۇۋاتقاچقا . پىتىراپ

كەتكەن ئەسكەرلەر ھەممىلا يەردە زورلۇق-زومبۇلۇق قىلىپ، كەيلۇغىمۇ بالايى-ئاپەت يەتكۈزدى. تۇرمۇشىنىڭ قىستىشى بىلەن، دادامۇ باشقا جاپاكەش كىشىلەرگە ئوخشاش كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا، ئىلاجىسىزلىقتىن ئۆزى تۇغۇلغان ئاشۇ تۇپراقتىن ئايرىلىپ ئىچكى موڭغۇلىيىدىكى تۇغقىنىنى قېشىغا قېچىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى.

تاغامنىڭ ئوغلى يوق ئىدى. ئۇ گەرچە ئاچ-يالىڭاچلىقتا تۇرمۇش ئۆتكۈزۈۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئەنئەنىۋى كۆز قاراش تۈپەيلىدىن، ئۇ ئۆيىنىڭ چىرىغى ئۆچۈپ قېلىشىنى خالىمايتتى. شۇڭا مېنى كىچىكىمدىنلا دادام تاغامغا بالا قىلىپ بېقىۋېلىشقا بېرىۋەتكەنىدى. تاغامنىڭ ئۆيى لياۋنىڭ ئۆلكىسى جىنشىجىيادىكى تونجېن بازىرىدا بولۇپ، ئازغىنا دەسمايە بىلەن تىجارەت قىلىپ جان باقاتتى. شامالغا ۋە يامغۇرغا ئاران دال ۋالالىغىدەك ئىككى ئېغىز ئۆيى بار ئىدى. تاغام ماڭا ناھايىتى زور ئۈمىد باغلىغانىدى. ئۇنىڭ تىجارىتى ۋەيران بولۇپ، دۇكىنى تاقىلىپ قېلىش ھالىتىگە چۈشۈپ قالغاندىمۇ يەنىلا ماڭا كۆيۈنۈپ، سەككىز يېشىمدىن باشلاپ مېنى خۇسۇسىي مەكتەپتە ئوقۇتتى. مەن «3 سۆزلۈك دەستۇر»، «نامىلە دەستۇرى»، «مىڭ خەتلىك داستان» قاتارلىق كىتابلارنى راۋان ئوقۇيالايدىغان بولغىنىمدا، تاغام خۇشاللىقىدىن سەكرەپ كېتەتتى ۋە مېنىڭ ۋۇجۇدۇمدىن كەلگۈسىدە ئەمەل بولماقچى بولغان باشقا بىر دۇنيانى كۆرگەندەك بولاتتى. 12 ياش ۋاقتىمدا، ناھىيىدە ئېچىلغان دارىلمۇئەللىمىنگە ئىمتىھان بېرىپ ئوقۇشقا كىردىم. تاغام ئېشىپ-تۆكمەي، تېجەپ ئىقتىساد قىلىپ مېنى

ئوقۇتۇپ. مېنىڭ پاتراق يېتىشىپ چىقىپ ئائىلىمىزنىڭ قىياپىتىنى ئۆزگەرتىشىمگە تەشنا ئىدى. لېكىن يېرىم يىل ئۆتمەيلا «18 - سېنتەبىر ۋەقەسى» پارتلىدى. ياپون تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ تۆمۈر تاپىنى شەرقىي شىمالغا يېتىپ، ئاۋۋال شېنياڭ شەھىرىنى ئىشغال قىلدى. ياپون ئارمىيىسى بارغانلا يېرىگە ئۇرۇش ئوتىنى تۇتاشتۇردى، ئوت قويدى، قىرغىنچىلىق قىلدى، بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى. قىلمىغان ئەسكىلىكلىرى قالمىدى. ۋەتەن زېمىنىنىڭ قولدىن كېتىشىگە ئەگىشىپ، ناھىيىلىك دارىلمۇئەللىمىنمۇ ئامالسىز تارقىلىپ كەتتى. ياپون ئالۋاستىلىرى ئۆيىمىزنى بىر كېچىدىلا بۇلاپ - تالاپ ھېچنېمىنى قويمىدى. كېيىن پۈتۈنلەي كۆيدۈرۈپ كۈلگە ئايلاندۇرۇۋەتتى. مەن ئاغام ۋە ھامماملار بىرلىكتە ئۆلۈم ئاغزىدىن قېچىپ قۇتۇلۇپ سەھرادىكى ھامماچامنىڭ ئۆيىگە بېرىۋالدۇق.

1932 - يىلى يازدا. بىر نەۋرە ئاكامنىڭ ئايالى تۇققان يوقلاش ئۈچۈن بېيجىڭدىن بۇ يەرگە كەلدى. بۇ چاغدا ياپون ئالۋاستىلىرى يېزىلاردا ھەممە جايدا ئەسكەر تۇتۇۋاتاتتى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، جۇڭگولۇقلار ئارقىلىق جۇڭگونى تىزگىنلەپ، ئۆزىنىڭ جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىشتىكى ئەسكەر مەنبەسىنى تولۇقلاش ۋە توپ ئوقىغا يەم قىلىپ بېرىش ئۈچۈن. ئەسكەرلىككە تۇتۇلغان ياشلارنىڭ ھەممىسى مەجبۇرىي ھالدا ياپونىيىگە يۆتكەپ ئاپىرىلىپ، فاشىستىك ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئالىدىكەن. ئاغام شەرقىي شىمالدىكى كۈنېرى يامانلىشىۋاتقان ئەھۋالنى كۆزدە تۇتۇپ، كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا مېنى بېيجىڭگە بېرىپ ۋاقىتلىق پانا-

ىپ تۇرۇش ئۈچۈن بىر نەۋرە ئاكىمنىڭ ئايالىغا تاپشۇردى. شۇنىڭدىن باشلاپ مەن يەنە ئاتا - بوۋىلىرىمغا ئوخشاش مېنى بېقىپ چوڭ قىلغان ئانا تۇپراقتىن ئايرىلىشقا كۆزۈم قىيىمىغان ھالدا ياقا يۇرتتا سەرگەردان بولۇپ بېرىپ، ئەگرى - توقاي تۇرمۇش يولىغا قەدەم قويدۇم. ئويلىمىغان يەردىن چىققىنى شۇ بولدىكى، تاغام مېنى قىيىنىلىپ ئوقۇتقاندا ئىگەللىگەن ئاشۇ ئازغىنا مەدەنىيەت بىلىملىرىم مېنىڭ كېيىنكى ئىشلىرىمدا ناھايىتى زور رول ئوينىدى.

2. ئەگرى - توقايلىقتا ئۆتكەن ھەربىي ھايات

بېيجىڭدىكى بىر نەۋرە ئاكامنىڭ ئۆيىگە بېرىشىم مېنىڭ ھەربىي ھاياتىمنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى بولدى. بىر نەۋرە ئاكام جاڭ لىنشۈەن بۇرۇن ۋەتەنپەرۋەر گېنېرال جاڭ شۆلياڭنىڭ قىسمىدا ۋەزىپە ئۆتىگەن بولۇپ، «18 - سىنتەبىر ۋەقەسى» دىن كېيىن ئائىلە - تاۋاباتلىرىنى ئېلىپ بېيجىڭگە قېچىپ كەلگەن. تېرىكچىلىكىنىڭ تايىنى يوق. ناشتىلىقى بولسا كەچلىكى يوق نەۋال ئاستىدا ئۇنىڭ مەندەك 14 ياشلىق بالىنى بېقىپ كېتىشى ھەقىقەتەن تەس ئىدى. ھايات قېلىش ئۈچۈن، ئۇ شەرقىي شىمال ئارمىيىسىنىڭ 63 - جۈن فېلڭ جەنخەي قىسمىغا قاتنىشىپ، فېلڭ جەنخەي تەرىپىدىن مەسلىھەتچىلەر باشقارمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى. ئۇ مېنى ئۆزىنىڭ باشقارمىسىدا كاتىپ ئەسكەر بولۇشقا ئورۇنلاشتۇردى. شۇنىڭدىن كېيىن، مەن جان باقىدىغان جاينى تېپىپ، ئەگرى- توقايلىقتا ئۆتىدىغان ھەربىي ھاياتىمنى باشلىدىم. يېرىم يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە فېلڭ جەنخەي قىسمى شىمالغا ئۆزگەر-

قىلىپ، بىر نەۋرە ئاكام 10 - ئاتلىق ئەسكەرلەر شىتىغا يۆتكىلىپ شتاب باشلىقى بولدى. قىسىم خىنەن. كەيىنىك. شۆچاڭ ئەترابىدا تەرتىپكە سېلىنىش ۋە تەربىيىلىنىش بىلەن شۇغۇللاندى. بىر نەۋرە ئاكام مېنى شىنىڭ تەلىم - تەربىيە تۆۋەنىگە مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ۋە ھەربىي ئىشلارنى ئۆگىنىشكە تونۇشتۇردى. دەرس ۋە مەشىق مەندەك ئەمدىلا 15 - 16 ياشقا كىرگەن بالىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ناھايىتى ئېغىر تۇيۇلمىز. لېكىن. بېرىلىپ پۈتۈن دەرسلەرنى ئۆگىنىپ بولدۇم. بىر يىللىق ئۆگىنىش جەريانىدا. يالغۇز مەدەنىيەت بىلىملىرىنى تولۇقلاپلا قالماستىن. بەلكى يەنە مەلۇم ھەربىي ئاساسىي بىلىملەرنىمۇ ئىگىلىۋالدىم. بەدىنىمنىمۇ چېنىقتۇردۇم. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن مەن شى شتابىنىڭ ئالاقىچىلار ليەنىنىڭ بەيجاڭلىقىغا بەلگىلەندىم.

1936 - يىلى 2 - ئايدا. قىسىم شەنشىنىڭ بىنجوۋ دېگەن يېرىگە بېرىپ تەرتىپكە سېلىنىش. تەربىيىلىنىش بىلەن شۇغۇللاندى. بۇ چاغدا مەركىزىي ھەربىي مەكتەپنىڭ ۋۇخەن شۆبىسى ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىۋاتقان بولۇپ. قوبۇل قىلىش ئوبيېكتلىرى ھەرقايسى قىسىملاردىكى ياش ئوقۇغۇچىلار ۋە ياش كوماندىرلار ئىدى. مەن شى شتابى تەرىپىدىن تاللىنىپ، ۋۇچاڭنىڭ نەنخۇ كۆلىدىكى ۋۇخەن شۆبە مەكتىپىنىڭ بىرىنچى قارارلىق ئاتلىق ئەسكەرلەر بۆلۈمىگە كىرىپ ئوقۇدۇم. بۇ قارارنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئەسلىدە 3 يىل توشقاندا ئاندىن ئوقۇش پۈتتۈرەتتى. لېكىن گواڭدۇڭ - گواڭشى ۋەقەسى تۇغۇلۇپ لى زوڭرېن. بەي چۇڭشىلار جياڭ جيېشىدىن مۇستەقىللىق ئالىشىپ. جياڭ جيېشىنى تەختتىن چۈشۈشكە مەجبۇرلىغانلىقى-

مەن. ۋۇخەن ئىنتايىن جىددىيلىشىپ كەتتى. مەكتەپمۇ تاقىلىپ قالدى. ئوقۇغۇچىلار ئاران 8 ئايلا ئوقۇپ، مۇددەتتىن بۇرۇن ئوقۇش پۈتتۈردى. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، مەن يەنىلا شىشتابى ئالاقىچىلار لىيەنىگە قايتىپ، پەيجاڭ بولدۇم. بۇ چاغدا قىسىم شەنشىنىڭ پۇچېڭ شەھىرىنى مۇداپىئە قىلىشقا يۆتكەلگەن بولۇپ، مەن قىسىمغا قايتقاندا «12 - دېكابىر» شىئەن ۋەقەسى پارتلاپ، جاڭ شۆياڭ، ياڭ خۇچېڭ ئىككى ۋەتەنپەرۋەر گېنېرال زالىم مىللىي مۇناپىق جياڭجيېشىنى تۇتۇۋالدى. ۋەقە گەرچە جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئارىلىشىشى ۋە كېلىشتۈرۈشى نەتىجىسىدە ناھايىتى تېزلا مۇۋاپىق ھەل قىلىنغان بولسىمۇ، جياڭ جيېشى قويۇپ بېرىلىپ نەنجىڭگە قايتقاندىن كېيىن، ئىشلىتىپ ئادەتلىنىپ قالغان چەتكە قېقىش، زەربە بېرىپ ئۆچ ئېلىشتەك ھىلە - نەيرەڭلىرىنى قوللىنىپ، جاڭشۆليائڭنى تۇتۇپ قالدى ۋە شەرقىي شىمال ئارمىيىسىگە قارىتا ئۆزگەرتىپ تۈزۈش، تارقىتىش، يۆتكەش قاتارلىق بىر يۈرۈش تەشكىلىي چارىلارنى قوللاندى. شۇنىڭ بىلەن پۈتكۈل شەرقىي شىمال ئارمىيىسى كىمنىڭ گېپىنى ئاڭلاشنى بىلەلمەي سەركەردىسىز ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. شۇنىسى ناھايىتى ئېنىقكى، جياڭ جيېشى شەرقىي شىمال ئارمىيىسىنى ئۆزلۈكىدىن تارقىلىپ كېتىشكە مەجبۇرلىغانىدى. مەن تۇرۇۋاتقان بۇ شىمۇ مەجبۇرىي ئىخچاملىنىپ تۈزۈلدى. ئىخچاملىنىپ تۈزۈلگەندىن كېيىن، يۇقىرى بىردىن دەرھال مۇداپىئەنى ئالماشتۇرۇپ، خېنەننىڭ جۇمادىيەن ئەتراپىدا رەتكە سېلىپ بۇيرۇق كۈتۈشىمىزنى بۇيرىدى. بۇ مەزگىلدە قىسىم ئۆز ۋاقتىدا ئاشلىق بىلەن تەمىنلەنمىدى، كوماندىر - جەڭچىلەر ھەممىلا

يەردە نارازىلىق بىلدۈرۈپ، جياڭ جيېشىنى ئىچ - ئىچىدىن يامان كۆرىدىغان بولۇپ قالدى. 1937 - يىلى «7 - ئىيۇل» لۇگۇچياۋ ۋەقەسى پارتلىغاندىن كېيىن، قىسىمنىڭ قىلچە جەڭگىۋارلىقى بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا، جياڭ جيېشى بىزنىڭ شىنى خېبېيغا بېرىپ ئۇرۇشقا قاتنىشىشقا بۇيرىدى. ئالدىن ماڭغان قىسىم تېخى باۋدىڭغا بارماستىنلا ئىلگىرى ئالدىنقى سەپتە تۇرغان قىسىملار پۈتۈنلەي تارمار بولدى. بىزنىڭ شىغا بىۋاستە قاراشلىق قىسىملار دەرھال ئارقىغا چېكىنىپ، كەيفېڭ ئەتراپىدا تەرتىپكە سېلىندى. ئۇچاغدا ئەسكەرلەرنىڭ سانى بىر تۈمەنگىمۇ يەتمەيتتى. تەرتىپكە سېلىنغاندىن كېيىن، لى چۈتەن تۈەنجاڭلىقىدا 13 - جۈنگە بىۋاستە قاراشلىق ئاتلىق ئەسكەرلەر تۈەنى بولۇپ تۈزۈلدى. بۇ، تاڭ ئېنبونىڭ قوماندانلىقىغا تەۋە بولدى. 2 - يىلى قوشۇن لۇنەندىكى تەيئەرجۇاڭغا بېرىپ ياپونغا قارشى ئۇرۇشقا قاتناشتى. قىسىم لىڭجىن ئەتراپىدا توپلىنىپ ئۇرۇشقا تەييارلىنىۋاتقاندا، ئالدىنقى سەپتىن شۈجۈنىڭ قولدىن كەتكەنلىكى ھەققىدىكى خەۋەر تارقالدى. بۇ، ياپون ئارمىيىسىنىڭ بىزنىڭ چوڭ ئارقا سېپىمىزنى مۇھاسىرىگە ئېلىۋالغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەتتى. خەۋەر تارقىلىش بىلەنلا تەيئەرجۇاڭ ئەتراپىدا تۇرۇۋاتقان نەچچە ئون مىڭ كىشىلىك چوڭ ئارمىيە چېكىنىش يولىنىڭ تۈكەپ قېلىشىدىن قورقۇپ، ھەر قايسى ئۆز ئالدىغا قېچىپ كېتىشتى. لى زۇڭرېن، تاڭ ئېنبو قاتارلىق يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارمۇ دۈشمەننى خۇددى يولۋاستەك چاغلاپ، ئۇرۇش مەيدانىدىن ئاللا بۇرۇنلا تىكىۋەتكەنىدى. نەچچە ئون مىڭ كىشىلىك چوڭ قوشۇن بىر تۇتاش قې-

ماندانلىق بولمىغاچقا، ئۆز-ئۆزىدىن تارمار بولۇپ، بىر مەھەل جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن تەيئېرجۇۋاڭدىكى زورغالىبىيەتمۇ ئەمەلىيەتتە مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلاشتى. بىزنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلەر تۈەنىمىز تۈەنجاڭ لى جىڭشەننىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئۈچمەلەپ [illegible] قوراللىنىپ مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقىپ، ئەنخۇي، خېنەن ئارقىلىق ۋۇخەنگە باردى ھەمدە خەكۇدىكى شۈي جيا پىڭدا تەرتىپكە سېلىنىپ بۇيرۇق كۈتۈپ تۇردى. بۇ چاغدا مەن پەيجاڭلىقتىن تۈەن شتابىنىڭ مەسئۇل كاتىپلىقىغا كۆتۈرۈلگەن ئىدىم. ۋۇخەننىڭ ھاۋاسى پىژ-پىژ ئىسسىق ئىدى. ئوت-سامان بىلەن تەمىنلەش كەمچىل بولغاچقا، ھەربىي ئاتلار ۋە شىماللىق كوماندىر-جەڭچىلەر جەنۇبنىڭ ھاۋاسىغا كۆنەلمەي، ھەر كۈنى نۇرغۇن ئاتلار پىژغىرىم ئىسسىقتا ئۆلۈپ كەتتى. كوماندىر-جەڭچىلەردىن كېسەل بولغانلار كۈنسېرى كۆپەيدى. بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، يۇقىرىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن پۈتۈن تۈەن ناھايىتى تېزلا ۋۇخەندىن ئايرىلىپ. شەنشىنىڭ بىنشەن ناھىيىسى ئەتراپىغا بېرىپ، خۇزۇڭنەننىڭ قوماندانلىقىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. ئۇزاق ئۆتمەي بۇ تۈەن بىرىگادا قىلىپ كېڭەيتىلدى. مەن بىرىگادا شتابىغا مەسلىھەتچى بولۇپ يۆتكىلىپ باردىم. ئېھتىمال يېرىم يىل ئۆتكەن بولسا كېرەك. بىرىگادا يانا كېڭەيتىلىپ شى قىلىپ تۈزۈلدى، مەن شى شتابىنىڭ مەسلىھەتچىلىكىگە كۆتۈرۈلدۈم. بۇ چاغدا پۈتۈن شى گەنسۇنىڭ جىڭنىڭ ناھىيىسىنىڭ ئەتراپىغا بېرىپ رەتكە سېلىندى. رەتلەش جەريانىدا. شى شتابى بىزدەك بىر تۈركۈم مەدەنىيەت ئاساسى بار ياش كوماندىرلارنى تەربىيەلەش ئۈچۈن، تيەنشۈينىڭ داپاۋچۈەن دېگەن يېرىدىكى ئاتلىق ئەسكەرلەر

مەكتىپىنىڭ تاكتىكا سىنىپىغا ئوقۇشقا ئەۋەتتى. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن. مەن يەنىلا شۇ شتابىدا مەسلىھەتچى بولدۇم. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي پۈتۈن شى خېشى كارىدورىدىكى جاڭ يې ئەتراپىغا بېرىپ رەتكە سېلىندى. مەسلىھەتچىلىك كەسپىي سەۋىيەمنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن شى مەسلىھەتچىلەر باشقارمىسى مېنى شىئەندىكى قۇرۇقلۇق ئارمىيە داشۆسىنىڭ غەربىي شىمال مەسلىھەتچىلىك بىلىمىنى تولۇقلاش سىنىپىغا كىرىپ يېرىم يىل بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتتى.

1945-يىلى ياپون تەسلىم بولدى. جياڭ جيېشى ھەرخىل نامدا ئاتىلىدىغان قوشۇنلاردى يوقىتىۋېتىش ئۈچۈن، «ياپون تەسلىم بولدى، دۆلەت ئەمدى زور مىقداردىكى ئارمىيەگە ئېھتىياجلىق ئەمەس» دېگەن پەتىۋا بىلەن بىزنىڭ شىمنى تارقىتىۋەتتى. ئەسكەرلەرنى باشقا قىسىملارغا ئەۋەتىپ قوشۇن تولۇقلىدى. كادىرلار بىردەك شىئەن كوماندىرلار باش ئەترىتىگە تىزىمغا ئالدۇرۇپ تەقسىمات كۈتۈپ تۇردۇق. شىئەندە مەن كوماندىرلار ئوتتۇرا ئەترىتىگە كىرگۈزۈلدۈم. ئەيتاۋۇر يېرىم يىلدىن كېيىن بولسا كېرەك. شىنجاڭ كارىزون قىسىملىرىنىڭ قوماندانى گېنېرال تاۋسىيۇ كوماندىرلار باش ئەترىتىدىن ئاتلىق ئەسكەرلەر ئىچىدىكى كادىرلارنى شىنجاڭغا كېلىپ ۋەزىپە ئۆتەشكە تاللىدى. مەن تاللاش شەرتلىرىگە ئۇيغۇن كەلگەنلىكىم ئۈچۈن، بۇيرۇق بويىچە قەشقەرگە كېلىپ 42-شىگە تىزىمغا ئالدۇردۇم. شى باشلىقى جاۋشىگۇاڭ مېنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، 42-شىغا بىۋاستە قاراشلىق ئاتلىق ئەسكەرلەر تۇەنىنىڭ مۇئاۋىن تۇەنجاڭى قىلىپ تەيىنلىدى. بۇ تۇەن ئاۋۋال مارالبېشىدا، ئاندىن يۆتكىلىپ يېڭىساردا تۇردى.

3. شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇشنىڭ ئەرپىسىدە

1949 - يىلى 6-7- ئايلاردا پۈتۈن لىيەن يىغمارغا يۆتكىلىپ تەرتىپكە سېلىنىپ - تەربىيىلەش ئېلىپ باردى. ھەر كۈنى 3 قېتىم مەشىق، ئىككى قېتىم دەرس بولغاچقا. تەربىيىلەش ئىنتايىن جىددىي بولدى. ئۇ چاغدا، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئۇرۇشى ھەل قىلغۇچ باسقۇچقا كىرگەن بولۇپ، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جەڭ مەيدانلىرىدىكى ئازادلىق ئارمىيە كەڭ كۆلەمدە سىتىراتېگىيىلىك قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتكەنىدى. غەربىي شىمالدىكى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ئاللا بۇرۇن خىشى كارىدورىمىچە يېتىپ كېلىپ، شىنجاڭغا يېقىنلاشتى. گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرىدىكى ئەسكەرلەر ئەنسىزلىنىپ، دەككە - دۈككىدە ئەتىگىنى - ئاخشىمىغا كۆزى يەتمەيدىغان بولۇپ قالدى، بىزنىڭ تۆۋەنىمىزدىكى كوماندىرلارنىڭ ئىدىيە ئەھۋاللىرى شۇنداق بولۇپ، ئازادلىقنى كۈتۈپ تۇراتتى. ٩- ئاينىڭ مەلۇم بىر كېچىسى پوستتا تۇرغان ئەسكەر قەشقەردىكى شىمالىي بەدىن يىگىرمە نەچچە ھەربىي ئاپتوموبىل ئەسكەر ۋە ئوق دورىلارنى ئېلىپ يەكەنگە ئۇرۇش قىلغىلى كەتتى دېگەننى خەۋەر قىلدى. كىم بىلەن ئۇرۇشىدىكىنا ؟ ئۇ چاغدا ئالاقىلىشىش ئەسلىھەلىرى ئىنتايىن قالاق بولغاچقا، ئەھۋالدىن دەرھال خەۋەردار بولغىلى بولمايتتى. ئىككىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن، يەكەندە ھەربىيلەر ئىسيان كۆتەرگەنلىكى، خۇڭ يادوڭنىڭ پۈتۈن تۇەنىنى باشلاپ يەكەن ناھىيە شەھەرىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلىپ، بىرىگادا كوماندىرى تاڭ جىگرەن قاتارلىقلارنى قوغداۋەتمەكچى بولغانلىقى توغرىسىدا خەۋەر

تارقالدى. مۇھاسىرنى بۆزۈشقا ئەۋەتىلگەن قىسىم ۋە ھەربىي ئاپتوموبىللار پۆتۈنلەي توسۇلۇپ قالغاچقا، ئۇرۇش ئەھۋالى ئىنتايىن كەسكىن ئىدى. بۇ چاغدا جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزون قوماندانى. قوشۇمچە 42- شى باشلىقى جاۋشىگۇاڭ بىۋاستە يەكەنگە كېلىپ، بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلدى. 9 - ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى جاۋشىگۇاڭ يەكەندىن قەشقەرگە قايتىۋېتىپ يېڭىساردىن ئۆتكەندە مېنى چاقىرتىپ، سىزنى يەكەندىكى خۇڭ يادوڭنىڭ تۇەنىگە مۇئاۋىن تۇەنجاڭ قىلىپ تەيىنلىدىم. خۇڭ يادوڭ شەرقىي شىمالىق، سەنمۇ شەرقىي شىمالىق، سىلەر يۇرتداشلىق مۇناسىۋەتتىن پايدىلىنىپ، بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ، ھەمكارلىشىپ، قوشۇننى ياخشى باشقۇرۇپ، ئەسكەرلەرنىڭ كۆڭلىنى تۇراقلاشتۇرۇپ بۇيرۇق كۈتۈڭلار، دېدى. مەن ئۇ چاغدا بۇ ۋەزىپىنىڭ ئەھدىسىدىن چىقالمايدىغانلىقىمنى ئېيتىپ بېرىشقا ئۇنىمىدىم. مەن ئارمىيىگە قاتناشقاندىن بۇيان ئىزچىل ھالدا ئىدارىدە ئىشلەپ كەلگەنلىكىم ئۈچۈن، ئەسكەرلەرنى بىۋاستە يېتەكلەش تەجرىبەم يوق. ئىككىنچىدىن، بۇ تۇەندە ئاممىۋى ئاساسىم يوق، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ ئۇلارنىڭ غەزىپى تازا قايناپ تېشىۋاتقان چاغ، يۆت تىرەپ تۇرالماسلىقىمدىن ئەنسىرەيمەن دېگەندەك سەۋەبلەرنى كۆرسەتكەن بولساممۇ، جاۋشىگۇاڭ قوبۇل قىلماي، سەن بىرىگادا باشلىقى ماپىڭلىن بىلەن بىرگە بارساڭ، ھەرقانداق مەسىلە بولسا ئۇنىڭدىن يول-يورۇق سوراپ ھەل قىلساڭ بولىدۇ ئەمەسمۇ دېدى. شۇنداق قىلىپ ئۈچىنچى كۈنى مەن ماپىڭلىن بىلەن بىللە يەكەندىكى خۇڭ يادوڭ تۇەنىگە باردىم. خۇڭ يادوڭ مەن بىلەن بىر كۆرۈشۈپلا كونا تونۇشلاردەك بولۇپ كەتتى. بۇ ئادەم كىشىلەرگە سەمى-

مى مۇئامىلە قىلمىدىغان. كەمتەر، چېقىشقاق بولغاچقا ئىككىمىز ياخشى ئۆتتۇق. خۇاڭ يادۇڭنىڭ ئەڭ چوڭ ئالاھىدىلىكى قول ئاستىدىكىلەرگە خەيرخاھلىق قىلىدىغان بولغاچقا، تۆۋەندىكىلەرنىڭ چوڭقۇر ئىززەتلىشىگە ئېرىشكەن. ئۇ، ئۆزى ئاددىي-ساددا، ئىستىلى توغرا بولغاچقا كىشىلەرنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر ئىدى. بولۇپمۇ مەن يەكەندىكى ئەربىي توپىلاڭنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىنى چۈشەنگەندىن كېيىن ئۇنىڭغا تېخىمۇ ھۆرمەت قىلىدىغان بولدۇم. گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىلدە، ئۇنىڭ ئەسكەرلەرگە باشلامچىلىق قىلىپ، ئىسيان كۆتۈرۈشكە جۈرئەت قىلغانىدى. جياڭ جيېشىنىڭ ئىشەنچلىك قىسىملىرى ۋە باشقا قىسىملارنىڭ بوزەك قىلىش-كەمسىتىشىگە قارشى تۇرۇشقا جۈرئەت قىلغانلىقى قالتىس ئىش ئىدى. ئۇنىڭ بۇ ھەرىكىتى شۇچاغدا ئەسكەرلەرنىڭ قەلبىگە ياقاتتى. بۇ، ئەمەلىيەتتە گومىنداڭنىڭ ئۇزۇل-كېسىل مەغلۇپ بولۇشىنىڭ شەپىسى. قاتتىق ئازاب-ئوقۇبەت ئىچىدە تۇرۇۋاتقان تۆۋەن دەرىجىلىك كوماندىر-جەڭچىلەرنىڭ تاڭ ئالدىدىكى ساداسى ئىدى. گومىنداڭ دەۋرىدە گۇرۇھۋازلىق ئېغىر بولۇپ، مەركەز ئارمىيەسى شىنجاڭدىكى كونا قىسىملارنى كۆزگە ئىلمايتتى. كادىرلارغا مۇئامىلە قىلىش جەھەتتىكى تەڭسىزلىكتىن باشقا يەنە ھەممىشە مەركەز ئارمىيەسى بۇلارنى ياندىن قوشۇن، تەرمە-تەبجەش قوشۇن دەپ ھاقارەتلەيتتى. جياڭ جيېشىغا يېقىن بولغان قوشۇنلارنىڭ بوزەك قىلىشى ۋە كەمسىتىشىگە ئۇچرىغان قىسىملاردىكى كەڭ كوماندىر-جەڭچىلەر بۇنىڭغا تولىمۇ غەزەپلىنەتتى. خۇاڭ يادۇڭ تۆۋەندىكى كوماندىر-جەڭچىلەرنىڭ ئەھۋالىمۇ دەل مۇشۇنداق ئىدى. داتبەريات سادالىرى قۇلاقتىن كەتمەيتتى. خۇاڭ يادۇڭ ئۇلار ئۇ-

چىن باراۋەرلىك تالىشىپ، ئۇلارنىڭ قورساق كۆپىكىنى چېقىۋېتىلىشىغا پۇرسەت يارىتىپ بەرگەن تۇرسا، ئەسكەرلەر ئەلۋەتتە ئۇنى ھىمايە قىلىدۇ ۋە قوغدايدۇ. ئۇنىڭ بۇ ھەرىكىتى شىنجاڭنىڭ «25-سېنتەبىر» دىكى تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇشىدا مەلۇم تۈرتكىلىك رول ئوينىغانىدى.

4. يېڭى ھاياتقا ئېرىشكەن چاغدىكى خۇشاللىق

كېيىن ئۇقۇشىمىزچە، 1949-يىل 9-ئاينىڭ 24-كۈنى كەچتە، 42-شى باشلىقى جاۋشىڭگۇڭ گېنېرال تاۋسىيۇنىڭ بۇيرۇقى بويىچە بايراق چىقىرىپ ھەقىقەتكە قايتىش قارارىغا كەلگەن. ئۇ، سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسى ئارقىلىق رەئىس ماۋزېدۇڭ، باش قوماندان جۇدېلەرگە تېلېگرامما ئەۋەتىپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان ئالاقىنى ئۈزۈل - كېسىل ئۈزۈپ، كومپارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىنى ھىمايە قىلىدىغانلىقى، 8 ماددىلىق بايانات، 24 ماددىلىق كېلىشىمگە ئەمەل قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. 9-ئاينىڭ 25-كۈنى شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغانلىقى جاكالاندى. مەن چېگرىدىكى مۇھىم ناھىيە شەھرى-يەكەن بىلەن بىرلىكتە يېپ-يېڭى دەۋرگە قەدەم قويدۇم. پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ يوليورۇقىغا ئاساسەن، ئازادلىق ئارمىيە قەشقەرگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، سابىق ھەقىقەتكە قايتقان قوشۇنلارنى تەرتىپكە سېلىپ، ئۆزگەرتىپ قۇرۇپ، ئاتلىق ئەسكەرلەر 8-شىنى تەشكىل قىلدى. مەن ئاتلىق ئەسكەرلەر 8-شى 24-تۇەننىڭ مۇئاۋىن تۇەنجاڭلىقىغا تەيىنلەندىم. شۇنىڭدىن كېيىن، مەن جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ پاگون، كاكارلىرىنى تاقاپ، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ بىر ئەزاسى بولۇپ قالدىم.

24-تۈمەندىكى ۋاقتىدا مەن تۈمەن سىياسىي كومىسسارى يولداش دولكۇۋاكېيۇنى ئاقتۇراتتىم. ئۇ ماڭا كۆپ ياردەم قىلاتتى. ھەمىشە سەۋرچانلىق بىلەن ماڭا قانداق قىلغاندا ئىسمى-جىسمىغا لايىق كومپارتىيە ئەزاسى بولغىلى بولىدىغانلىقى توغرىسىدا تەربىيە بېرەتتى. ئۇ، يەنە ئەندىكى ياپونغا قارشى ھەربىي-سىياسىي داشۆنى پۈتتۈرگەن پېشقەدەم يولداش بولۇپ، تۇرمۇشتا ئاددىي-ساددا. كىشىلەرگە مۇئامىلە قىلىشتا كەڭقورساق ئىدى. ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قوياتتى. جاپا-مۇشەققەتكە چىدايتتى. سەپىمىز ئالدىدا دېگىمپ باشقىلارغا ئۆز ئەمەلىيىتى ئارقىلىق تەربىيە بېرەتتى. شۇڭا كىشىلەر ئۇنى ئۆمۈرۋايەت ئۇنۇتمايدۇ. ئۇ بىكار ۋاقىت چىقىپلا قالسا، سەمىمى ھالدا كوممۇنىستلارنىڭ ئىنقىلابى داۋلىلىرىدىن سۆزلەپ، مېنى نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى زىچ بىرلەشتۈرۈشكە. ئۆزۈمگە قاتتىق تەلەپ قويۇشقا، ئۆزۈمنى ئۆزگەرتىشكە دەۋەت قىلاتتى. ھەقىقەتكە قايتقان يولداشلارنى ئىنتايىن ئاسرايتتى. ھەمىشە مېنى ياخشى ئۆگىنىشكە، پارتىيىگە قەلبىمنى تاپشۇرۇپ بالدۇراق پارتىيىگە كىرىشىمنى قولغا كەلتۈرۈشكە سەپەرۋەر قىلاتتى. ئارىدىن ئونئەچچە يىل ئۆتۈپ كەتتى، مەن بۇ ئىنقىلابى پېشقەدەمنى كېيىن زادىلا ئۇچرىتالمىغان بولسامۇ لېكىن ئۇنىڭ ماڭا بەرگەن سەمىمى تەلىملىرى تېخى تۈنۈگۈنكىدەكلا ئېسىمدە تۇرىدۇ. چوڭ ئىشلەپچىقىرىش ھەرىكىتى جەريانىدا مەن تۈمەن ئىشلەپچىقىرىش كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا تەيىنلەندىم. ئۇ چاغدا تۈمىنىمىز قاغىلىق، يەكەن، مەكىت قاتارلىق ئۈچ ناھىيىدە. ئايرىم-ئايرىم ھالدا بوز يەر ئېچىۋاتاتتى. ئائىلە-تاۋابىئاتلار بولسا يەكەندە. قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللانغانىدى. ئۇ يىلى ۋاڭ يوشىنمۇ خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ بىر

جەمئىيى بولغان دەمدە ئىشلەپچىقىرىش گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغانىدى. ئۇ چاغدا پۈتۈن تۇەنىمىزدىكى كوماندىر-جەڭچىلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە-تاۋابىئاتلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقى ناھايىتى يۇقىرى بولۇپ، جاپا تارتقاندا ۋايسىمايتتى، بۇلارنى تۇەن سىياسىي كومىسسارى يولداش دوڭگوۋاڭ بۇنىڭ تەربىيىسى ۋە ئىرشادىدىن ئايرىپ قاراشقا بولمايدۇ.

5. ئىشلەپچىقىرىشقا، ئۆگىنىشكە، ئۆزگەرتىشكە قاتنىشىش

جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ ئاساسىي جەھەتتىن ئاخىرلىشىشىغا ئەگىشىپ قىسىملىرىمىز چوڭ ئىشلەپچىقىرىش ھەرىكىتىگە كىرىشىپ كەتتى. 1950-يىل 5-ئايدا يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبەرلىك ئايالىم بىلەن ئىككىمىزنى بىر تەرەپتىن ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىگە قاتنىشىش، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆگىنىش قىلىپ ئىدىيە ئۆزگەرتىش ئۈچۈن شىجۇنىڭ ئالاقىلىشىش بۆلۈمىگە يۆتكىدى. ئالاقىلىشىش بۆلۈمى مېنى 2-ئەترەتكە تەقسىم قىلدى. بىز ساۋخوزغا بېرىپ بوزيەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلدۇق. ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى جەريانىدا، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ رەھبەرلىرىدىن ۋاڭ جېن، ۋاڭ ئېنماۋ، گوفىڭ، زۇچى قاتارلىق يولداشلار كۆپ قېتىم دېھقانچىلىق مەيدانىغا كېلىپ بىزنى يوقلاپ، بىزنى ياخشى ئەمگەك قىلىشقا، ئەستايىدىل ئۆگىنىپ، ئىدىيە، مەيدان جەھەتتىن بۆرۈلۈش ياساشقا ئىلھاملاندۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، يەنە پارتىيىنىڭ دەقىتەكە قايتقان خادىملارغا قاراتقان تۈزلۈك سىياسەتلىرىنى ئەستايىدىل ئىجرا قىلىش لازىملىقىنى قايتا-قايتا تەشۋىق قىلدى.

پارتىيىنىڭ تەربىيىسى بىزگە زور ئىلھام بولدى. ئۇ چاغلاردا مۇتلەق كۆپ سانلىق يولداشلارنىڭ ئىپادىسى ناھايىتى ياخشى ئىدى. گەرچە ئەمگەك سالمىقى ئېغىر بولسىمۇ، بىرەر كىشىمۇ ھاردىم-تالدىم دېمەيتتى. كۆڭلىمىز ئازادە ئىدى. كۆپچىلىك ھەمىشە ئىرادە بىلدۈرۈپ، نەتىجىمىزنى سېلىشتۇرۇپ، ئەمگەك جەريانىدا تېخىمۇ كۆپرەك تۆھپە قوشۇشنى ئويلايتتى. بۇ مەزگىلدە مەنمۇ كومپارتىيە بىلەن گومىنداڭنىڭ تۈپكى پەرقىنى چوڭقۇر تونۇۋېلىپ ئۆزەمنى ئۆزگەرتىشكە بەل باغلىدىم. ساۋۇخۇدىكى ئىشلەپچىقىرىش ئەمگەك شارائىتى ئىنتايىن جاپالىق. ياتىدىغان ئۆي بولمىغاچقا، كۆپچىلىك كارىۋاتقا سالىدىغان ئەدىيالنىڭ 4 تەرىپىنى تىرەپ قويۇپ سايە چۈشۈرۈپ. قۇملۇق دالىدا يېتىپ قوپاتتى. كېيىن قومۇشتىن چەللە ياساپ ئولتۇردۇق. بىز ھەر كۈنى كۈن چىقماستا قوپۇپ، كۈن پاتقاندىن كېيىن قايتىپ. يازدا ئون نەچچە سائەت ئەمگەك قىلاتتۇق. شۇنداق بولسىمۇ زەررىچە ئاغرىنىش ھېس قىلمايتتۇق. ساۋۇخۇدىكى ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى خۇددى كۆيۈۋاتقان كۆلخان. يېنىۋاتقان شام ۋە چېچىلداپ ئېقىۋاتقان تەر ئۈنچىلىرىدەك بولۇپ، كۆپ يىللاردىن بۇيان كۆڭلىمىزدە يىغىلىپ قالغان شەك-شۈبھە، قىياسلىرىمىزنى چىقىرىپ تاشلاپ، قەلب ئۇچقۇنلىرىمىزنى يالقۇنلىتىپ كاللىمىزدىكى كىر-قاتلارنى تازىلىۋەتتى. مەن 70 ياشقا كىرگەن بۈگۈنكى كۈندە ئەينى چاغدىكى شۇ ئىشلارنى ئەسلىسەم ئۇنىڭ چەكسىز كۆڭۈللۈك ئۆتكەنلىكىنى ھېس قىلىمەن.

6. قىسىمغا قايتىش ۋە كەسىپ ئالماشتۇرۇپ، يەرلىككە بېرىش.

بىر مەزگىللىك ئەمگەك بىلەن چېنىقىش، ئىدىيە ئۆزگەرتىش، تەكشۈرۈپ- باھالاشنى باشتىن كەچۈرگەندىن كېيىن-

تەشكىل مېنى دۆلەت مۇداپىئە مەلۇم شى 10- تۈەن تەلىم-تەربىيە بۆلۈمىگە مەسلىھەتچىلىككە ۋە ھەربىي ئوقۇتقۇچىلىققا يۆتكىدى. ئۇچاغدا تۈەنجاڭ يولداش جىڭ جۈن بولۇپ، تۈەن شتابى يەكەندە ئىدى. مەن بۇ تۈەندە بىر يىلدىن كۆپرەك ئوقۇتۇش بىلەن شۇغۇللانغاندىن كېيىن، 1954-يىل 8-ئايدا ھەربىيدىن كەسىپ ئالماشتۇرۇپ، كانسۇ ئارقاسەپ كۆمۈر كېنىغا بېرىپ مۇئاۋىن كان باشلىقى بولدۇم. نەتىجىدە ئون يىللىق جاپالىق ھاياتىم مېنى ھەربىي تۇرمۇشقا كۆندۈرۈپ ئۇنىڭدىن ئايرىلىشقا كۆزۈم قىيمايدىغان قىلىپ قويغانىدى. كەسىپ ئالماشتۇرۇش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، روھىي ئالىمىم ناھايىتى مۇرەككەپلىشىپ كەتتى. كۆڭلۈمدە سان بولمىغاچقا قانداق قىلسام ياخشى بولىدىغانلىقىنى بىلەلمەي قالدىم. تەشكىل ئەھۋالنى چۈشەندۈرگەندىن كېيىن، ئىشەنچىمنى چىڭىتىپ، خۇشاللىق بىلەن ئەملەك-تاۋابىئاتلىرىمنى ئېلىپ، كانسۇغا ۋەزىپە تاپشۇرۇۋېلىش ئۈچۈن باردىم.

بۇ دەل ئوتتۇرا ياشلىق دەۋرىم بولۇپ، مەن ئۆزۈمدە مەسئۇلىيەتنىڭ ئېغىرلىقىنى، بېسىم بارلىقىنى لېكىن چېكىنىشكە بولمايدىغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم. مەن كۆمۈركان ئىشچىلىرى بىلەن ناھايىتى يېقىن ئۆتتۈم. ئۇلار بىلەن بىللە ئەمگەك قىلدىم. بىرلىكتە تۈرلۈك ئىشلەپچىقىرىش كۆرسەتكۈچلىرى ۋە بىخەتەرلىك تەدبىرلىرىنى مۇزاكىرىلەشتىم. ئۇچاغدا كۆمۈركاننىڭ ئىشلەپچىقىرىش شارائىتلىرى ناھايىتى ناچار بولۇپ، ئىشچىلار قول بىلەن كۆمۈر قازاتتى. كۆمۈرنى يۈدۈپ توشۇيتتى. ھەتتا ئىچىدىغان سۇنىمۇ نەچچە ئون چاقىرىم يىراقلىقتىن ئېشەككە ئارتىپ توشۇپ كېلەتتى.

كانسۇ — چەت ياقا رايون بولغاچقا، ھاۋا كىلىماتى ئىنتايىن ئوسال ئىدى. بۇ قىيىنچىلىقلارنىڭ ھەممىسى ئىشچىلار تەرىپىدىن بىر - بىرلەپ تۈگىتىلدى. ھەممىدىن چوڭ مەسىلە بىزدە كۆمۈر قېزىشقا دائىر كەسپىي بىلىم بولمىغانلىقى ئىدى. گەرچە كىتاب بولسىمۇ، لېكىن ئۇنى كۆرۈپ چۈشىنەلمەيتتۇق. ئىنتايىن ئاز ساندىكى ئەمەلىي تەجرىبىگە ئىگە تېخنىك ئىشچىلارنىڭ يېتەكچىلىكىگە تايىنىپ، ئۇششاق قول ساناتەت ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن شۇغۇللىناتتۇق. كۆمۈرنىڭ يىللىق مەھسۇلاتىمىز ناھايىتى تۆۋەن ئىدى. ھەر قايسى سەپلەردىكى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، كۆمۈرگە بولغان ئېھتىياجىمىز ئېشىپ باردى. شۇنىسى ئېنىق ئىدىكى، بىزگە ئوخشاش كەسپىي ئەھلى بولمىغان رەھبەرلىككە تايىنىپ بۇ ئېھتىياجنىڭ ھۆددىسىدىن چىققىلى بولمايتتى. مەن بىر قانچە قېتىم ئۈرۈمچىگە بېرىپ، ساناتەت نازارىتىنىڭ كۆمۈر باشقۇرۇش ئىدارىسىغا ئەھۋال ئېيتىپ، مۇشۇ ساھەدىكى زىيالىلاردىن ئەۋەتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدىم. 1955 - يىلىغا كەلگەندە ئاندىن كانسۇ كۆمۈر كېنىغا زىيالىلاردىن بىر قانچىسى تەقسىم قىلىندى. بىز ئۇلارنى گۆھەر دەپ بىلدۇق. دۆلەتنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ كۈنسايىن يۈكسىلىشىگە ئەگىشىپ، كۆمۈر كانىنىڭ كەسپىي مۇتەخەسسىسلىرى تۈركۈم - تۈركۈملەپ يېتىشىپ چىقتى. كۆمۈر قۇدۇقىنىڭ ئۈستى ۋە ئاستى ئۈزلۈكسىز ئالغا قاراپ تەرەققىي قىلدى. بۈگۈنكى كۈندە كانسۇ كۆمۈر كېنىدا زامانىۋىلاشقان ماشىنىلار بىلەن چوڭ ئىشلەپچىقىرىش ئېلىپ بېرىلىپ، گۈللىنىۋاتقان كان رايونىغا ئايلاندى. كانسۇنىڭ ئۆتمۈشىنى ئەسلەپ، كەلگۈ-

سىگە نەزەر سالغىنىمدا، مەن ئۇلۇغ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ نەقەدەر توغرا ئىكەنلىكىنى، جۇڭگو ئىشچىلار سىنىپىنىڭ كىشىلىك دۇنياسىدا ئاجايىپ مۆجىزىلەر يارادتالايدىغانلىقىنى تېخىمۇ چوڭقۇر تونۇپ يەتتىم.

7. ئەڭ بەختلىك مىنۇتلار

1957 - يىلى 8 - ئايدا شىنجاڭنىڭ سانائەت تەرەققىيات قەدىمىنى تېزلىتىش ئۈچۈن. ئاپتونوم رايونى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ سانائەت ئېكسكۇرسىيە ئۆمىكىنى تەشكىللەپ. ھەر قايسى كان - كارخانىلاردىن بىردىن ئادەم تاللاپ، ئىچكىرىگە ئېكسكۇرسىيە، ئۆگىنىشكە ئەۋەتتى. كانىمىز كۆمۈر كان پارتكومى مېنى ۋەكىل قىلىپ ئېكسكۇرسىيىگە بەلگىلىدى. بۇ قېتىمقى ئېكسكۇرسىيە، ئۆگىنىش جەريانىدا بىز 18 ئۆلكە، شەھەرنى بېسىپ ئۆتۈپ، يۈز نەچچە كارخانىنى كۆردۇق. كۆپچىلىكنىڭ كۆزى ئېچىلىپ، نۇرغۇنلىغان تەجرىبىلەرنى ئۆگىنىۋالدى. 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى بىز بېيجىڭغا قايتىپ كېلىپ تيەنئەنمېندە ئۆتكۈزۈلگەن دۆلەت بايرىمى مۇراسىمىغا قاتناشتۇق. كەچتە ساليۇت ئاتقانىنى كۆردۇق. بۇ كۈنلەردە مېنىڭ قەلبىم خۇشاللىق ۋە ھاياجانغا چۆمدى. 10 - ئاينىڭ 5 - كۈنى كەچتە، ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ باشلىقى بىزگە يۇيۇنۇپ، ساقال - بۇرۇتلىرىمىزنى ئالدۇرۇپ، ئەڭ ياخشى كىيىملەرنى كىيىشىمىزنى، 6 - كۈنى مۇھىم پائالىيەت بارلىقىنى ئۇقتۇردى. شۇندىن كېيىن كۆپچىلىك ناھايىتى ھاياجانلىنىپ كەتتى. 10 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىن، گۇۋۇيۇەننىڭ چوڭ ئاپتوبۇسى بىزنى

جۇڭنەنخەيدىكى خۇەيرېنتاڭ زالىغا ئېلىپ باردى . بىردەمدىن كېيىن ، ئۇلۇغ داھىيمىز ماۋزېدۇڭ ، مۇئاۋىن رەئىس لىۋ شاۋچى ، جۇ ئېنلەي زۇڭلى ، جۇدې ۋېيىۈەنجاڭ ، دېڭ شياۋپىڭ قاتارلىق پارتىيە ۋە دۆلەت رەھبەرلىرىمىز زالغا كىردى . بۇ چاغدا ، چوڭ زالدا گۈلدۈراس ئالقىشلار ئۇزۇنغىچە داۋام قىلدى . مەن بىر تەرەپتىن كۈچەپ چاۋاك چالدىم ، يەنە بىر تەرەپتىن كۆز يېشىم ئىختىيارسىز ھالدا ئېقىپ تۇردى . كۆزنى يۇمۇپ ، ئاچقىچە ، سەرسان بولۇپ ئۆتكەن بالىلىق چاغلىرىم ، كونا ئارمىيەدە تارتقان جاپا - ئەلەملىرىم ، ئۆگىنىش ، ئۆزگىرىشىمنىڭ خۇشاللىقى . كۆمۈر - نافتى سېپىدىكى كۈرەشلەر بىردىنلا خىيالىمدىن ئۆتۈشكە باشلىدى . 14 يېشىمدا ئۆيدىن ئايرىلىپ ، بۇ دۇنيادىكى ئازاب - ئوقۇبەتلەرنى بولۇشىغا تارتقان مەندەك بىر كىشىنىڭ جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ رەھبەرلىرىنى ، ئۇلۇغ كىشىلەرنى كۆرەلىشىمنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدىم . تاكى ئىنقىلابىي رەھبەرلەر بىر - بىرلەپ ئالدىمىزغا كېلىپ ، قول ئىشارىتى قىلغاندا ، ئاندىن ئاستا - ئاستا ئېسىمگە كەلدىم . بىز ئىنتايىن بەختلىك ھالدا پېشقەدەم پرولېتارىيات ئىنقىلابچىلىرى بىلەن خاتىرە رەسىمگە چۈشتۇق . بۇ قېتىمقى پارتىيە ، دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشەلىگەنلىكىم ھاياتىمدىكى ئەڭ بەختلىك ، ئەڭ چوڭ شەرەپلىك ئىش بولغاچقا ، مەن ئۇنى مەڭگۈ ئېسىمدىن چىقارمايمەن .

8. غەنىمەت قالغان جان، ئاخىرقى بەختلىك ئۆمۈر

ئون يىللىق قالايمىقانچىلىق مەزگىلىدە، دۆلىتىمىز ئىنتايىن ئېغىر بۇزغۇنچىلىقلارغا ئۇچرىدى. نۇرغۇنلىغان ئىنقىلاۋى رەھبەرلەر زىيانكەشلىككە ئۇچراپ ئۆلۈپ كەتتى. قالايمىقانچىلىق مەزگىلىدە، مەنمۇ بۇ كۆلپەتلىك تەقدىردىن قېچىپ قۇتۇلالمىدىم. كوچا ئايلاندۇرۇپ سازايى قىلىنىش، ھۇشلاش، تېپىش ئاستىدا 5 يىل ئادەتتىكىدىن تاشقىرى ئېغىر ئەمگەك بىلەن شۇغۇللاندىم. رەھىمسىز كۆرەش ماڭا روھى جەھەتتىن قاتتىق زەربە بولدى. جىسمانىي ۋە روھى جەھەتتىن نابۇت قىلىندىم. ھەر قېتىم ئازابقا چىدىماي قالغان ۋاقتىمدا پارتىيە ۋە دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا بەختلىك ھالدا ئېرىشكەنلىكىمنى ۋە بېسىپ ئۆتكەن يوللىرىمنى ئەسلىسەم، ھامان بىر خىل ئىشەنچ پەيدا بولۇپ، ئۆز-ئۆزەمگە: غەيرەتلىك. چىدامىلىق بول، بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتەر دەپ ئىلھام بېرەتتىم. 1976 - يىل 10 - ئايدا پېشقەدەم پرولېتارىيات ئىنقىلابچىلىرى پارتىيىگە قارشى «4 كىشىلىك گۇرۇھ» نى بىر يولىلا تارمار قىلىپ، ۋەتىنىمىزنى قۇتقۇزۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە مېنىمۇ قۇتقۇزۇۋالدى. مەن ئاخىر يەنە يېڭىدىن ئازادلىققا ئېرىشتىم، خىزمىتىم ئەسلىگە كەلدى. تەن سالامەتلىكىم، زېھنى كۈچۈم، يېشىم قاتارلىقلارنىڭ چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن 1980 - يىلى تەشكىلنىڭ تەستىقلىشى بىلەن خىزمەتتىن ئايرىلىپ ئارام ئېلىشقا چىقتىم. دېمەك ئائىلەم ناھايىتى ئەناق ئۆتكەن چوڭ ئائىلە ئىدى. مەن «18- سىنتەبىر» ۋەقەسىدىن كېيىن، ئاتا- بوۋىلىرىمدىن ئايرىلىپ كەتكەنىدىم.

يەرىنىڭ خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ زور كۈچ بىلەن ئىزدەپ سۈرۈشتۈرۈشى نەتىجىسىدە، 36 يىلدىن كېيىن ئۇلارنى تېپىۋېلىپ جەم بولدۇق. مېنىڭ 3 ئوغلۇم، 3 قىزىم بار. يولدىشىم ۋاڭ يوۋشىن نەچچە ئون يىلدىن بېرى مەن بىللە جەنۇب ۋە شىمالنى كېزىپ يۈرۈپ، سانسىز جاپا-مۇشەققەتلەرنى بېشىمدىن كۆچۈردى. ھازىر ياشىنىپ قالغاچقا، نەۋرە-چەۋرىلەرنىڭ ساغلام ئۆسۈپ، يېتىلىشىگە شارائىت يارىتىپ بېرىش ئۈچۈن، خىزمىتىدىن ئىستېپا بېرىپ، ئائىلە ئىشلىرى بىلەن بولۇۋاتىمەن. 6 بالىمىزنىڭ ھەممىسى خىزمەتكە ئورۇنلاشتى. ھەممىسى ئۆيلۈك-ئوچاقلىق بولدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىنىڭ خىزمەت ئورنىدا سوتسىيالىستىك تۆت زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تىرىشىپ ئىشلىمەكتە. ئائىلىمىزدە نەۋرە-چەۋرىلەرنى قوشقاندا چوڭ-كىچىك 32 ئادەم بار. ھەممىمىز جەننەتتە ياشىغاندەك ياشاۋاتىمىز. بولۇپمۇ پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزى كومىتېت 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان، ۋەتىنىمىزنىڭ ھەرقايسى سەپلىرىدە ناھايىتى زور ئۆزگىرىشلەرنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكىنى كۆرگەندىن كېيىن، روھىم چەكسىز ئىلھاملاندى. مېنىڭ ئېيغىمىز، ئۇنىڭ مىڭ ئېغىز سۆزۈمنى بىر ئېغىز سۆزگە يىغىنچاقلىغاندا، ئەۋلادلىرىمىزنىڭ بۈگۈنكى كۈنىنى قەدىرلەپ، جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ گۈللەپ-ياشنىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن، تىرىشىپ كۈرەش قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

لىۋ تيېنەن رەتلىگەن

1986-يىل 8-ئاي، قەشقەر

ئازادلىق ئارمىيە جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈش قىلىشنىڭ ئالدى-كەينىدە

لياڭمىڭ

لياۋشېن، پىڭجىڭ. خۇيخەي ئۈچ چوڭ جەڭگىدىن كېيىن. گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيىتى داۋالغۇپ لىڭشىپ قالغان غەربىي شىمال جەڭ مەيدانىدا، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى شىددەت بىلەن ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. شىئەن. باۋجى. تيەنشۇ. لەنجۇ قاتارلىق ستراتېگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە. غەربىي ئىشلاردىكى مۇھىم شەھەرلەر كەينى-كەينىدىن ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن. گېنېرال تاۋسىيۇ، رەئىس بۇرھان شەھىدىلەر ۋەزىيەتنى توغرا مۆلچەرلەپ. تارىخ ئېقىمىغا لايىقلىشىپ. 1949-يىلى 9-ئاينىڭ 25-ۋە 26-كۈنى، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق گارنىزون قوماندانلىق شتابى ۋە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ۋاكالىتەن ھەقىقەتكە قايتىدىغانلىقى. گومىنداڭنىڭ گۇاڭجۇ ھۆكۈمىتى بىلەن بارلىق ئالاقىنى ئۈزىدىغانلىقىنى، خەلقنىڭ سېپىگە قايتىپ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى ئايرىم-ئايرىم ھالدا تېلېگرامما ئارقىلىق جاكالىدى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولدى.

شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشىدىكى نەتىجىسى مۇستەھكەملەپ. ھەر مىللەت خەلقىنى ئازاب-ئوقۇ-

بەت چەكتۈرمەسلىك ئۈچۈن بۇ ئاۋىن باش قوماندان پېڭ دېخۇەي قوماندانلىقىدا غەربىي شىمال دالا ئارمىيىسى 1. بىڭتۇەنىنىڭ قوماندانى ۋاڭجېن بۇيرۇققا بىنائەن 2 - ۋە 6 - جۈننى باشلاپ شىنجاڭغا كەلدى. 1949 - يىلى 10 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ زور قوشۇنى جىيۇچۈەن، جاڭيې قاتارلىق جايلاردىن بىر قانچە يولغا بۆلىنىپ، غەربتىكى يۈمېنگۈەندىن چىقىپ، شىمالدا شىڭشىڭشيانى كېسىپ ئۆتۈپ، بوران - چاپقۇن. قار - شىۋىرغانلارغا قارىماي. ھەممىنى بېسىپ چۈشۈشتەك ئىنقىلابىي جاسارەت بىلەن شىنجاڭغا قاراپ ئىلگىرىلىدى. گوفېڭ، ۋاڭئېنماۋ يولداشلار 2 - جۈننى باشلاپ ئالدى بىلەن قۇمۇلغا كېلىپ، ئاندىن قۇمۇلدىن ئۈدۈللا جەنۇبىي شىنجاڭغا قاراپ يۈرۈش قىلدى. لويۈەنفا، جاڭشيەنيۆ يولداشلار 6 - جۈنگە يېتەكچىلىك قىلىپ ئۈرۈمچىگە ۋە شىمالىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا كىردى. 2 - جۈن جىيۇچۈەندىن يولغا چىقىپ، شىنجاڭغا كىرگەن ۋاقىتتا ئىككى پەلەمپەي قوشۇن بولۇپ بۆلۈندى. قىسىم بويىچە جەمئىي 100 دىن ئارتۇق ئاپتوموبىلنى يىغىپ، نۆۋەتلەشتۈرۈپ قىسىمنى غەربكە توشۇدى. ئاپتوموبىل ترانسپورتىنىڭ كەم يېرىنى تولۇقلاش ئۈچۈن، ئارمىيىنىڭ باشلىقلىرى قىسىمدىكى بارلىق ئات، خېچىرلارنى تاللاپ، كۈچلۈك خادىملارنى ئەۋەتىپ، شىنى بىرلىك قىلىنغان خېچىر، ئاتچوڭ ئەترىتى قۇرۇپ پىيادە غەربكە يۈرۈش قىلىشنى قارار قىلدى. ئاپتوموبىللارنىڭ سۈپىتى ناچار بولغانلىقتىن، قىسىملارنى ئاپىرىپ كېلىشتە نۇرغۇنى بۇزۇلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە رېمونت ماتېرىياللىرى كەمچىل، يول بويلىرىدىكى ماي، يېقىلغۇلاردا قىيىنچىلىق بولۇش قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، ئاپتوموبىل-

لار بارغانسېرى ئازىيىپ كەتتى. قوشۇن قۇمۇلغا كەلگەندىن كېيىن، ئاپتوموبىل ترانسپورتى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈش قىلىش ۋەزىپىسىنى داۋاملىق ئورۇنلاش ناھايىتى قىيىنغا چۈشكەنىدى. ئەينى ۋاقىتتا، جەنۇبىي شىنجاڭدا قەشقەر، خوتەن، يەكەن، ئاقسۇ، قاراشەھەر قاتارلىق بەش مەمۇرىي رايون، 35 ناھىيە بار ئىدى. قەشقەر جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، ھەربىي، مەدەنىيەت مەركىزى، جۇملەدىن دۆلەت مۇداپىئەسىدىكى ستراتېگىيىلىك مۇھىم جاي ئىدى. قىسىم قاراشەھەرگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، بىڭتۇەن باشلىقلىرى قەشقەرگە پىيادە يۈرۈش قىلىشقا يوليورۇق بەردى. قىسىم تولۇق سىياسىي سەپەرۋەرلىك ۋە نورغۇن كونكرېت تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ياخشى ئىشلەپ، قىسىمنىڭ كەيپىياتىنى تۇراقلاشتۇرۇپ. كوماندىر – جەڭچىلەرنىڭ شان – شەرەپ تۇيغۇسىنى ئۇرغۇتۇپ، قىيىنچىلىقلار ئۈستىدىن غالىپ كېلىش ئىرادىسىنى كۈچەيتتى. پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ياخشى ۋەزىيىتىنىڭ ئىلھامى بىلەن بارلىق كوماندىر - جەڭچىلەر ئىنتايىن شادلىققا چۆمۈپ، يول بويى ناخشا ئوقۇپ، شوئار توۋلاپ قەيسەرانە ھالدا جەنۇبىي شىنجاڭغا قاراپ يۈرۈش قىلدى. جەزىرىدىكى يەرنىڭ شېغىل-تاشلار جەڭچىلەرنىڭ پۇتىنى قاپارتىۋەتكەن بولسىمۇ. لېكىن بۇنىڭ بىلەن جەڭچىلىرىمىزنىڭ قەدىمىنى توختىتالمىدى. 2 - جۇڭدىن ئالدىن ئېۋەرتىلگەن قىسىم 4 - تىندىكى كەڭ كوماندىر-جەڭچىلەر يۈكسەك ئىنقىلابىي جاسارەت. پولاتتەك ئىنقىلابىي ئىرادە بىلەن دالىدا ئوزۇقلىنىپ، دالىدا يېتىپ قوپۇپ، شىۋىرغانلىق قاتتىق سوغۇقتىن، ئۇزۇن يول مېڭىشتىن قورقماي، ئالدى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مۇھىم

شەھەر قەشقەرگە قاراپ ئىلگىرىلىدى. نۇرغۇن جەڭچىلەرنىڭ پۇتلىرى قاپارغان. بەزىلىرىنىڭ پۇتلىرى قاپىرىپ ئېچىلىپ كەتكەن بولسىمۇ. لېكىن ئۇلار قىزىل ئارمىيىنىڭ قارلىق تاغ، ساسلىقتىن ئۆتكىنىدەك جاپا-مۇشەققەتكە چىداش روھىنى جارى قىلدۇرۇپ يول يۈرۈشتە مۇسابىقىلاشتى. مۇشۇ شىنىڭ 17 - تۇەن 7 - لىيەن 4 - بەننىڭ بەنجاڭى زىلىڭفا يۇۋ بىر يېنىك پىلىموتنى كۆتۈرۈپ يول يۈرۈپ، باشقىلار بىلەن ئالمىشىشقا ئۇنىمايدۇ. ياشىنىپ قالغان ئاشپەز شياۋ لىيەنزىلىڭ بىر كۈنى 6 - لىيەندىكى تېنى ئاجىز جەڭچىنىڭ بەش تال مىلتىقىنى كۆتۈرۈشۈپ بېرىدۇ. ئىككىنچى كۈنى 120 چاقىرىم مۇساپە يۈرۈشتە 4 - لىيەندىكى يارىدار جەڭچىلەرنىڭ بىر تال مىلتىقىنى، ئىككى تال ئاپتوماتىنى كۆتۈرۈشۈپ بېرىدۇ. ئومۇمەن ئۇلار مەيلى كۈندۈز ياكى كېچە بولسۇن، ھەربىر يۈرۈش قوشۇنىدا بىرەرسىمۇ قوشۇندىن ئايرىلىپ قالمىدى ياكى چۈشۈپ قالمىدى. ھەممىنىڭ روھى كۆتۈرەڭگۈ، كۈرەش ئىرادىسى ئۇرغۇپ تۇرغانىدى. 26 كۈنلۈك پىيادە يۈرۈش ئارقىلىق 2390 چاقىرىم ئۇزۇن سەپەرنى بېسىپ، ئاخىرى 1949 - يىلى 11 - ئاينىڭ 26 - كۈنى قەدىمكى شەھەر - قەشقەرگە يېتىپ كېلىپ، ئەللىك - ئاتمىش مىڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولدى. كېيىن 4 - شىغا قاراشلىق ئورۇنلار ۋە 14 - تۇەن قەشقەرگە ئورۇنلاشتى، 12 - تۇەن مارالبېشى، پەي-

زاۋاب، يوپۇرغا قاتارلىق ئورۇنلارغا جايلاشتى. 11 - تۈمەن يەكەنگە جايلاشتى. بۇنىڭغا ئۇلىشىپلا ئارمىيە قوماندانلىق شتابى ۋە جۈنگە بىۋاستە قاراشلىق 1 - بۆلۈمى 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەرگە يېتىپ كەلدى.

ئارقىدىنلا، تاللانغان مۇنەۋۋەر قىسىم پامىرنىڭ بوران - چاپقۇن، قار - شىۋىرغانلىرىغا قارىماي، ۋەتەننىڭ چېگرا مۇداپىئە 1 - سېپىگە يۈرۈپ كەتتى. كونا جۇڭگودا ئۇزاقتىن - ئۇزاق دۆلەت چېگرا سىزىقى ئەمەلىيەتتە چېگرىسى بار، مۇداپىئەسى يوق ھالەتتە ئىدى. بىر نەچچە ئايدىن كېيىن، چېگرا مۇداپىئە جەڭچىلىرى دۆلەت چېگرا سىزىقىغا بارىدىغان بارلىق تاغ ئېغىزلىرىنى ئېنىقلاپ چىقىپ، چېگرىنىڭ تەپسىلى ئەھۋالى بىلەن تونۇشتى، يۇقىرى چاستوتىلىق سىمسىز تېلېگراف، چېگرا قاراۋۇلخانىسى قاتارلىقلارنى قۇرۇپ، ۋەتەننىڭ غەربىي شىمال چوڭ دەرۋازىسىدا بىر پولات ئىستىھكام قۇرۇپ چىقتى.

2 - جۈننىڭ 5 - شىسىغا بىۋاستە قاراشلىق ئورگانلار، جۈملىدىن 14 - تۇەنمۇ قاراشەھەردىن پىيادە يۈرۈش قىلىپ، 1949 - يىلى 12 - ئايدا ئاقسۇغا ۋە ئۈچتۇرپانغا يېتىپ كەلدى. ئاقسۇنى ساقلاۋاتقان ھەقىقەتكە قايتقان قىسىم 65 - بىرىگادىنىڭ كوماندىر - جەڭچىلەر ھەقىقەتكە قايتىشنى ھىمايە قىلىپ تىنچلىققا تەشنا ئىدى. لېكىن ئۇلارنىڭ بىرىگادا باشلىقى لى زۇتاڭ يۈرۈش-تۇرۇشى سىرلىق، ھىيلىگەر ۋە بەكمۇ

كوماندىر ئادەم ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن جۇڭ پارتكومى 5 - شىنى ئۆزگەرتىشنى، 5 - تۈمەننى خوتەنگە ئاتلىنىشنى، 5 - شىنىڭ ئاساسلىق كۈچىنى ئۆزگەرتىپ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ قاتناش تۈگۈنى بولغان ئاقسۇ ئەتراپىدا تۇرغۇزۇشنى قارار قىلدى. ئۇلار ئارقا بازىسىنى مۇستەھكەملەش، ئىشلەپچىقىرىشتا قاتنىشىشتىن باشقا پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىش، ئاممىنى تەشكىللەپ ئەكسىيەتچىلەرنىڭ جىنايى سۈيىقەستىنى پاش قىلىش. كەمبەغەللەردىن ھال-ئەھۋال سوراش. ئاممىنىڭ يۇرت-ماكانلىرىنى قايتىدىن قۇرۇشىغا ياردەم بېرىش قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى زىممىسىگە ئالدى. 5 - شى 15 - تۈمەندىكى كوماندىر - جەڭچىلەر قاراشەھەردىن ئاقسۇغا كەلگەندىن كېيىن، ئاقسۇدىن پىيادە يولغا چىقىپ مەملىكىتىمىز بويىچە ئەڭ چوڭ بولغان تەكلىماكان قۇملۇقىنى پىيادە تۇغرا كېسىپ ئۆتۈپ، خوتەنگە قاراپ يۈرۈش قىلدى. ئۇلار ئارام سىيىمەزنىڭ جاپا-مۇشەققەتكە چىداش ۋە سىنىپىي مېھرىبانلىق روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، قاتمۇ-قات قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، 30 كۈن يول يۈرۈپ، 2979 چاقىرىم مۇساپىنى بېسىپ، 12 - ئاينىڭ 22 - كۈنى غەلىبە بىلەن خوتەنگە يېتىپ بېرىپ، 30 مىڭدىن ئارتۇق ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكى كىشىلەرنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولدى. ئۇلار خۇددى ئاسماندىن چۈشكەن پەرىشتىلەردەك. دۈشمەنلەرنىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭ

كۆتۈرۈش پىلانىنى ئۆز ۋاقتىدا بەجىتچەت قىلدى، ئۇلارنىڭ قەھرىمانە ئىش ئىزلىرى، خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى باش سەنەۋ بۇنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى.

2 - جۈننىڭ 13 - تۈەنى 1950 - يىلى 1 - ئاينىڭ 13 - كۈندىن باشلاپ كۈچاغا كىرىشكە باشلىغانىدى. ئۇنىڭدىن باشقا 2 - جۈننىڭ قورۇلۇش تۈەنى 1 - ئاينىڭ ئاخىرىدا چىلك، بۆرتالا ناھىيەلىرىگە يېتىپ كەلدى. ئاپتوموبىل قىيىنچىلىقى تۈپەيلىدىن 6 - شى ۋاقتىدا شىنجاڭغا كىرەلمىدى. ئۇلار يۈمىن، شىنىڭلەردە قىشنى چىقىرىپ، 1950 - يىلى 3 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئاندىن ھەممىسى قارا شەھەر، كورلا، بۈگۈر ناھىيەلىرىگە كىرىپ ئورۇنلاشتى. 6 - شىنىڭ ئاتلىق تۈەنى 1950 - يىلى 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى چاقىلىق ناھىيەسىگە كىرىپ ئورۇنلاشتى؛ 5 - شىنىڭ مۇستەقىل تۈەنى چاقىلىق ناھىيەسىگە كەلگەندىن كېيىن، داۋاملىق پىيادە يۈرۈش قىلىپ، 3 - ئاينىڭ 2 - كۈنى چەرچەن ناھىيەسىگە يېتىپ باردى. بۇنىڭدىن باشقا، پۈتۈن ئارمىيىدىكى 2350 تۇياق ئات - ئۇلاغنى جيۇچۈەندىن شىنجاڭغا يېتىلەپ ئەكەلدى. بۇنىڭدىن 4 - شىنىڭ ئات - خېچىر چوڭ ئەترىتىدە جەمئىي 521 تۇياق ئات، 295 نەپەر خادىم بولۇپ، ئۇلار 1949 - يىلى 10 - ئاينىڭ 9 - كۈنى جيۇچۈەندىن يولغا چىقتى، 86 كۈن يول يۈرۈپ 5675 چاقىرىم مۇساپىنى بېسىپ، قەشقەرگە يېتىپ كەلدى.

ئۈچ يارىدار قومۇل ۋە تۇرپاندا دەم ئېلىشقا قالدى. ئۈچ ئات كېسەل بولۇپ ئۆلدى. توققۇز ئات، بىر خېچىر كېيىنرەكتىن يەتتى. قالغان ئادەم، ئات - ئۇلاغلارنىڭ ھەممىسى 1950 - يىلى 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى قەشقەرگە يېتىپ كەلدى. باشقا شېدىكى ئات - خېچىرچۇق ئەترەتلىرىنىڭ ئەھۋالىمۇ ئاساسەن مۇشۇنىڭغا ئوخشىشىپ كېتىدۇ.

ھەقىقەتكە قايتقان قوشۇننىڭ خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىشتىكى مۇھىم ۋەزىپە. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئازاتلىق ئارمىيە جەنۇبىي شىنجاڭغا كىرىش سەپىرىدە، قوزغىلاڭ كۆتەرگەن قىسىمغا داۋاملىق ئىدىيىۋى - سىياسىي خىزمەت ئىشلەپ ماڭدى، ئۇلارغا سىياسەتنى تاپشۇرۇپ، نىشاننى كۆرسىتىپ بەردى. ئۆزلىرىنىڭ نەمۇنىلىك ھەرىكىتى ئارقىلىق، ھەقىقەتكە قايتقان قوشۇننىڭ روھىي جەھەتتىكى قورقۇنچىسىنى ۋە گۇمانىنى چىقىرىپ تاشلىدى. ئىدىيىۋى - سىياسىي خىزمەت جەريانىدا ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ ئەكسىيەتچى تەشۋىقاتلىرى ۋە ھەر خىل پىتنە-پاساتلىرى بىتچىت قىلىندى. ھەقىقەتكە قايتقان قوشۇننىڭ ئىرادىسى تېخىمۇ مۇستەھكەملەندى، خەلق مەنپەئەتىگە زىيان سالىدىغان ئىشلار يۈز بېرىشىنىڭ ئالدى ئېلىندى.

كۆزلىگەن ئورۇنغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، قىسىم دەرھال بىر قىسىم كادىرلارنى ئاجرىتىپ، ھەقىقەتكە قايتقان قى-

سىمنى ئۆزگەرتىش ۋە تەرتىپكە سېلىپ تەشكىللەش خىزمىتىنى ئىشلىدى. ئۇلار ھەقىقەتكە قايتقان كوماندىر - جەڭچىلەرنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ. دەرت تۆكۈش دېموكراتىيە ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇشقا تەشكىللەپ. ئىشپىيونلارنى ئېنىقلاپ چىقىپ. ئەكسىيەتچىل ئىدىيە ۋە سۆز-ھەرىكەتلەرنى تەنقىد قىلىپ. ھەقىقەتكە قايتقان قىسىمنىڭ سىياسىي ئېڭىنى يۇقىرى كۆتەردى. شۇنىڭ ئاساسىدا. پارتىيە تەشكىلى ۋە ھەقىقەتكە قايتقان قىسىمنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇش يولىدىكى بىر يۈرۈش تۈزۈملەر تەدرىجىي تۇرغۇزۇلدى. پارتىيىنىڭ تەربىيىسى ئارقىلىق ھەقىقەتكە قايتقان قىسىم شەكىل جەھەتتە خەلق تەرەپتە تۇرۇپلا قالماستىن. بەلكى ئىدىيە جەھەتتىمۇ خەلق تەرەپتە تۇردى.

2- جۇڭگە بىۋاستە قاراشلىق توپچىلار تۈەنى. تەلىم-تەربىيە تۈەنى ۋە ئارقا سەپ بۆلۈمىنىڭ بىر قىسمى. سەھىيە بۆلۈمىنىڭ كۆپ قىسمى تۇرپاندا قىشنى ئۆتكۈزدى. 1950-يىلى 3-ئاينىڭ 28-كۈنى تەلىم-تەربىيە تۈەنى پىچاندىن يولغا چىقىپ. پىيادە 38 كۈن يول يۈرۈپ. قەشقەرگە يېتىپ كەلدى. ئۇلار جەمئىي 3306 چاقىرىم مۇساپىنى باستى. توپچى تۈەن ۋە ئارقا سەپ بۆلۈمىنىڭ 1- بۆلۈمى، سەھىيە بۆلۈمىنىڭ زور كۆپچىلىكىمۇ. پىچاندىن پىيادە يولغا چىقىپ. 1950-يىلى 4-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئارقا-ئارقىدىن قەشقەرگە يېتىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈش قىلىشتىن ئىبارەت مۇشەققەتلىك ۋەزىپە تاماملاندى.

ئازادلىق ئارمىيە تېز يۈرۈش قىلغانلىقتىن، چوڭ قالايمىقانچىلىق يۈز بەرمىدى. بۇنىڭ بىلەن خەلقنىڭ ھاياتى، مال-مۈلكىنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىندى. ئىجتىمائىي ئامانلىق مۇقىم بولدى ۋە شۇنىڭدىن كېيىنكى يەرلىك ھاكىمىيەتلەرنى تۇرغۇزۇشتا ياخشى ئاساس سېلىندى. خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈش قىلىشىدىكى غەلىبىسى-پارتىيەمىز، ئارمىيىمىزنىڭ غايەت زور كۈچ-قۇدرىتىنى تولۇق نامايەندە قىلدى. ۋەتەن زېمىنىنىڭ بىر پۈتۈنلىكى ۋە دۆلەت ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش، ۋەتەننى بىرلىككە كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار ئىش ئۈچۈن پۈتۈن قىسىمدىكى كوماندىر-جەڭچىلەر زور تۆھپىلەرنى قوشتى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ توغرا رەھبەرلىكىدە، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ يېڭى سەھىپىسىنى ئاچتى.

(بۇ ماقالە 2- جۈز پارتكومىنىڭ «ئازادلىق ئارمىيىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى خىزمىتىدىن خۇلاسەسى ۋە مۇناسىۋەتلىك تارىخىي ماتېرىياللارغا ئاساسەن رەتلەپ چىقىلدى).

«ما ئائىلىسى باغچىسى» نىڭ گۇمران بولۇشى

ۋاڭ لىك

ما فۇشىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا «قىرىق يول» لەڭگەرى، يېڭىشەھەر ئىچى. ساۋخۇ قاتارلىق جايلارغا 3 ئوردا ياساتقان. ساۋخۇدىكى ئوردا شۇنىڭ ئىچىدىكى كۆلىمى ئەڭ چوڭ بىرسى ئىدى. كىشىلەر ئۇنى «ما ئائىلىسىنىڭ باغچىسى» دەپ ئاتايتتى. ئۇ ھازىرقى يېزا ئىگىلىك 3-شى 41- تۇەننىڭ ئورنىدا بولۇپ. 1949-يىلى 11-ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايون ساۋخۇغا بوز يەر ئېچىشقا ئادەم ئەۋەتكەندە بۇ ئوردىنىڭ كەڭلىكى 6 مېتىر. ئېگىزلىكى 4 مېتىر كېلىدىغان سېپىل تېمى تېخى ساقلىنىپ قالغان. كۆلىمى تەخمىنەن بىر كۋادرات كىلومېتىر كېلەتتى. سېپىلنىڭ شىمالىي تېمىدا 4 مېتىر كەڭلىكتە بىر يوچۇق بولۇپ. سېپىل ئىچىدە قۇرۇپ قالغان كۆل. كۆلنىڭ قىرغىقىدا يوغان بىر تۇپ ئۈجمە بار، ئەتراپىنى ھەر خىل ئوت-چۆپ بېسىپ كەتكەن. ياۋايى توشقانلار چېپىشىپ يۈرگەن، تۇتاش جاڭگال ئىدى. شۇ چاغدىكى خارابە قالدۇقى دۆۋىلىشىپ 2 قە-

ۋەت بىنا ئېگىزلىكىدە دۆڭ ھاسىل بولغان، دۆڭلۈكنىڭ چۆرىسى ئويمان، شورلۇق كۆلمەك، يېكەن-قومۇشلۇق ئىدى.

1950-يىلى 3-ئايدا دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرۇش جەريانىدا مەلۇم بولۇشىچە، «ما ئائىلىسى باغچىسى» نىڭ ئالدى-ئارقىسى، غەربىي-شەرقىي ھويلىلارغا بۆلۈنىدىغانلىقى، ئالدى قورو تەخمىنەن بىر يىلىك ئەسكەر سىغقىدەك كازارما بولۇپ، ئۇ ئوردىنى قوغداش ئۈچۈن بىنا قىلىنغان. ئارقا ھويلا ياتاق بولۇپ، روشەنكى ما فۇشىڭنىڭ ئەيشى-ئىشرەتلىك تۇرمۇش كۆچۈرىدىغان جايى ئىدى. غەربىي شەرقىدىكى قورولارغا قول-ھۈنەرۋەنچىلىك ئىشخانىلىرى جايلاشقان. پۈتۈن قورۇلۇش پۇختا ۋە بۆلەكچە ياسالغان. ئۆز ۋاقتىدا توپا ئارىسىدىن قېزىپ چىقىرىلغان چوڭ-كىچىك سۇ كۈپلىرى، ساپال قاچا-قۇمۇچلار، ئەينەك، چىنە ئۇسكۈنىلەرنىڭ ئەھۋالىدىن قارىغاندا، ئەينى زاماندا «ما ئائىلىسى باغچىسى» دا ھاراق، جاڭيۇ، سىركە (ئاچچىقسۇ)، دۇفۇ ئىشلەيدىغان، ماشىنىچىلىق، تېرە-خۇرۇم ئىشلەيدىغان كارخانىلار بار بولۇپ، بۇ بىر ناتۇرال ئىگىلىكتىكى فېئودالىق جۇاڭيۈەن (قورۇق) ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم قىلغىلى بولىدۇ.

مەيدان قۇرۇش ئۈچۈن يەر تۈزلەش جەريانىدا، 2000 كۇۋادرات مېتىردىن ئارتۇق چوڭ قورام تاش، قۇرۇلۇشنىڭ 1.20 مېتىر چوڭقۇر ئۇلىدىن 10 × 20 × 40 سانتىمېتىر چوڭ-

لىقتىكى 2 مىليون دانىدىن ئارتۇق كۆك خىش قېزىپ چىقىرىلغان، خارابىلىقنىڭ ئەھۋالىغا قارىغاندا، بۇ قورۇلۇشنى كەم دېگەندە، 10 مىڭ ئادەم 3 يىلدا ئاران پۈتكۈزگەن بولۇشى مۇمكىن. ئوردىنىڭ يەر ئاستى ئۆيلىرى پۈتۈنلەي قورام تاش. كۆك خىش بىلەن قوپۇرۇلغان بولۇپ، ئۇ ئالدىدىكى كازارما بىلەن ئارقا قورۇنى ئۆز ئارا تۇتاشتۇرغان. يەر ئاستى قۇرۇلۇشى ئاھاك. لومبي (بىر خىل گۈرۈچ) شېغىل تۇم ئارىلاشتۇرۇلغان لايدا ناھايىتى مۇستەھكەم ياسالغان.

«ماتائىلىسى باغچىسى» نى بىر تەرەپ قىلىش جەريانىدىكى ئەھۋالدىن قارىغاندا، يېزا ئىگىلىك 3-شىدىن ئىنژېنېر خې جىيايىنىڭ قارىشىچە، ئوردىنىڭ كۆيۈپ كەتكەنلىكى پاكىت (ئەمەلىيەت). ئەمما باشقىلار تەرىپىدىن ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋېتىلگەنلىكى ناتايىن. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، «ماتائىلىسى باغچىسى»غا بىر مۇزدۇز ئوت قويۇپ ۋەيران قىلغان دېگەن سۆز-چۆچەك. ئېھتىمال كىشىلەرنىڭ ئارزۇسى بولۇشى مۇمكىن. لېكىن بۇنداق ئېھتىماللىق ناھايىتى ئاز. چۈنكى بۇنداق كەڭرى كەتكەن ئوردىنى بىر تۇتام ئوت بىلەنلا تامامەن كۆيدۈرۈپ كۈمران قىلىۋېتىش تەس. قېزىۋېلىنغان تام خارابىسىدىن قارىغاندا، ئەسلىدە زەمبىرەك ئوقى بىلەن كۈمران قىلىنغان بولۇشى مۇمكىن. ئېيتىلىشىچە، ماشاۋۇۋ، مافۇسىڭنى تۇتۇش ۋاقتىدا، زەمبىرەكچىلەرنى ئىشلىتىپ، «ماتائىلىسى باغچى-

سى»نى قورشاۋغا ئالغاندا. ئوردىنى ساقلاۋاتقان قوشۇنلار ئېگىز سېپىل، ئىچكىرى ھويلىلاردىن پايدىلىنىپ قارشىلىق كۆرسەتكەنىكەن. شۇڭا، ياۋخۇدىكى «ما ئائىلىسى باغچىسى»نى بىر موزدۇز ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋەتكەن دېگەندىن كۆرە، ما ئائىلىسىنىڭ زەمبىرەك چەللىرى تۈزلىۋەتكەن دېگەن تۈزۈك.

30- يىللاردىن تارتىپ 40- يىللارنىڭ باشلىرىغىچىلىك بولغان قەشقەر - سوۋېت سودىسى

قەمەرجان

قەشقەر ۋەتىنىمىزنىڭ غەربىگە جايلاشقان بولۇپ، قەدىمدىن تارتىپ مەملىكىتىمىزنىڭ چېگرىدىكى سودا شەھىرى. ھىندىستان (ئاساسلىقى كەشمىر رايونى)، ئافغانىستان (ئاساسلىقى باداخشان رايونى)، جۈملىدىن سوۋېتنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ ھەممىسى قەشقەر بىلەن سودا-سېتىق، باردى-كەلدى قىلغان. بولۇپمۇ قوقان، ئەنجان قاتارلىق جايلارنىڭ قەشقەر بىلەن بولغان سودا ئالاقىسى تېخىمۇ قويۇق. چىڭ سۇلالىسىنىڭ شيەنفېڭ 10- يىلى (1860- يىلى) چار پادىشاھى مەنچىڭ ھۆكۈمىتىنى «جۇڭگو-چار روسىيە بېيجىڭ قوشۇمچە شەرتنامىسى» دىن ئىبارەت تەڭسىز شەرتنامىغا قول قويۇشقا زورلاپ، مەنچىڭ ھۆكۈمىتىنى چار روسىيىگە قەشقەرنى سودا شەھىرى قىلىپ ئېچىۋېتىشكە مەجبۇرلىغان. دېمەك، بۇنىڭدىن قەشقەرگە بولغان سودىنىڭ چار پادىشاھىغا نىسبەتەن ئىقتىسادىي ئىنتايىن مۇھىملىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

1934- يىلى شىنجاڭ ئۆلكىسى ئېلان قىلغان تاشقى سودا قائىدە-قانۇنىغا ئاساسەن، قەشقەرنىڭ سوۋېتكە ئېكسپورت قىلىدىغان تاۋارلىرىنى ساۋغىنتۇرك (سوۋېت-جۇڭگو يەرلىك مال سودا شىركىتى) قەشقەر شۆبىسى، تۈرى، سانى، باھاسىنى بېكىتىپ، ئاندىن گاۋيۇچېك رەھبەرلىكىدىكى ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسى پىلان تۈزۈش، ئېكسپورت قىلىدىغان بۇ ماللارنى بىر-بىرلەپ تىزىمغا ئېلىپ، باجنى بېكىتكەندىن كېيىن، قەشقەر سودا شۆبە شىركىتىنىڭ يۆتكەش-توشۇش پونكىتىغا تاپشۇرۇش، پونكىت بۇ ماللارنى، ئات-ئۇلاغلاردا ئارتىپ ئەركەشتام چازىسىدىن سىرتقا چىقىرىش ئۇسۇلىنى قوللانغان.

قەشقەر شەھەرلىك سودا-سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى توختى موللا ھاجىمنىڭ ئەسلىمىسىگە ئاساسلانغاندا، 1934-يىلى قەشقەردە جەمئىي 12 چوڭ شىركەت بولۇپ، بۇ شىركەتلەرنىڭ ناھىيىلەردە ئىش بېجىرىش باشقارمىلىرى بولغان. چوڭ شىركەتلەر 40- يىللارنىڭ باشلىرىغىچە بىۋاستە سودا-تىجارەت كەسپى بىلەن شۇغۇللانغان.

شىركەتنىڭ نامى ۋە رەھبەرلىرى تۆۋەندىكىچە:

ئىتتىپاق شىركىتى: دىرېكتورى— ئىمىنھاجى، ئاتۇشلۇق. شىركەتتە 30 دىن ئارتۇق (ئۇيغۇر) خىزمەتچى خادىم بولغان.

ئازاد شىركىتى: دىرېكتورى-رەخمەتۇللا كېرىموپ. شىركەتتە 10 دىن ئارتۇق خىزمەتچى خادىم بولغان.

ئىقتىساد شىركىتى: دىرېكتورى مۇسەييەن. ئاتۇشلۇق. شىركەتتە 6 ـ 7 كىشىچە خىزمەتچى خادىم بولغان.

4- شىركەت (شىركەتنىڭ نامى ئېسىمدە قالماپتۇ. بۇيەردىكىلەردىمۇ شۇنداق): دىرېكتورى-ئابدۇراخمان ئۆچەيجى. ئاتۇشلۇق. شىركەتتە 7. 8 كىشىچە خىزمەتچى خادىم بولغان.

5- شىركەت: دىرېكتورى-ياقۇپ ھاجىم. شىركەتتە 6- 7 كىشىچە خىزمەتچى خادىم بولغان.

6- شىركەت: دىرېكتورى-قىلىچۋالدى مولام. توختى موللا ھاجىم.

7- شىركەت: دىرېكتورى - سۇلاسۇن، كاۋشىڭۋاڭ (خەنزۇ).

8- شىركەت: دىرېكتورى- مەتنىياز مەخۇم. پەيزاۋاتلىق.

9- شىركەت: ياشلار شىركىتى.

10- شىركەت: دىرېكتورى. مەھەممەتخان ھاجىم يېڭىشەھەر ناھىيەلىك كىشى.

11- شىركەت: دىرېكتورى-جەلىل ئابدۇللا. شىركەتتە 10 خىزمەتچى خادىم بولغان.

12- شىركەت: دىرېكتورى-قادىر سەيدىن، پەيزاۋاتلىق

(قادىر شەيتان). يېزىدىكى 12 شىركەت ئىچىدە، ئالدىنقى 3 شىركەت ئاساسەن ئاشلىق-ماي سودىسى بىلەن شۇغۇللانغان. قالغان 9 شىركەت بىرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلار تىجارىتىنى ئاساس قىلغان.

«ۋىلايەتلىك تارىخىي ماتېرىياللىرىنىڭ 94-توپلىمى»دا خاتىرىلىنىشىچە، ئەينى چاغدا قەشقەرنىڭ سوۋېتكە قارىتا سودا ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشتىكى ترانسپورت ئىقتىدارى جەھەتتە: 1275 تۆگە، 2 ئېشەك، قوش ئاتلىق ھارۋىدىن 48، 35 كالا، 20 خېچىر، 240 ئاپتوموبىل قاتارلىقلار بار بولغان. ئۇلاغ ترانسپورتى بىلەن پەقەت 5 ئايلا قاتنىيالىغان، ئاپتوموبىل يىلبويى قاتنىيالىغان. ئېكسپورت قىلىدىغان تاۋارلار: ھەر خىل تېرە، يۇڭ، تىۋىت، خام يىپەك، گىلەم، پاختا، زاراڭزا، جۇۋىلىدىن ھەر خىل قۇرۇق مېۋىلەر ئىدى. سېتىۋېلىپ ئەكەلگەن بىرلىك ئالاھىدە، مەھسۇلاتلارنى ئاددىيغىنا ئىش توشۇپ بىر تەرەپ قىلىپ، ئاندىن ئوراپ ساندۇققا قاچىلاپ توشۇغان. سوۋېتتىن ئالماشتۇرۇپ كەلگىنى ئاساسلىقى قەشقەر خەلقىنىڭ تۇرمۇشىغا ئېھتىياجلىق بولغان كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئىشلىتىدىغان تۈرلۈك مال ھەمدە ئاددىي ئىشلەپچىقىرىش سايمانلىرى ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدە يۇڭ رەخت، يىپ رەخ، كىيىم-كېچەك، باش ياغلىق، تۈرلۈك ئاياغ، پايپاق، سەرەڭگە،

چاقماق قەن، قازان، چەلەك، سىرلىق قاچا، ھاراق، تاماكا، ساپان، سېيالكا، تۈنىكا، مىلتىق، دورا، داۋالاش سايمانلىرى، بوياق ماتېرىياللىرى، تاماق سايمانلىرى قاتارلىقلار بار ئىدى. «ۋىلايەتلىك ئارخىپ ماتېريالىنىڭ 94- توپلىمى»دا خاتىرىلىنىشىچە، 1935- يىلىدىن 1940- يىلىغىچە قەشقەرنىڭ ئېكسپورت سودا قىممىتىنى يېڭى خەلق پۇلىغا سۇندۇرغاندا 85 مىليون 600 مىڭ يۈەن، فرانسىيە پۇلىغا 428 مىليون بولۇپ، پۈتۈن شىنجاڭنىڭ سودا ئومۇمىي قىممىتىنىڭ 28 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن.

1941- يىلىدىن كېيىن، شىڭ شىسەي سوۋېتتىن يۈز ئۆرۈدى ۋە سوۋېت بىلەن مۇناسىۋىتى يامانلىشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ سوۋېت بىلەن بولغان سودىسى ئۈزۈلدى. قەشقەردىكى 12 چوڭ شىركەتمۇ بىر- بىرلەپ تاقالدى. سوۋېتپەرەست بىر قىسىم خوجايىنلارمۇ شىڭ شىسەي تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنىپ تۈرمىگە تاشلاندى. شىڭ شىسەينىڭ تەتۈر يول تۇتۇشى، شىنجاڭنىڭ ئىقتىساددىكى قالايمىقانچىلىقنى، مال باھاسىنىڭ ئۆرلەپ كېتىشىگە، پۇلنىڭ پاخاللىشىپ كېتىشىگە ئېلىپ باردى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، قەشقەرلىك بىر سودىگەر خوتەندىن 102 پارچە كىلەمنى ئېلىپ ئۈرۈمچىگە ئېلىپ بارغان ھەمدە ياخشى باھاغا سېتىشنى ئاللادىن تىلىگەن. كىم بىلسۇن، بۇ كىلەملەرنى ساتقان پۇلغا ئاران ئىككى قاپ تاماكا كەلگەن. نەتىجىدە ئۇ سودىگەر ئۆيگە قايتاي دېسە يول كىراسىغا پۇل تاپالماي ئاخىردا ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشقا مەجبۇر بولغان. ئېيتىلىشىچە، يەنە بىر قاساپ چارۋىچىلاردىن 10 قوي سېتىۋېلىپ سويۇپ ساتقان. بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندىن

كېيىن كۆش ساتقان پۇل پەقەت بىر قويىنىڭ پۇتىنى (سانىنى) سېتىۋېلىشقا يارىغان. قاساپ غەزەپتىن يىرىلغۇدەك بولۇپ، بىر تۇتام قەغەز پۇلنى ئىنچىكە يىپ بىلەن بىر ئىتنىڭ بوينىغا باغلاپ، ئىتنى يېتىلەپ بازاردا سازايى قىلغان. غەزەپتىن ساراڭ بولۇپ قالغىلى تاس قالغان. سوۋېت بىلەن بولغان سودا ئۈزۈلۈپ قالغاندىن كېيىن. بەزى سودىگەرلەر ئەنگلىيىلىكلەر بىلەن سودا - سېتىق ئېلىپ بارغان. 1942-يىلىدىن 1943- يىلىغىچە قەشقەرلىك سودىگەر ئەمىر باي ئابدىكېرىم، ئەلۋاكان قاتارلىقلار ئەنگلىيىلىك سودىگەرلەر بىلەن ئوغۇرلۇقچە ئالاقىلىشىپ، قەشقەردىكى نېشە، ئالتۇن، ئات قاشتېشى قاتارلىق ماللارنى چېگرا توساق چازىسىغا ئاپىرىپ، كەشمىرگە ماڭىدىغان سودا يولى ئارقىلىق ھىندىستان قاتارلىق جايلارغا ئاپارغان، چەتئەل سودىگەرلىرى بۇنىڭدىن ئەتكەسچىلىك قىلىپ مىلتىق-ياراقنى مالنىڭ ئارىسىغا ئارىلاشتۇرۇپ قاچىلاپ قەشقەرگە ئەكىلىپ ھەربىي ئوق ياراقنى سېتىش بىلەن شۇغۇللانغان.

ئەنگلىيىنىڭ تاشقورغاندا تۇرۇشلۇق ۋاكالەت باشقارمىسىدىكى ئەمەلدارلار بۇ خىل سودا-سېتىق ئىشلىرىنى زور كۈچ بىلەن قوللىغان.

خاتىمە

«قەشقەر شەھىرى تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ بىرىنچى توپلىمى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتى بىلەن سىياسىي كېڭەش كومىتېتىنىڭ يېتەكچىلىكى ۋە ھەيدەكچىلىكى بىلەن تۈزۈپ چىقىلدى. تۈزۈپ چىقىش جەريانىدا بىز نۇرغۇن پېشقەدەم يولداشلار ۋە پېشقەدەم ئەجدادلارنىڭ قوللىشىغا، بولۇپمۇ ماقالە بىلەن تەمىنلىگەن كىشىلەرنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتۇق. قەشقەر شەھەرلىك كۇتۇپخانا، ۋىلايەتلىك ئارخىپ باشقارمىسى، قەشقەر دارىلمۇئەللىمىن بىزگە كۆپ ياردەم بەردى. بۇ كىتابنى نەشر قىلىش جەريانىدا «قەشقەر گېزىتى» ئىدارىسى ۋە باسما زاۋۇتىدىكى يولداشلار بىزنى قوللاپ، زور كۈچ بىلەن ھەمكارلاشتى. مۇناسىۋەتلىك رەھبەرىي يولداشلار ۋە ئورۇنلارنىڭ غەمخورلۇقى، قوللىشى ۋە ياردىمىگە چىن كۆڭلىمىزدىن رەھمەت ئىزھار قىلىمىز.

قەشقەر شەھەرنىڭ مەمۇرىي رايونلارغا بۆلۈنۈش خەر

1 : 50000

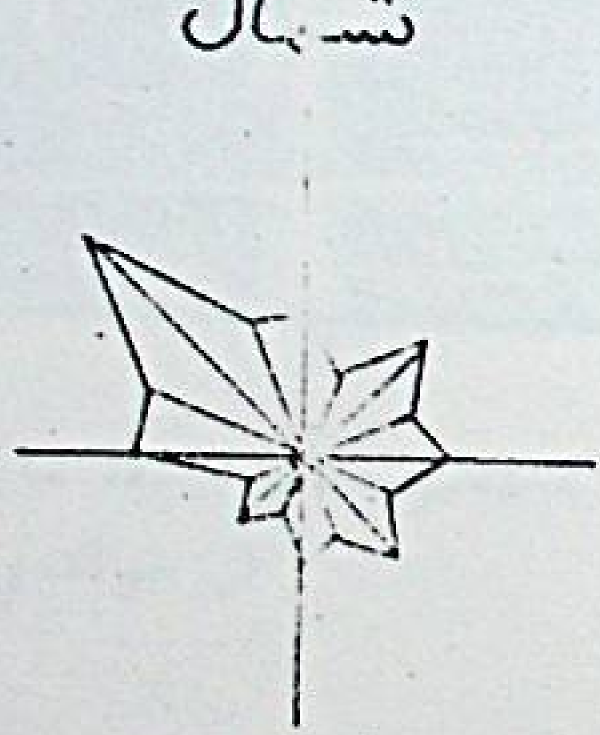

مەدەنىي يادىكارلىقلارنىڭ نامى

ھېيتگاھ مەيدانى	I
خانلىق مەدرىسە	II
ئاپاق خوجا مازىرى (ئىپار خان)	III

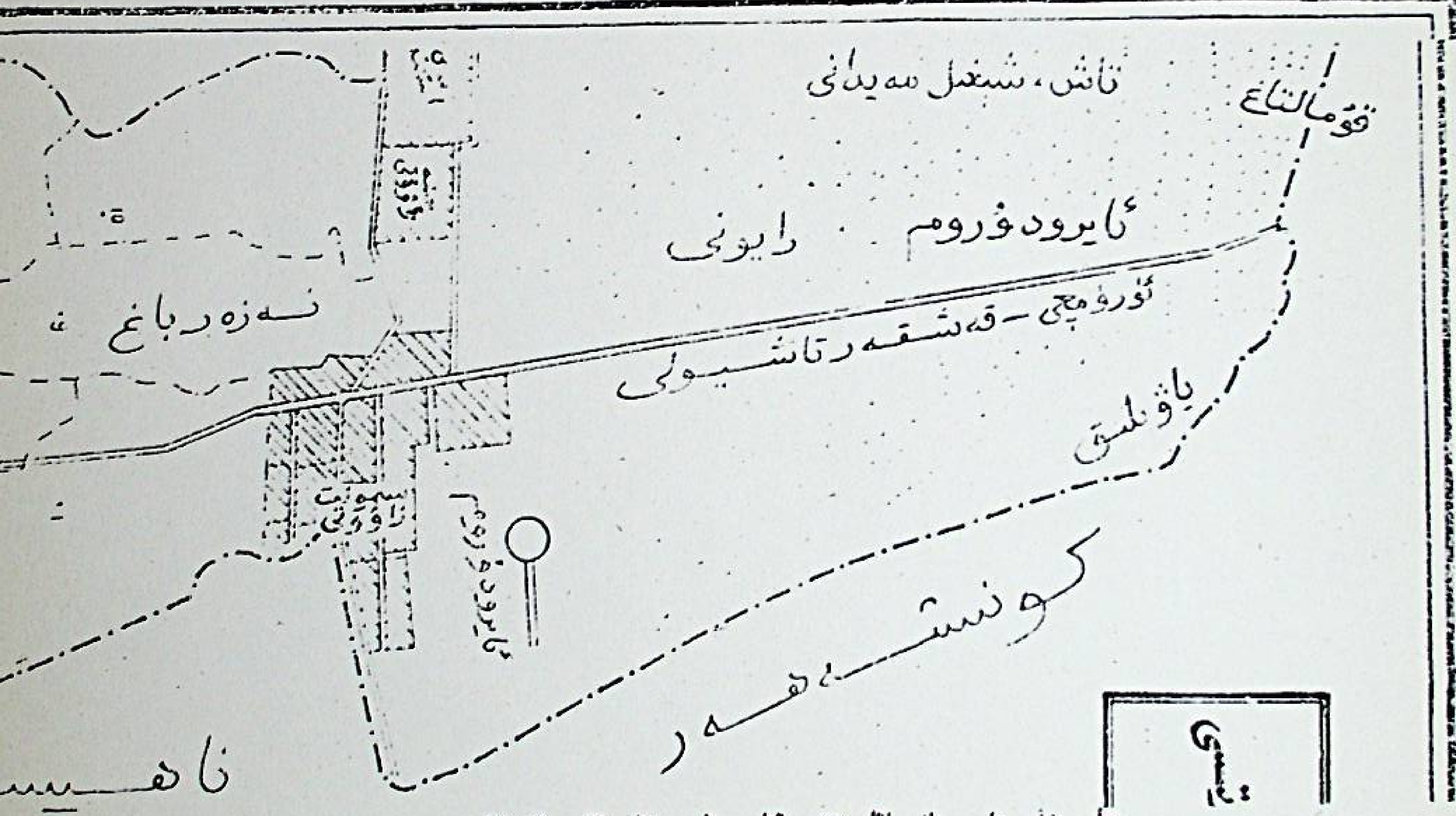
قومالتاغ
تاش، شىغىل مەيدانى
ئايرودروم رايونى
ئۈرۈمچى – قەشقەر تاشيولى
ياقىلىق
نەزەرباغ
سېمونت زاۋۇتى
ئايرودروم
كونىشەھەر
ناھىيىس
تىسى

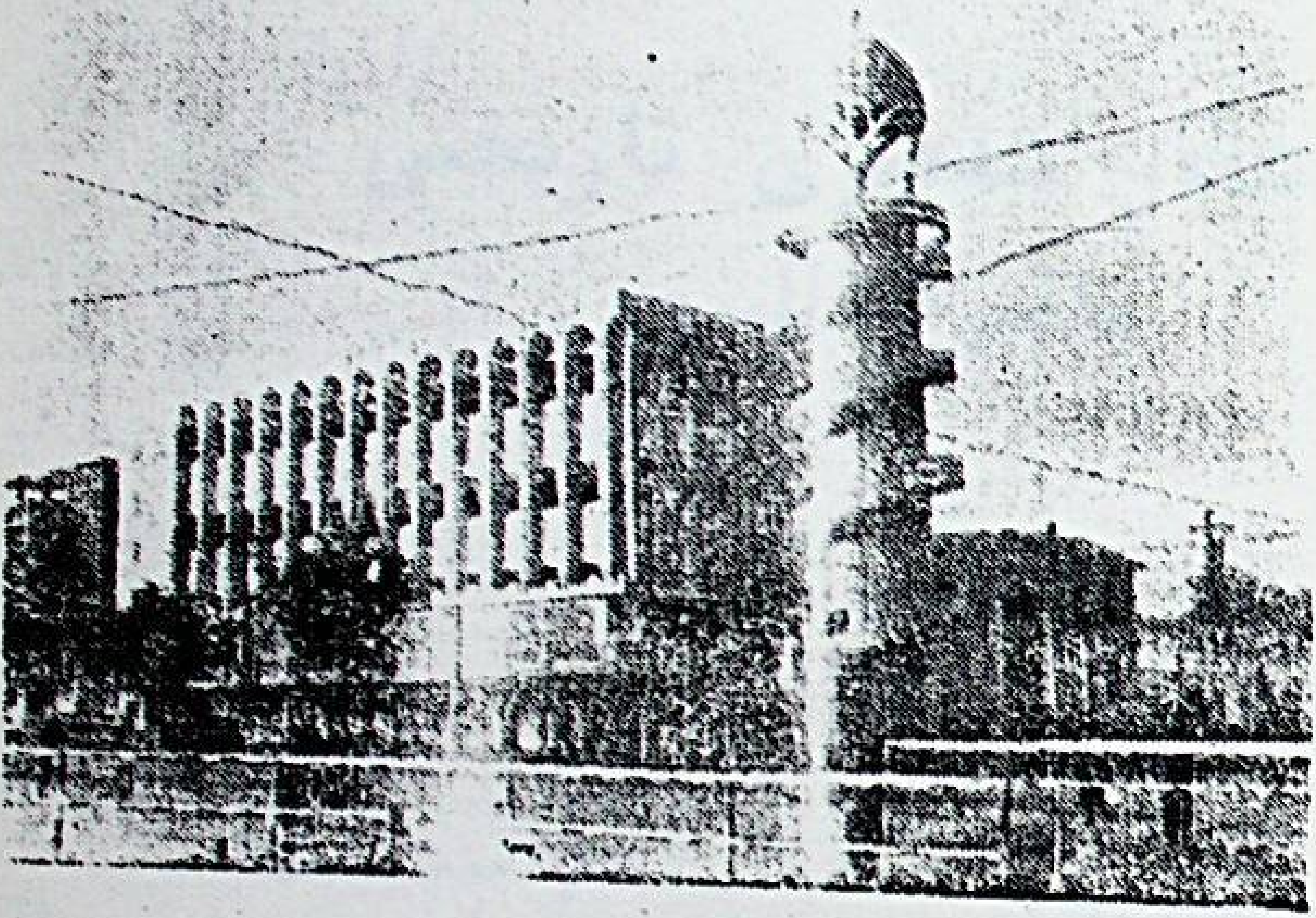

قەشقەر مىللىي سودا سارىيى
لى خوگتەي فوتوسى